

Den tidligste kirkes relasjonellhierarkiske oppbygging og struktur

Ledelsesstrukturer i de tidligste
menigheter

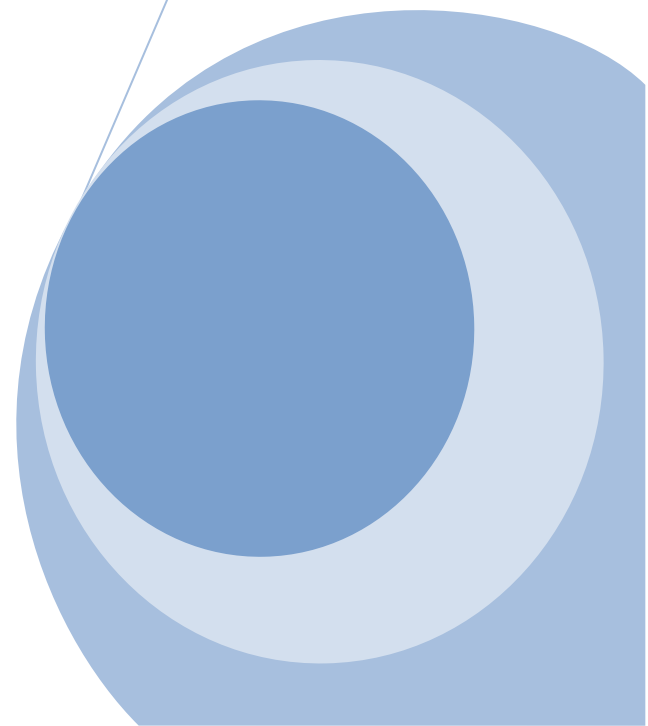
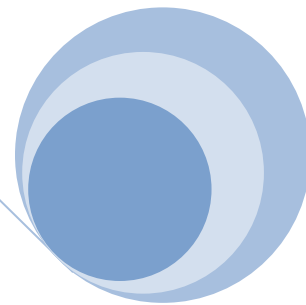
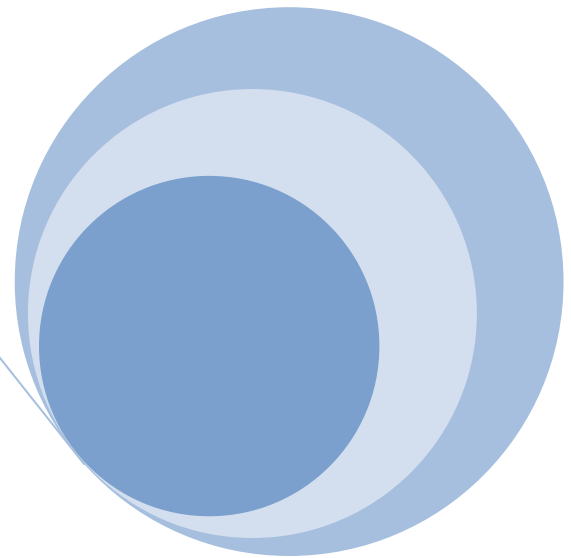
Masteroppgave i Kristendomskunnskap

Av Thoralf Hildebrandt

Veileder: Tor Vegge

Universitetet i Agder, Kristiansand

5. Mai, 2010

Innhold

1. Innledning.....	5
1.1. Bakgrunn for valg av tema.....	5
1.2. Framgangsmåte	7
2. Avhandlingens premisser	9
2.1. Metode	9
2.2. Menighetens framvekst i en verden bygd på relasjonell avhengighet.....	12
2.3. Antall troende.....	14
2.3.1. Hvem kom til tro og ble en del av det kristne fellesskapet?	16
2.3.2. To typer samlinger	17
2.3.3. Motstand og juridisk beskyttelse	18
2.4. De nytestamentlige tekstene som kilde	20
2.4.1. Acta.....	20
2.4.2. Brevene	21
2.4.2.1. Brevene som med sikkerhet tilskrives Paulus.....	22
2.4.2.2. De omstridte brevene	23
2.4.3. De nytestamentlige tekstene sett i lys av de apostoliske fedre.....	24
2.4.4. Anvendelse av kildene.....	25
3. Forskningshistorie	27
3.1. Utviklingsmodellene	27
3.1.1. Den tidligste utviklingsmodellen.....	28
3.1.2. Harnack-tradisjonen – Karismer og embeter	30
3.1.3. Sohm og kritikken av Harnack.....	31
3.1.4. Anglikansk forsvar av apostolisk suksesjon.....	32
3.1.5. Utviklingsmodellene under lupen	33
3.2. Forskjellige titler og idealer for lederskap på de ulike stedene.....	34
3.2.1. Jødekirke vs hedningkirke	34
3.2.2. Forskjeller i hedenske menigheter, inkludert de paulinske	37
3.3. Forskingen de siste tiårene.....	39
4. Modeller	42
4.1. Qumran/Esseerne.....	44
4.2. Forbilder fra Det gamle testamentet.....	48

4.3. Det jødiske råd og lokale råd i nytestamentlig tid	50
4.4. Synagogene.....	53
4.5. Frivillige foreninger (<i>thiasoi, eranoi, collegia, synodes, koinonia</i> og <i>ekklesia</i>).....	57
4.6. Husholdet.....	59
4.7. Både som husmenigheter og som en imperial bevegelse	61
4.8 Ledelse i Det Romerske Imperiet.....	62
4.8.1. Byene.....	64
4.8.1.1. Rom og de romerske kolonier	65
4.8.1.2. Hellenistiske byer	66
4.9. Oppsummering – En hierarkisk ramme	67
5. Menigheten som en universell enhet.....	70
5.1. Modermenigheten i Jerusalem.....	71
5.2. Virksomhet i de Romerske provinsene.....	75
5.3. Var Kristendommen kun et byfenomen i begynnelsen?	78
5.4. Oppsummering	81
6. Anvendelse av ord og uttrykk.....	83
6.1. Apostolos	83
6.2. Profetes	84
6.3. Evangelistes	85
6.4. Poimen.....	86
6.5. Didaskalos	86
6.6. Presbyteros.....	87
6.7. Episkopos	88
6.8. Proistemi/prostates	89
6.9. To andre ord for det å styre/lede	90
6.10. Diakonos	91
7. Menighetene i de ulike provinsene.....	93
7.1. Jerusalem og Israel	94
7.1.1. Antall troende	94
7.1.2. Forslag til mulig utvikling.....	97
7.1.2.1. Apostelmøtet	99
7.1.3. De ulike tjenestene.....	101

7.1.3.1. De 12 apostlene (<i>shelihim</i>).....	101
7.1.3.2. De 72 eldste (<i>ziqneim</i>).....	102
7.1.3.3. De 7 ”diakonene” (<i>hazzan</i>)	102
7.1.3.4. Menighetsledere for småbyer med tilhørende landsbyer	105
7.1.3.5. Hvem ledet husmenighetene?	106
7.1.4. En mulig struktur	106
7.2. Antiokia og provinsen Syria-Kilikia.....	107
7.3. Rom.....	111
7.4. Paulus virksomhet i provinsene.....	113
7.5. Makedonia	114
7.5.1. Tessalonika	114
7.5.2. Filippi	115
7.6. Korint og provinsen Akaia.....	117
7.6.1. Kommentar til 1 Kor 12	119
a. Hvordan virker Ånden?.....	119
b. Hvordan virker Kristus?	120
c. Hvordan virker Gud alt i alle?	120
7.7. Efesos og provinsen Asia	123
7.7.1. Efeserbrevet	124
7.7.2. Første brev til Timoteus	125
7.7.3. Sammenfatning	129
7.8. Et sammenlignende perspektiv	130
8. Konklusjon	133
Forkortelser og oversettelser	136
Litteratur:	137

1. Innledning

”Denne menigheten er organisert etter en nytestamentlig modell”, har jeg ofte hørt uttalt i det pentekostale miljøet, jeg vokste opp i. Men hva sier egentlig Det nye testamentet om menighetsorganisering, og hva kan vi egentlig vite om hvordan de tidligste kristne organiserte seg? Disse spørsmålene har hatt en sentral plass i den vitenskapelige Bibelforskningen helt siden den oppstod i det nittende århundret. Mye av denne forskningen har vært opptatt av en mulig utvikling, som det har blitt hevdet gikk fra organisasjonsløse fellesskap ledet av ”karismatiske tjenester” i den tidligste fasen, til en etablert kirkeorganisasjon ledet av hierarkiske ”embeter” i det andre århundret. Ofte har denne forestillingen vært verdiladet, idet ”karismatiske tjenester” framstilles som noe positivt, mens hierarkiske ”embeter” som noe negativt.

Min forestilling tar høyde for at det har vært en hierarkisk ledelsesstruktur i den tidligste fasen, noe jeg begrunner ut ifra den kulturen menigheten vokste fram i.

Den antikke verden var preget av et kollektivt tankesett der det var vanlig at mennesker stod i avhengighetsrelasjon til hverandre, enten familiært eller i et patron-klient-forhold. Som en del av et samfunnhierarki på flere nivåer stod mennesker i det romerske imperiet i relasjon til overordnede – med Keiseren som den øverste. Og det var nettopp ved slike relasjoner det romerske imperiet, som var spredt over et stort geografisk område, kunne bli holdt sammen. Den kristne menighet vokste med andre ord fram i et samfunn som var gjennomsyret av hierarkiske modeller.

I denne masteravhandlingen skal vi ta utgangspunkt i følgende problemstillingen: *Finnes det grunnlag for å hevde en relasjonellhierarkisk struktur i de tidligste menigheter, der det skjelnes mellom tjenester på ulike nivåer i et slikt hierarki?*

1.1. Bakgrunn for valg av tema

Denne avhandlingen er blitt til som følge av tanker omkring den tidligste kirkes oppbygging og ledelsesstruktur, som jeg utviklet ved Bibellesning høsten 1999. Bakgrunnen for de tankene jeg fikk, mener jeg må ses i nær sammenheng med det pentekostale miljøet jeg var en del av. Selv om jeg gjorde funn som på mange måter opponerer mot tradisjonelle oppfatninger i det pentekostale miljøet, var det med en grunnleggende forståelse om at ”urmenigheten” var et forbilde på alle områder når det gjelder trosliv og menighetsliv. Kirkehistorisk hevder pinsevenner at menigheten gjennomgikk et kvalitativt forfall etter apostlenes død – ”fra

organisme til organisasjon” (stivnet i form) – og at det har skjedd en gjenopprettelse av menigheten fra reformasjonstiden som skal fortsette fram til Jesu gjenkomst. Denne prosessen kalte Thomas Ball Barratt å gå ”fram til urkristendommen”.

De siste tiårene har det vært et sterkt fokus i pentekostale og andre evangelikale miljøer på hvordan en menighet skal ledes, der stadig ”nye oppdagelser har blitt gjort i skriften”. Det var i møte med en slik nytenker, Wolfgang Simson, som fokuserer sterkt på husmenigheter, kombinert med spørsmål omkring egen menighets ledelsesstruktur og evne til å utruste og bevare sine medlemmer, prosessen som har ledet til dette prosjektet, begynte. Det var spesielt forståelsen av tjenesten ”eldste” – både hos Simson og i min egen menighet – som jeg stilte spørsmålsteget ved, og som førte til utviklingen av den modellen som er utgangspunkt for dette prosjektet.¹

Modellen jeg utviklet, tok utgangspunkt i at det i den tidligste kirke fantes: 1) noen tjenester som gjorde det grunnleggende arbeidet og som ”utrustet”/”istandsatte” de troende til den tjeneste de skulle utføre i menigheten, og 2) noen tjenester som ”tok hånd om” de troende ved at de fikk delegert ansvar for ulike mengder mennesker i en hierarkisk inndeling. En slik todeling fant jeg støtte for i 1 Pet 4:10-11, der vi kan lese om ”De som taler og de som tjener”, og i Ef 4:11-12, der vi hører om ”gavene” apostler, profeter, evangelister, hyrder og lærere som ble gitt til menigheten for å utruste de troende til å gjøre tjenestegjeringer”. De fem gavene som ble gitt for å utruste, (1) ble forklart med begrepet ”tjenestegaver”, som er en vanlig betegnelse på disse ”gavene” i pentekostale miljøer. De andre tjenestefunksjonene i menigheten (2) beskrev jeg med begrepet ”tjenestegjeringer”, som er hentet fra teksten (Ef 4:12) der det sies at de troende skulle bli utrustet til å gjøre tjenestegjeringer (ἔργων διακονίας). Disse begrepene kan delvis plasseres innenfor det Adolf von Harnack kalte karismatiske vandrere og lokale embeter.

¹ I disse miljøene hadde jeg lært at det kunne være så mange som hundretusen troende både i Israel – med hovedsete i Jerusalem – og i provinsen Asia – med hovedsete i Efesos –, noe som førte til at jeg mente å finne en logisk brist da Simson hevdet at de eldste var ledere for husmenigheter.

I forbindelse med Paulus tilbakekomst til Jerusalem (Acta 21:18-23), sies det at alle de eldste var samlet hos Jakob. Noe jeg oppfattet som alle eldste i Israel. Om det da var nærmere hundretusen troende i Israel og de eldste var ledere for hver sin husmenighet, med under 20 medlemmer i hver – som Simson hevdet (1999:20-21) –, betydde det at det måtte ha vært noen tusen eldste hos Jakob. Dette kunne umulig stemme. Jakob kunne umulig ha et hus som var stort nok til å romme så mange. Og om Paulus hilste på noen tusen eldste, ville det tatt lang tid. Jeg mente også at måten de snakket med Paulus på indikerte at det var en liten forsamling.

Videre mente jeg at dersom det var eldste for alle husmenighetene i Asia som tok avskjed med Paulus i Milet (Acta 20:18-37), måtte han ha blitt meget utslitt og sår hvis noen tusen eldste omfavnet og kysset ham. Noe som naturlig nok også ville ta lang tid.

Disse tankene ledet meg til at de eldste hadde en annen oppgave, at en annen tjeneste ledet husmenighetene, og at det kunne ha vært flere hyrdetjenester fordelt på ulike nivåer i et relasjonelt hierarki. Dette mente jeg å finne bevis for ved at modellene i GT var et forbilde for den kristne menighet.

Modellen hadde to innfallsvinkler. Den ene tok for seg en mulig geografisk ledelsesstruktur, mens den andre var et forsøk på å tegne et oversiktsbilde over nådegaver/tjenester vi kan lese om i Det Nye Testamentet.

I den geografiske ledelsesstrukturen så jeg for meg en ansvarsfordeling basert på ulike maktområder: 1. Det greske verbet *proistemi* ble satt i forbindelse med ledere for husmenigheter. 2. Substantivet *episkopoi* ble satt i forbindelse med tilsynsmenn for husmenigheter i landsbyer og/eller i bydeler. 3. *presbyteroi* ble satt i forbindelse med tilsynsmenn i en by, som hadde ansvar for hvert sitt geografiske område. 4. *poimen* ble satt i forbindelse med dem som hadde hyrdeansvaret i en hovedstad med tilhørende provins. 5. *apostolos* ble satt i forbindelse med et stort hyrdeansvar, som kunne innebefatte ansvar for flere hovedsteder med tilhørende provinser. 6. Jesus, som menighetens Herre, ble betraktet som overhyrden for menigheten globalt. 7. Gud, universets skaper og Herre, er overordnet alt og den som virker alt i alle.

I den andre innfallsvinkelen definerte jeg tjuefire ulike nådegaver, og beskrev den funksjon de ser ut til å kunne ha hatt. Disse ble delt inn i fire kategorier:

1. Tjenestegaver – apostler, profeter, evangelister, hyrder og lærere.
2. Tjenestegjeringer – eldste, tilsynsmenn, diakoner, forstandere.
3. Motivasjonsgaver i husmenighetene, som i tillegg til forstanderen, er de som: profeterer, tjener, lærer, formaner, gir og viser barmhjertighet.
4. Åndens manifestasjoner – visdomsord, kunnskapsord, tro, nådegaver til å helbrede, kraft til å gjøre undergjeringer, profetisk tale, evnen til å prøve ånder, ulike slags tunger, tydning av tunger – som gis av Ånden til hvem Han vil, når Han vil (ingen permanent tjeneste).

1.2. Framgangsmåte

Når man nærmer seg et historisk emne, er det ideelt sett best å studere alle primære kilder før man tillater seg å se på det sekundære materialet. Ved å følge en slik metode ofrer man fordelen ved å kjenne hva andre har kommet fram til. På den andre side er man mindre utsatt for å bli påvirket av hvordan andre forskere har tolket de opprinnelige tekstene. Ubevisst var det slik dette prosjektet begynte.²

² Da modellen ble utviklet hadde jeg lite kunnskap om det miljøet menigheten vokste fram i og ingen kjennskap til hva forskere sa om emnet. Modellen ble utviklet ut ifra det jeg kunne lese i Bibelens skrifter.

Rekkefølgen i framstillinger er ofte det motsatte av rekkefølgen av funnene, så også i dette arbeidet. Jeg begynte først med det nytestamentlige materialet, så undersøkte jeg modellene de kan ha hatt som forbilde, for så å se hva moderne forskere sa om emnet. Deretter gikk jeg tilbake motsatt vei, for å supplere og på ny tolke funnene jeg hadde gjort, for så å ende opp med det som ble den endelige konklusjonen.

I denne prosessen har noen av de tankene jeg hadde, da jeg gikk inn i prosjektet, blitt styrket, mens andre har blitt svekket. Spesielt har jeg blitt klar over hvor problematisk det kan være å knytte enkelte ord opp mot en spesifikk funksjon. James Burtchaell påpeker at mange forskere har gjort den feilen at de har trodd at når de sporet et ord – spesielt en tittel – sporet de en institusjon. Når det forekommer et ord som kan knyttes opp mot en tjeneste eller et embete, er det viktig å ha in mente at dette nødvendigvis ikke referer til en klart definert tjeneste. Ofte kan et ord anvendes i flere kontekster, og det er ikke alltid like lett å avgjøre hvilken betydning som ligger bak ordet i de enkelte tekstene. Man bør også merke seg at et ords betydning kan endre seg fra en generasjon til en annen.³ En annen ting man bør være oppmerksom på, er at ordene som nevnes i et skrift, nødvendigvis ikke tegner et helhetlig bilde over alle tjenester i den menigheten skriftet er sendt til. Dette kan gjelde både for de nytestamentlige tekstene og tekstene i de apostoliske fedre. I et slikt henseende kan det være viktig å stille seg spørsmål om hvorfor forfatteren nevner de ordene han gjør i den aktuelle teksten.

I denne avhandlingen vil jeg lese de ulike tekstene i lys av følgende kriterier: 1. Hvilken provins og by er et skrift skrevet til? 2. Hvor lang tid etter at menigheten ble grunnlagt er skriftet skrevet? 3. Hvor mange medlemmer kan den aktuelle menigheten hatt på det tidspunktet skriftet er skrevet? 4. Finnes det skrifter som antas å være forfattet på det aktuelle stedet, og derfor kan gjenspeile forhold der? 5. Kan ordene som anvendes ha flere betydninger / blitt anvendt på flere måter? 6. Kan flere ord brukes omvekslende i beskrivelse av en bestemt oppgave? 7. Kan det være en grunn til at det ord som brukes, har blitt valgt? 8. Er det ting som tyder på at ordet har en bestemt betydning og beskriver en konkret oppgave i menigheten? 9. Finnes det senere brev til samme sted som kan gi bekræftende eller supplerende opplysninger?

³ Burtchaell 1992:128

2. Avhandlingens premisser

Det resultatet et forskningsarbeid kommer fram til, er avhengig av de premissene som legges til grunn. Derfor er det viktig å ha et bevisst forhold til hvorfor man ønsker å utforske det aktuelle temaet, og hva som ligger til grunn for den hypotesen man skal utprøve. De metodene man bruker, og det man vektlegger, er helt avgjørende for den konklusjonen man kommer fram til. I denne avhandlingen har de hierarkiske samfunnsforordningene i den gresk-romerske og jødiske kultursfære, beregninger av hvor mange troende det kan ha vært i perioden som beskrives og datering av kilder, hatt en avgjørende betydning for konklusjonen.

Når jeg går inn i tolkningen av det bibelske materialets beskrivelse av tjenester og ledelsesstrukturer, er det i lys av den kultursfære det vokste fram i og med en klar bevissthet om min pentekostale bakgrunn – som utvilsomt påvirker måten å tolke tekstene på. I den akademiske forskningen på dette området har feministteologer de siste tiårene illustrert hvor mye det kontekstuelle kan ha å si for det forskningsresultatet man kommer fram til. På en liknende måte som feministteologer har gitt nye elementer til forskningen, tror jeg det kan være fruktbart å belyse emnet med utgangspunkt i en pentekostal forforståelse.

2.1. Metode

Metodisk er dette en historiefaglig tilnærming til en nytestamentlig problemstilling. Og i en slik tilnærming er det viktig å se de nytestamentlige tekstene i lys av det sosiale, politiske og religiøse miljøet som de tidligste menigheter vokste fram i. I denne avhandlingen vil det konkret si at vi skal se nærmere på den kristne menighets framvekst i en gresk-romersk og jødisk kultursfære, og menighetens samspill med sine omgivelser – og spesifikt hvordan menighetens omgivelser kan ha vært med på å forme menighetens ledelsesstrukturer.⁴

Men å fortolke eldre historie kan være komplekst, noe Mark Humphries beskriver på en god måte i *Early Christianity*. Humphries påpeker at mange studier av den gresk-romerske verden har understreket i hvilken grad gamle tekster presenterer subjektive tolkninger av hendelser. Det betyr selvfølgelig ikke at man kan fornekte det som fortelles som faktiske hendelser i fortiden, men det er ikke det samme som å hevde at det er en udiskutabel versjon av sannheten som kan bli oppdaget. Videre sier han at når vi studerer historiske dokumenter eller skriver våre egne beretninger om fortiden, må vi erkjenne at vi har å gjøre med forskjellige lag av fortolkning, med

⁴ Grenholm 2006:111,168ff, 262ff

ulike presentasjoner og gjenfortellinger (ved gamle forfattere og moderne fortolkere) av hva som skjedde – eller, for å si det på en annen måte, med ulike versjoner av fortiden. Hva vi velger å studere om den antikke verden og hvordan vi velger å studere det, reflekterer ofte bestemte prioriteringer og perspektiver i vårt samfunn. Ulike generasjoner av historikere – ja, ulike individuelle historikere – vil legge vekt på forskjellige ting, og i mange tilfeller vil dette gjenspeile ikke bare den varierende personlige smak og interessen hos den individuelle forskeren, men også noe av kulturen og fellesskapet de arbeider i.⁵

Jeg er av den oppfatning at vår forforståelse/fordommer i stor grad påvirker vår tilnærming til og oppfattelse av det historiske materialet. Med andre ord finner jeg meg selv i stor grad innenfor en hermeneutisk-historievitenskapelig tenkning – som ønsker å *treng inn i hensikten, målet og motivet hos de handlende og tolke de meningene som ligger bak ytringer og tegn, bak institusjoner og ritualer*. Robin George Collingwood mente at denne prosessen starter ved å gjentenne tankene til fortidens mennesker i sitt eget sinn. Ifølge en hermeneutisk modell blir altså den historiske forskningen mer å oppfatte som et forsøk på å gjenskape de tanker og de handlingsmønstre som historiske mennesker har hatt.⁶

Etter en hermeneutisk modell har jeg i denne avhandlingen tatt utgangspunkt i tanker jeg utviklet allerede i 1999. Altså har jeg ikke gått inn i forskningen forutsetningsløst, og det ville være naivt å hevde at de ideene eller anelsene jeg hadde før jeg gikk inn i prosjektet, ikke har preget måten jeg har tilnærmet meg det historiske materialet på. Men under arbeidet har jeg selvsagt oppdaget ting jeg ikke kjente til i utgangspunktet. Og gradvis har jeg tilegnet meg kunnskap om den verdenen den tidligste kirke vokste fram i. Opplysninger som først virket irrelevante har fått mening, og i lys av de nye innsiktene, har problemstillingene blitt reformulert. Gjennom større innsikt i de ulike delene av forskningen, har også helhetsforståelsen økt, uten at det vil si at jeg forstår helt hvordan ting har vært. Det bildet som tegnes er altså en rekonstruksjon blitt til ved en fortolkningsprosess, gjennom mange runder i den ”hermeneutiske sirkel”.⁷

Historievitenskapelig ser jeg altså meg selv innenfor en hermeneutisk (relativistisk) tenkning og har ikke forestillinger om at den historiske forskning presist vil kunne rekonstruere hendelser i fortiden – spesielt i tidsepoker der det er begrenset tilgang på kilder, noe som også viser seg å

⁵ Humphries 2006:30

⁶ Kjeldstadli 1999:122-25; Grenholm 2006:169

⁷ Kjeldstadli 1999:122-25

være vanskelig i historieskrivingen om nyere tid (som har rik tilgang på kilder). I nyere tid er tolkningene av skyldspørsmålet for første verdenskrig et godt eksempel på hvordan vi refortolker historien ved forandringer i vår samtid, ved økt tilgang til kilder og ved forskjellige politiske utgangspunkt ved tilnærmingen til kildematerialet. Det er med andre ord mange faktorer som spiller inn når vi skal tolke historie. Man bør også være oppmerksom på at vår forforståelse vil kunne påvirke vårt valg av kilder og hvordan vi tolker disse.⁸

Vår forforståelse må man se i nær sammenheng med oppvekst og levevilkår, kjønn, konfesjonsbakgrunn, sosiopolitisk ideologi, akademisk fostring, med mer. Med andre ord, all den bagasjen vi bærer med oss når vi skal prøve å tolke en tekst eller en hendelse har betydning. Historisk forskning blir altså et forsøk på å gjenskape og forstå det som har skjedd i fortiden. Men vår forforståelse vil påvirke hvordan vi gjen tenker det vi skal forske på. Dette har i stor grad vært tilfelle når det gjelder forskning på den tidligste kirke.⁹

I forbindelse med forskning på den tidligste kirke viser Olof Linon (1932) på flere måter hvordan vår tankegang (vestlig politisk) påvirker hvordan vi tolker historien og det bibelske materialet. Han mente konsensusen var et resultat av moderne ideologier: moderne protestantisme, reformert kongregasjonalisme, politisk demokrati og idealistisk individualisme. Her vil jeg også trekke fram Burnett Hillman Streeter, som noen år tidligere (1928) påpekte hvor mye den konfesjonelle bakgrunnen hadde å si for forskningsresultatene.¹⁰

Men Linton kom også fram til at kildene hadde blitt brukt bare i den grad de støttet opp om konsensusen. For eksempel hadde forskere identifisert Paulus autentiske brev, spesielt de til Korint, som de beste av alle kildene. Ut ifra dem rekonstruerte de et selvregulerende fellesskap uten noen organisasjon, presidentstilling eller struktur, ledet kun ved Åndens gaver. Det som førte til en slik rekonstruksjon var den høye vektleggingen av individualitet. Forskerne var overbevist om at fellesskapet ikke skulle være underordnet noen høyere autoritet, og at de individuelle medlemmene ikke burde bli avhengig av noen andre medlemmer i fellesskapet. Det var en helt fremmed tanke å se på religion som en kollektiv virkelighet hvor individet blir tilsluttet fellesskapet, og der finne et fellesskap med Gud. Disse studiene tolket kirkeordenen i sosiopolitiske termer som var beslektet med

⁸ Grenholm 2006:170-71

⁹ Gilje og Grimen 1995:148-155

¹⁰ Burtchaell 1992:112-13; 115-19

postopplysningstidens, protestantiske sosial teori, som favoriserte demokratiske og parlamentariske modeller og foraktet et embetsstyrt samfunn.¹¹

Men hvordan var de sosiopolitiske forhold i antikken?

2.2. Menighetens framvekst i en verden bygd på relasjonell avhengighet

Linton påpeker også at de tidligste fellesskapene var i et nett av relasjonell avhengighet. På samme måte som de paulinske menighetene stod i et relasjonelt avhengighetsforhold til Paulus og hans medarbeidere, bevitner 1. Korinterbrev 12 at menighetens medlemmer også stod i et relasjonelt avhengighetsforhold til hverandre.¹²

Den antikke verden var preget av et kollektivt tankesett der det var vanlig at mennesker stod i avhengighetsrelasjon til hverandre, enten familiært eller i et patron-klient-forhold. I vår sammenheng er det viktig å poengtere at patronen var klientens beskytter og rådgiver. Selv om patronen og klienten stod i et ”gjensidig” avhengighetsforhold, var dette et asymmetrisk forhold som var til fordel for patronen. Dette patron-klient-forholdet var gjeldende på alle nivåene i samfunnshierarkiet. Det var altså et relasjonelt hierarki, der mennesker stod i relasjon til overordnede – med Keiseren som den øverste. Og det var nettopp ved slike relasjoner det romerske imperiet, som var spredt over et stort geografisk område, kunne bli holdt sammen. Den kristne menighet vokste med andre ord fram i et kollektivt og relasjonelt samfunn som var gjennomsyret av hierarkiske modeller.¹³

I evangeliene tegnes det et bilde av Jesus som kritisk til de patriarkalske og hierarkiske samfunnsstrukturer. Dette har ledet mange forskere til den konklusjon at den tidligste kirke var fri hierarkiske elementer. Men at Jesus og de første kristne kritiserte de sosiale forskjellene i disse strukturene, betyr nødvendigvis ikke at de forkastet en hierarkisk organisasjonsform. I Jesusfortellingen kan man lese at det var ulike sirkler av disipler – de 3, de 12, de 72 og mengden av disipler – noe som kan oppfattes som en hierarkisk organisering.¹⁴ Det som er essensielt med Jesu forkynnelse og praksis, er at han snudde opp ned på hvordan man verdsatte mennesker i samfunnshierarkiet. Man snakker altså om en omvendt pyramide, der de siste skal være de første, og de første de siste. Han kaller barna de største i Guds rike og gir generelt de laveste i samfunnet

¹¹ Burtchaell 1992:115-19

¹² Burtchaell 1992:119

¹³ Chow i Horsley 1997:104ff

¹⁴ Luk 6:13; 8:51; 9:1,28; 10:1,17; Joh 4:1-2; 6:61-71; 1 Kor 15:5-8

høy rang i Guds rike. Og når det gjaldt den som ville være stor i Guds rike, skulle han være de andres tjener.¹⁵

Med andre ord rokket Jesus med ideologien som lå til grunn. Det å lede i den kristne menighet var ikke forbundet med privilegier, men å tjene de underordnede. Altså var det viktig å poengtere at en overordnet/patron, som beskytter og rådgiver, skulle tjene menigheten og ikke være dens hersker eller en som utnyttet sine underordnede, jf 1 Pet 5:1ff. Dette blir illustrert av apostelen Paulus, som sier han er som et skuespill for verden og en slave for menighetene. Det å ha en høy posisjon i den kristne menighet medførte også lidelser på grunn av forfølgelse.¹⁶

I 1. Korinterbrev 12 bruker Paulus kroppen som metafor, en metafor som var vanlig å bruke om en organisert gruppe mennesker i den gresk-romerske verden, enten det var snakk om imperiet, et bysamfunn eller politiske organer. Selv om Paulus her beskriver menigheten som Kristi kropp, og muligens ikke har hatt i baktanke hvordan metaforen ble anvendt om samfunnsenheter, skal man merke seg hvordan han poengterer at "kroppen" er avhengig av alle lemmene for at den skal fungere. Menighetens medlemmer står med andre ord i et avhengighetsforhold til hverandre. Legg også merke til hvordan Paulus framhever de laveste.¹⁷

Man bør også merke seg at Paulus ser den hierarkiske samfunnsforordningen som en ordning gitt av Gud, noe han uttrykker i Romerbrevet 13:1-5

“Hver og en skal underordne seg de myndigheter han har over seg. For det er ikke øvrighet uten av Gud, men de som finnes, er innsatt av Gud. Den som setter seg opp mot øvrigheten, står Guds ordning imot... For de som styrer (*ἀρχοντες*, *arkontene*)... er Guds tjenere, til gagn for deg... Derfor er det nødvendig å underordne seg...” NB 88

Det er altså ikke utenkelig at de første kristne adopterte modeller de kjente fra den jødiske og gresk-romerske kultursfære de var en del av. Hvorvidt Paulus har hatt en sentral rolle i utviklingen av menighetsstrukturen i menighetene han plantet, er vanskelig å avgjøre. Men muligens kan han ha hatt en ide om hvordan ting burde organiseres – basert på lærdom han hadde fått fra greske og jødiske dannelsesstradisjoner, men kanskje også ut ifra det han hadde sett i Jerusalem og Antiokia. Uansett virker det mest sannsynlig, som både Gerd Theissen og Thomas Robinson poengterer, at det var behovet som skapte måter å organisere menigheten på.¹⁸ Et relasjonelt hierarki kan ha blitt en virkelighet på et tidlig tidspunkt, for å bevare enheten og

¹⁵ Matt 18:1-5; Mark 9:33-37; Luk 9:46-48; 13:30; 23:11-12; 22:24-30

¹⁶ Luk 22:24-26

¹⁷ Judge 2008:25,568ff

¹⁸ Robinson 1988:119-20; Theissen 1978:1-20

kontakten mellom menighetene. Og både det at menighetene var spredt over et stort geografisk område, og at mange sluttet seg til det kristne fellesskapet, kan ha vært årsaker til at det kan ha vokst fram et hierarki i flere ledd.

Men hvor mange troende kan det ha vært?

2.3. Antall troende

Når det gjelder tallet på troende i det første århundret, varierer beregninger gjort av arkeologer, kirkehistorikere, sosiologer og missiologer betraktelig. I den ene enden finner vi religionssosiologen Rodney Stark, som foreslår at det ikke var mer enn 7 530 kristne i år 100 e.Kr., mens man i den andre enden finner missiologen David Barrett, som foreslår at antall troende hadde nådd 800 000 i år hundre e.Kr.. Selv om disse representerer to ytterpunkter, er jeg mest fortrolig med grunnlaget for Barrett sine beregninger.

Jeg finner det svært misvisende å følge den kalkulererte vekstkurven Stark gjør i *The rise of Christianity: a sociologist reconsiders history*. Stark tar utgangspunkt i en vekst på 40 % hvert tiår, men begynner bemerkelsesverdig lavt. Han tar høyde for at det var omkring 1 000 troende i år 40 e.Kr.. Og med en vekst på 40 % hvert tiår gir det 1 400 troende i år 50 e.Kr. og ikke mer enn 7 530 i år 100 e.Kr.. Stark føler det oppmuntrende å finne en lignende vekstkurve i Mormonerkirken de siste hundre år, der veksten har vært 43 % hvert tiår (Stark har forsket på Mormonerkirken. Les: kontekstuell bakgrunn).

Her mener jeg Stark gjør flere feil: 1. En vekstkurve vil aldri være jevn, den går som regel i bølger. 2. En ny bevegelse opplever ofte stor tilslutning de første årene, før veksten jevner seg ut. Og i noen perioder er det stagnasjon og tilbakegang. Som det kommer fram av et brev fra legaten Plinius til Keiser Trajan ca 112 e.Kr., hadde en del av dem som hadde tilhørt de kristne fellesskapene i Bitynia og Pontus, vendt seg bort fra den kristne tro – fra tre til tjue år tidligere. I dette brevet kan det virke som at tilhørerskaren kan ha vært større på et tidligere tidspunkt.¹⁹ 3. Dersom man skal sammenligne med eksempler fra vår tid, må man finne noe som i større grad ligner på den kristendomsform som beskrives i det første århundret – om det i det hele tatt er mulig.

Ved sin inngående kjennskap til misjonshistorie og pinsekarismatisk kristendom, er det kanskje ikke så underlig at Barrett og hans kolleger opererer med dramatisk høyere tall enn Stark når de

¹⁹ Se Boatwright 2004:428

beregner veksten på antall troende i det første århundret. Ifølge Barrett og sosiologer som David Martin har pinsekarismatisk kristendom (som er kjennetegnet av troen på Den Hellige Ånds gaver – helbredelse, tungetale, eksorsisme og profeti) de siste tiårene opplevd dramatisk framgang i områder (i Asia, Sør Amerika og Afrika) hvor folk erfarer undertrykkelse, fattigdom og generelt har stor tro på det overnaturlige, men også steder hvor de troende opplever forfølgelse. Med andre ord er det mulig å se likheter med de forholdene de første kristne menighetene oppstod i.²⁰ Kanskje er det grunnen til at Barrett så ukritisk tar utgangspunkt i Actas opplysninger når han beregner kristendommens vekst i det første århundret e.Kr.?

Barrett kommer med følgende forslag til vekst, basert på de opplysningene 1 Kor 15 og Acta gir: År 33-34: fra 500 til 10 000. År 35: 12 500, År 40: 22 000, År 50: 71 000, År 60: 150 000, År 70: 270 000, År 80: 440 000, År 90: 640 000, og År 100: 800 000.²¹

Barrett tar altså utgangspunkt i at Actas gjengivelse av menighetenes numeriske vekst er pålitelig, i motsetning til majoriteten av dagens forskere, som mener Acta presenterer urealistisk høye tall – spesielt når det gjelder menigheten i Jerusalem. Men det finnes talsmenn for at Acta opererer med forholdsvis korrekte tall, deriblant Wolfgang Reinhardt (se 7.1.1.).

At noen forskere totalt neglisjerer det som sies om vekst i Acta, finner jeg problematisk. Men det er vanskeligere å forstå at også det som i Paulus sine brever kan bevitne et stort antall troende, blir oversett. Redselen for at antikkens kilder overdriver i tallangivelser har altså fått forskere til å overse det nytestamentlige selvvitnesbyrd. Med det står man også i fare for å gå glipp av at Acta og Paulus bevitner at antallet som kom til tro, kunne variere fra sted til sted.²²

Forskere som Wayne Meeks opererer med små forhold i alle byene Paulus dannet menigheter, som regel to-tre husmenigheter, med til sammen 50-100 troende i hver by. Men selv om det bare skulle være 50-100 troende i hver by, vil man i lys av Paulus eget vitnesbyrd over alle de stedene han har vært, kunne komme fram til noen tusen troende bare i Paulus virksomhet. I tillegg må man ta høyde for at det var andre som forkynte på andre steder. Så tallene til Stark synes uansett å være altfor lave.

Men som nevnt, må man ta høyde for at det kan ha vært stor variasjon i antall troende i de ulike byene med tilhørende region. For eksempel må man anta at det har vært betraktelig flere troende i

²⁰ Barrett 2001:283ff; Martin 1996, gjengitt etter Woodhead og Heelas 2000:156-57

²¹ Barrett 2001:19

²² 1 Kor 16:9; 2 Kor 2:12; Rom 15:19; Acta 2:41; 4:4; 5:14; 6:1; 8:4ff; 11:21; 12:24; 13:43,48-49; 17:4; 18:8-11; 19:9-10,17-19,26

Efesos og den tilhørende provinsen Asia enn i mindre byer og provinser, ganske enkelt fordi det bodde betraktelig flere mennesker der – men også fordi Acta og Paulus selv bevitner det.

Jeg tar også høyde for at de kristne har spredd seg relativt raskt fra en hovedstad til andre byer i provinsen, med omkringliggende småbyer og landsbyer, noe brevene kan bevitne. I 1 Kor 16:9 refererer Paulus, som var i Efesos da brevet ble skrevet, til menighetene i Asia. Og i 1 Tim 2:8, som er adressert Timoteus i Efesos, refereres det til praksisen på alle stedene (τόπω). Det er heller ikke utenkelig at veksten i de ”etablerte” menighetene i storbyene hadde stagnert ved inngangen til det første århundret, og at antall troende først og fremst økte fordi kristne fellesskap oppstod på nye steder. Men hvem sluttet seg til den kristne tro?

2.3.1. Hvem kom til tro og ble en del av det kristne fellesskapet?

De fleste kristne fellesskapene i det første århundret ser ut til å ha oppstått i områder hvor det var etablert jødiske synagoger. Derfor antas det at en stor andel av de første kristne utenfor Israel var mennesker med tilknytning til jødisk tro – gresk-romerske jøder, proselytter (hedninger som hadde konvertert til jødisk tro) og gudfryktige (hedninger som sympatiserte med den jødiske tro). Når Acta sier at også grekere kom til tro, må det antas at det også gjaldt mennesker uten tilknytning til jødisk tro. Ifølge Acta kunne forkynnelsen blant annet foregå i synagoger og i byenes *agora*.²³

Noen ble overbevist av ordet som ble forkynt, mens andre lot seg overbevise av tegn og under. En viktig dimensjon ved antikke menneskers virkelighetsforståelse var den generelle troen på det overnaturlige og Guds/gudenes inngripen. Som hos mennesker i de deler av verden hvor den pinsekarismatiske vekkelsen har stor framgang i dag, har det som folk oppfattet som tegn og under utvilsomt vært en døråpner for den kristne bevegelse.²⁴ Denne dimensjonen blir hos Paulus og i Acta framstilt som et av de viktigste redskapene i utbredelsen av den kristne menighet.²⁵

Acta sier også at mange velstående kvinner kom til tro. Det sies også at hele hushold kom til tro. Når en husherre eller en kvinnelig husholder konverterte, var det ofte vanlig, på grunn av den kollektive tenkemåten, at resten av hushold konverterte til den samme troen – kone, barn, slektninger, slaver og andre som tilhørte huset. I lys av fortellingen om Priskilla og Akvillas er

²³ Acta 13:5,14; 14:1; 17:1,4,10,17; 18:4; 19:8,10,17

²⁴ Marshall 2004:53ff

²⁵ Acta 4:12-16; 8:4ff; 13:4-12; 16:17-18,25ff; 19:11ff; Rom 15:18-19; 1 Kor 2:4; 1 Tess 1:5

det også tenkelig at hele arbeidslaug kan ha kommet til tro.²⁶

Det er heller ikke utenkelig at kristne fellesskap i byene kan ha appellert til unge mennesker som hadde flyttet fra landsbygda til byen, for å finne noe å livnære seg av. Muligens har disse møtt sitt behov for tilhørighet og et trygt miljø i et inkluderende menighetsfellesskap. Det er også mulig at disse har delt troen med slektninger fra landsbyen – enten ved å besøke dem eller ved at slektningen kom inn til byen, for eksempel ved handelsdager. Det er også sannsynlig at de som kom inn til byene i forbindelse med handel, har møtt kristne som samtalte med folk og/eller forkynte i *agoraen*. (Dette drøftes i 5.3.)

Men i tillegg til den utadrettede forkynnelsen har de kristne hatt innadrettede samlinger for å oppmuntre hverandre i troen. Og antall troende har trolig også hatt noe å si for menighetens måte å samle seg på.

2.3.2. To typer samlinger

Det er konsensus blant forskere at den tidligste kirke var fundamentert på husmenigheter – ofte med utgangspunkt i utvidede familier, i private hjem. En finner i flere nytestamentlige brev uttrykket ἡ κατ' οἴκων αὐτῶν ἐκκλησίαν, den menighet som samles i deres hus.²⁷

Forskere har påpekt at det etter hvert som antall troende økte, også ble aktuelt med større samlinger, særlig i de større byene, hvor mennesker fra flere husmenigheter kom sammen. Den greske terminologi som synes å skildre slike samlinger, er εἰς οὐκὸν συνέλθη ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτὸ, når hele menigheten kommer sammen på det samme sted, 1 Kor 14:23.²⁸

Beviser for at det kan ha vært to typer samlinger, finner vi først og fremst i Actas beskrivelse av urmenigheten i Jerusalem. Det fortelles om samlinger på tempelplassen (ved Salomos buegang), der alle kom sammen, og om samlinger i hjemmene.²⁹ En lignende praksis synes Acta å bevitne i Filippi (16:13,16) og i Efesos (Acta 20:20). Dette er også mulig å tolke i 1 Kor 14:23 og 26. I vers 23 beskrives en samling hvor alle de troende i byen kom sammen på samme sted, mens det som står fra og med vers 26 kan synes å beskrive en mindre samling.

Ifølge Acta hadde de troende daglige samlinger i templet og i hjemmene. Bortsett fra at det

²⁶ Acta 16:15-33; 17:4; 18:3

²⁷ Rom 16:5, 1 Kor 16:19; Filem 1:2; Kol 4:15; Hanssen 1994:74-75

²⁸ Hanssen 1994:74-75; Robinson 1988:120

²⁹ Acta 2:46; 3:11; 5:12,21,42

presiseres at det var i hjemmene de brøt brødet og hadde måltidsfellesskap,³⁰ tegner Lukas et bilde av at det ble praktisert undervisning (og skriftlesning), bønn og lovprisning både på tempelplassen (offentlig) og i hjemmene.

Men under storsamlingene ser det ut som at undervisningen,³¹ bønnene,³² og lovprisningen³³ har blitt ledet av apostlene, med andre ord, av de øverste lederne.

Selv om det sies at apostlene også underviste i husene (Acta 5:42), kan de umulig ha ledet hver sin husmenighet om tallene på troende var flere tusen, slik Acta forteller. Måltidsfellesskapet i hjemmene har høyst sannsynlig blitt ledet av noen andre, og i karakter kan de synes å ha vært preget av spontanitet, nærhet og dialog – med skriftlesning, profeti, tunge og tyding, formaning og oppmuntring, vitnesbyrd og lære, bønn, salmesang, lovsang og visesang, ettersom enhver hadde noe å dele.³⁴

Noen forskere har foreslått at Gaius har vært vertskap når hele menigheten kom sammen i Korint, basert på Rom 16:23, der Paulus beskriver Gaius som sin og hele menighetens vert (Γάϊος ὁ ξένος μου καὶ ὅλης τῆς ἐκκλησίας). Selv om Gaius kan ha hatt et stort hus, vil en slik tolkning tilsi at menigheten i Korint ikke kan ha vært større enn omkring hundre medlemmer. En slik konklusjon er kritikkverdigg, først og fremst fordi den baserer seg på de knappe opplysningene teksten gir, samtidig som tekstene i Korinterbrevene og Acta kan indikere et høyere antall troende i Korint. En annen måte å tolke verset på er at Gaius hjem var åpent for alle kristne som kom til Korint. Men det behøver ikke å bety noe mer enn at Paulus understreker Gaius gjestfrihet.³⁵

Men dersom de kristne har møttes til storsamlinger på offentlige steder, hva da med det juridiske?

2.3.3. Motstand og juridisk beskyttelse

Motstanden og forfølgelsen Paulus møtte, kan tale for at han har markert seg og fått mange tilhengere i de byene han forkynte. Om det bare var noen få, små og beskjedne foreninger som

³⁰ Det å spise regelmessig med hverandre uttrykte – både i jødisk og gresk kontekst – et spesielt bånd av enhet og fellesskap. Jesus og disiplene delte ofte måltid sammen, og ifølge Acta videreførte menigheten dette ved daglig å holde måltid i hjemmene. Under disse måltidene brøt de også brød og drakk vin til minne om frelsesverket – etter mønster fra det siste påskemåltidet Jesus delte med sine disipler, Acta 2:46 og 1 Kor 11, jf Luk 22:7,14-20; 24:30; Salm 113-118.

³¹ Acta 2:42; 4:2; 5:21,25,42; 20:20

³² Acta 2:42; 3:1

³³ Luk 24:53; Acta 2:46-47

³⁴ Acta 12:12; 20:20; Rom 12:4-8; 1 Kor 11:20ff; 14:26-40; Heb 10:24-25; Dunn 1998:599-602

³⁵ Meeks 1983:76,143,147; Moo 1996:935; Murray 1997:238

møttes i private hjem, er det vanskelig å forestille seg at forsamlingene og Paulus virksomhet i de ulike byene har vært gjenstand for mye oppmerksomhet – selv om det ble krevd godkjenning for å drive slike foreninger.³⁶ Men om menighetene har vært store i antall, og de kristne har forkynt og møttes til storsamlinger på offentlige steder, slik Acta bevitner (20:20), må man anta at det har medført juridiske utfordringer. Så lenge de kristne har blitt oppfattet som en jødisk trosretning, har de trolig fått praktisere sin tro forholdsvis fritt. Men likevel bevitner Acta at romerske myndigheter ofte grep inn. De fleste gangene, ifølge Acta, skjedde dette når det oppstod uroligheter – enten som en reaksjon fra folk som hadde økonomiske interesser eller i forbindelse med konflikter mellom Paulus og jøder. Når Acta omtaler opptøyer som oppstod som følge av konflikter mellom Paulus og jøder, sies det at lederne i de ulike byene oppfattet dette som stridigheter omkring deres egen religion. Med andre ord virker det som at romerne har oppfattet den kristne tro som en retning innenfor den jødiske religion, noe som kan ha vært tilfelle også på den tid Acta ble skrevet.³⁷

Man må anta at det var viktigere for de romerske myndighetene å bevare ro og orden i byene i de ulike provinsene, enn å gjøre rede for ulike retninger innenfor en etnisk religion. Men på et tidspunkt har den kristne tro blitt definert som en egen religion av romerne. Og da de ble oppfattet som en ny religion, hadde de ikke lenger den juridiske beskyttelsen de hadde når de ble oppfattet som en retning innenfor den jødiske religion – som fordi den var gammel, ble behandlet med respekt av romerne. Nye religioner og massebevegelser derimot ble betraktet med mistenksomhet.³⁸

På hvilket tidspunkt den kristne tro har blitt definert som en egen religion av romerne, er det stor uenighet om blant forskere. Noen argumenterer for at denne forskjellen ble avdekket helt i begynnelsen, av Pilatus, som rapporterte dette som en ny religion til Tiberius. Andre argumenterer for at det kan ha skjedd under Claudius, på slutten av 40-tallet e.Kr., da jøder etter stridigheter omkring en *Chrestus* har blitt forvist fra Rom. Dette skillet må ha vært tydelig under Nero, på midten av 60-tallet, da det oppstod en forfølgelse av kristne, hevder andre. Men det er først på begynnelsen av det andre århundret at man har kilder, blant annet Plinius brev til Trajan, som eksplisitt omtaler kristne uten å nevne deres relasjon til jødene.³⁹

³⁶ Wiltshire 1992:109

³⁷ Acta 16:16-39; 17:5-9; 18:4-12; 19; 1 Kor 16:9; 2 Kor 11:10,25; 1 Tess 2:1-2; 2 Tim 3.11

³⁸ Jossa 2006:123ff; Wiltshire 1992:109-10

³⁹ Jossa 2006:123ff

I og med verken Acta eller forfatterne av brevene nevner noe om det juridiske forholdet mellom den kristne bevegelsen og de romerske myndighetene, er det vanskelig å forestille seg at de tidligste kristne anså dette som noe de måtte ta hensyn til. Det ser ut til at de har forkynt og praktisert den kristne tro uansett, noe som ser ut til å ha blitt en utfordring for romerske ledere etter hvert, jf Plinius brev.

2.4. De nytestamentlige tekstene som kilde

De nytestamentlige tekstene gir et begrenset bilde av hvordan menighetene ble ledet og organisert. Likevel sier de såpass mye at man kan danne seg et bilde av ledelsesstruktur i den tidligste kirke. Men det bildet man danner seg, blir preget av det synet man har på forfatterskap, datering og avfattelsessted. Her må man også forholde seg til om skriftene beskriver faktiske forhold eller om de beskriver forfatterens idealer.

I den Bibelvitenskapelige forskningen på brevlitteraturen går mye ut på å prøve å gripe ideologien til forfatteren. Men også i et historieskrift som Acta er det viktig å være oppmerksom på at ideologien til forfatteren preger den framstillingen han gjør av historien, og at denne kan være idealisert og ikke nødvendigvis gjenspeile de forhold som var gjeldende i den perioden som beskrives – men kanskje heller forhold som var gjeldende i forfatterens samtid.

2.4.1. Acta

I løpet av de siste hundre år har det kommet en mengde forslag til datering av Acta, og disse forslagene spriker fra år 57 e.Kr. til år 135 e.Kr.. I praksis kan man plassere disse innenfor tre grupper: de som argumenterer for en datering før 70 e.Kr., de som plasserer Acta kort tid før eller etter 80 e.Kr. og de som mener at Acta bør plasseres i slutten av det første århundret eller senere. Om man følger den oldkirkelige tradisjon, at forfatteren var en av Paulus medarbeidere, legen Lukas, vil en datering mye senere enn 90 e.Kr. være usannsynlig. De som argumentere for en annen forfatter, daterer Acta fra omkring 80 e.Kr. til 135 e.Kr..⁴⁰

Om forfatteren var en av Paulus medarbeidere og Acta dateres tidlig, vil det naturligvis øke sannsynligheten for en forholdsvis presis gjengivelse av de faktiske forhold. På den andre side, dersom Acta er skrevet flere tiår etter hendelsene faktisk skjedde, er det større sannsynlighet for

⁴⁰ Campbell 1994:142ff; Esler 1994:27ff; Barry D. Smith <http://www.abu.nb.ca/Courses/NTIntro/IndexNTIntr.htm>, 2.12.2009

at det bildet som tegnes er idealisert og ikke nødvendigvis gjenspeiler de forhold som var gjeldende i den perioden som beskrives, men heller forhold som var gjeldende i forfatterens samtid.

Forskere som argumenterer for en sen datering, tenderer ofte til å mene at Acta tegner et idealisert bilde av historien og/eller at Acta i stor grad gjenspeiler forhold i forfatterens samtid. Med en slik forståelse blir det også vanskelig for mange av disse forskerne å bruke Acta som kilde når de skal forske på forhold i den kristne menighet på 50 og 60-tallet e.Kr.. For eksempel anser Wayne Meeks Acta som en upålitelig kilde i studiet *the first urban Christians – The sosial world of the apostle Paul*.⁴¹

Selv om Acta, i likhet med andre historieverk fra antikken, tydelig bærer preg av forfatterens ideologi – her teologi –, plasserer forfatteren, med en historieskriverens teknikk, hendelsene tidsriktig i lys av andre historiske hendelser, og det gis presise beskrivelser av geografi og samfunnsforordninger. Den bemerkelsesverdige presise beskrivelsen av administrasjon og ledelse i Israel og i gresk-romerske byer i den perioden som beskrives, gjør at jeg ikke kan se noen grunn til at Lukas skulle være upresis i gjengivelsen av ledelse og organisering i de kristne menighetene – i hvert fall om Acta dateres tidlig, men kanskje mer forståelig om man argumenter for en sen datering. I den grad det er mulig å kalle historieskriving fra antikken pålitelig, anser jeg Acta som en relativt god og sikker kilde til kunnskap om forhold i den tidligste kirke.⁴²

Når det gjelder avfattelsessted for Acta, har det blitt foreslått en rekke steder, deriblant Rom, Antiokia og Efesos.⁴³

2.4.2. Brevene

Når det gjelder de brevene som kan fortelle oss noe om menighetsledelse i den tidligste kirke, kan man plassere dem i to kategorier: De som man med sikkerhet tilskriver Paulus og de brevene det er uenighet om forfatterskap – ”pseudopaulinske”, Jakob og 1 Peter. De som argumenterer for den tradisjonelle oppfatningen – at alle brevene bærer navnet til den som står bak det –, legger vekt på at de fleste, om ikke alle, brevene høyst sannsynlig er nedskrevet av en sekretær/skriver. Når det gjelder de til dels store forskjellene mellom de uomstridte og de omstridte brevene som bærer Paulus navn, forklarer de som forsvarer paulinsk forfatterskap, dette ofte med at det var

⁴¹ Meeks 1983:26, 38

⁴² Johnson 1992:5ff

⁴³ Barrett 2004b:xlili-xliv

forskjellige skrivere som skrev ned brevene og at brevene ble skrevet i ulike faser og i ulike situasjoner – både i Paulus liv og for menighetene brevene er skrevet til. Disse påpeker også at pseudepigrapher normalt var skrevet i navnet til personer fra til dels fjern fortid – for eksempel Enok og Abraham. Selv synes jeg det virker underlig om en pseudonym forfatter skulle ha skrevet de svært personlige avsnittene i Ef 3:1-13 og 1 Tim 3:12-16, der Paulus blant annet kaller seg den minste av de hellige (Ef 3:8) og den største synder av alle (1 Tim 1:15).

I det følgende vil jeg forsøke å lage en oversikt over ulike forslag til forfatterskap, datering og avfattelsessted. Av hensyn til plass og formålet med avhandlingen ser jeg det unødvendig å drøfte de enkelte argumentene, som taler for eller mot et brevets ”ekthet”. For en grundig innføring i de ulike argumentene henviser jeg til de forfatterne jeg refererer til i fotnotene.

2.4.2.1. Brevene som med sikkerhet tilskrives Paulus

De fleste kommentatorer er enige om at Paulus første brev til Tessalonikerne er skrevet i Korint omkring år 50 e.Kr., innen ett år etter at menigheten i Tessalonika ble grunnlagt.⁴⁴

Paulus første brev til Korinterne er skrevet i Efesos, og kommentatorer daterer brevet et sted mellom 53-57 e.Kr., oftest til våren 54 eller 55, og tar høyde for at brevet er skrevet omkring 3-5 år etter at menigheten i Korint ble grunnlagt.⁴⁵

Paulus brev til Romerne ser ut til å ha blitt skrevet i Korint på slutten av den tredje misjonsreisen, omkring år 57-58 e.Kr..⁴⁶

Når det gjelder Galaterbrevet, er det uenighet om dateringsspørsmålet – om det er skrevet før eller etter apostelmøtet i Jerusalem i år 49/50 e.Kr.. De som argumenter for at det er skrevet før apostelmøtet, daterer brevet til 48-49 e.Kr.. De som daterer det etter apostelmøtet, argumenterer som regel for at det enten er skrevet i Efesos i perioden 53-55 e.Kr. eller i Makedonia eller Korint – omtrent samtidig med Romerbrevet – i år 57-58 e.Kr..⁴⁷

Selv om det har blitt reist spørsmål omkring Paulus som forfatter av Filipperbrevet, blir brevet generelt anerkjent som et ekte paulinsk brev. Bare noen få forskere betviler Paulus som forfatter. Når det gjelder datering og avfattelsessted, er den tradisjonelle oppfatningen at brevet er skrevet fra Rom omkring år 60-63 e.Kr.. I nyere tid har det også blitt foreslått at brevet ble forfattet i

⁴⁴ Morris 2009:12ff

⁴⁵ Hvalvik 1999:293; Thiselton 2000:29ff

⁴⁶ Hvalvik 1999:283-84; Moo 1996:2-3

⁴⁷ Bruce 1982:7,43ff; Dunn 1993:12ff

Efesos omkring år 53-56 e.Kr. eller i Cæsarea omkring år 57-60 e.Kr..⁴⁸

2.4.2.2. De omstridte brevene

Omkring 80 % av dagens forskere anser Efeserbrevet som pseudonymt og daterer det en gang mellom 70-100 e.Kr.. Om Paulus er forfatter, er den tradisjonelle oppfatningen at brevet er skrevet i Rom omkring år 60-62 e.Kr.. I nyere tid har det også blitt foreslått at brevet ble forfattet i Efesos omkring år 53-56 e.Kr. eller i Cæsarea omkring år 57-60 e.Kr..⁴⁹

Omkring 90 % av dagens forskere anser pastoralbrevene som pseudonyme og skrevet mot slutten av det første århundret. Blant mange argumenter for en sen datering og at 1. Timoteus brev og Titus er pseudonyme, er et av de viktigste det de mener gjenspeiler en senere form for menighetsorganisering – noe James Burtchaell påpeker er et sirkulært argument.⁵⁰ Det vil si: 1) Dersom brevene dateres sent, vil man kunne hevde at de bekrefter at menighetene var mer institusjonaliserte i overgangen til det andre århundret. 2) Dersom man hevder at menighetene var mer institusjonaliserte i overgangen til det andre århundret, vil man kunne hevde at det bekrefter at 1 Tim og Titus er skrevet en god stund etter at Paulus var død. At tjenestene man finner i pastoralbrevene tilhører en senere periode, blir tilbakevist av forskere som forsvarer den tradisjonelle oppfatningen, da de mener man kan finne bevis for den samme måten å organisere menighetene på i Acta og de andre brevene skrevet av Paulus. Disse forskerne peker også på svakheter ved de andre argumentene for pseudonymt forfatterskap.⁵¹ Når det gjelder datering av pastoralbrevene, spriker forslagene fra slutten av 50-tallet til 130 tallet e.Kr..⁵² Majoriteten daterer dem en gang mellom 80 og 100 e.Kr.. De som regner pastoralbrevene som pseudonyme, anser dem som regel som skrevet av disipler av Paulus i Efesos. Blant dem som forsvarer den tradisjonelle oppfatningen, har Makedonia, Korint og Rom blitt foreslått som avfattelsessted for 1 Tim og Makedonia, Korint og Nikopolis for brevet til Titus. 1 Tim beskriver forhold i Efesos

⁴⁸ Hvalvik 1999:315; O'Brien 1991:9ff, 19ff; Vegge 2000:210

⁴⁹ Best 2004:6ff; Cwiekowski 1988:100; Hvalvik 1999:310-11; Johnson 2002:407ff; Vegge 2000:211; Barry D. Smith <http://www.abu.nb.ca/Courses/NTIntro/IndexNTIntr.htm>, 2.12.2009

⁵⁰ Burtchaell 1992:71-72,184-85

⁵¹ Av forskere som i nyere tid på en eller annen måte mener at Paulus står bak pastoralbrevene, kan nevnes Donald Carson, Gordon Fee, Robert Gundry, Gottfried Holtz, Reidar Hvalvik, Joachim Jeremias, John Norman Davidson Kelly, Anthony Kenny, Douglas Moo, Leon Morris, Michael Moss og Barry D. Smith.

⁵² De som argumenterer for den seneste dateringen, som Hans von Campenhausen og R. Joseph Hoffman, mener forfatteren kan ha vært den samme som skrev Polykarps brev til Filipperne. Se Burtchaell 1992:144; Harding 2001:11

og Titus forhold på Kreta.⁵³

Overvekten av forskere anser 1. Petersbrev som pseudonymt. Men på samme måte som Paulus forsvarer som forfatter av pastoralbrevene, finnes det forskere som argumenterer på en god måte for at Peter står bak 1. Petersbrev.⁵⁴ En vanlig forklaring på at Peter står bak brevet, er at en skrivekyndig oversetter har formulert det gode greske språket i brevet. Om Peter står bak brevet, må det ha blitt skrevet en gang på 60-tallet e.Kr.. I de ulike forklaringene dateres brevet en gang mellom 60-95 e.Kr., de fleste mellom 70 og 90 e.Kr.. Uansett datering, er de fleste enige om at brevet er skrevet i Rom. Brevet er adressert menigheter i Lille-Asia – i provinsene Galatia, Asia, Pontus, Bitynia og Kappadokia.⁵⁵

En liten overvekt av forskere anser Jakobs brev som pseudonymt og trolig forfattet i Antiokia, og blant disse spriker dateringen fra år 70 e.Kr. til 130 e.Kr.. Av de forskerne som mener brevet er skrevet i Jerusalem av Jakob, Jesu bror og leder for Jerusalem-menigheten, er det en gruppe som argumenterer for at brevet er skrevet mellom 40-50 e.Kr. og en gruppe som argumenterer for at brevet er skrevet mellom 50-62 e.Kr.. De som daterer brevet mellom 40-50 e.Kr., mener teologien tyder på at brevet er skrevet før apostelmøtet i år 49/50 e.Kr.. Begge gruppene som anser Jakob som forfatter, legger vekt på at brevet er adressert til jøder/jødekristerne i ”synagogene” i diasporaen,⁵⁶ og at det synes å være skrevet på et tidspunkt hvor overvekten av troende var jøder og det ennå ikke var et klart skille mellom menighet og synagoge. At vi ikke hører om biskoper og diakoner, men bare eldste og lærere, taler for en tidlig datering, hevder Paul V. Harrison.⁵⁷

2.4.3. De nytestamentlige tekstene sett i lys av de apostoliske fedre

Majoriteten av dem som har forsket på ledelse i den tidligste kirke, har sett de nytestamentlige tekstene i lys av de skriftene som har blitt kalt de apostoliske fedre – som er skrevet fra slutten av det første århundret og første halvdel av det andre århundret. De tekstene det oftest blir sammenlignet med, er *Didaché*, 1. Klemens brev, Ignatius brevene og Polykarps brev til

⁵³ Cwiekowski 1988:100; Gundry 2003:441ff; Harding 2001:9ff; Harrington 2007:15ff; Hvalvik 1999:331-32; Johnson 2002:423ff; Millar 1997:1ff; Moss 1994:12ff; Quinn 2000:2ff; Towner 2006:9ff; Vegge 2000:205-06,212; Barry D. Smith <http://www.abu.nb.ca/Courses/NTIntro/IndexNTIntr.htm>, 2.12.2009

⁵⁴ Deriblant Norman Hillyer, Reidar Hvalvik og Robert E. Picirilli.

⁵⁵ Senior 2003:4ff; Davids 1990:3ff; Hartin 2006:29; Hvalvik 1999:353-54; Picirilli 1992:92ff; Vegge 2000:214; Barry D. Smith <http://www.abu.nb.ca/Courses/NTIntro/IndexNTIntr.htm>, 2.12.2009

⁵⁶ Jak 1:1; 2:2

⁵⁷ Davids 1982; Harrison 1992:1ff; Hvalvik 1999:348-49; Moo 2000:9ff; Ong 1996:25ff; Vegge 2000:213

Flipperne.

Didaché stammer trolig fra et jødekristent miljø i Syria og/eller Israel, og gjenspeiler høyst sannsynlig forhold i menighetene der. Brevet dateres mellom 70-130 e.Kr.. Mye kan tale for, deriblant menighetsordningen, at det er skrevet før 100 e.Kr..⁵⁸

Brevene forfattet av Ignatius, biskop i Antiokia, dateres mellom 110-117.⁵⁹

Klemens første brev til Korinterne er skrevet i Rom. Klemens, som kan ha vært en av Paulus følgesvenner, var en av de øverste lederne i menigheten i Rom. Eusebius nevner ham som biskop. Brevet dateres tradisjonelt til år 95-96 e.Kr..⁶⁰

Polykarps brev til Flipperne dateres tradisjonelt mellom 110-117 e.Kr..⁶¹

2.4.4. Anvendelse av kildene

Når forskere rangerer viktigheten av kildene til historisk kunnskap om de første menighetene, anses de brevene man med sikkerhet tilskriver Paulus som de mest pålitelige. Selv om Acta gir oss det mest helhetlige bildet, kan forskere forkaste de opplysningene Acta gir, dersom de mener de ikke samsvarer med det som står i brevene man med sikkerhet tilskriver Paulus. Selv er jeg av den oppfatning at Acta og brevene hovedsakelig utfyller hverandre, og i flere tilfeller mener jeg ”uenighetene” kan ha blitt skapt av forskerne – for eksempel ved å lese apostelmøtet i Acta 15 som den samme hendelse som beskrives i Galaterbrevet kapittel 2.

Med andre ord vil de opplysningene som gis i de nytestamentlige brevene, bli sett i lys av den kronologiske framstillingen som gis i Acta. Når de apostoliske fedre blir trukket inn, er det for å se på kontinuitet og eventuelle endringer.

Dateringen av de omstridte brevene har hatt stor betydning for hvordan forskere tolker organiseringen av menigheten i den tidligste fasen. Denne avhandlingen tar utgangspunkt i en tradisjonell oppfattelse av forfatterspørsmål og datering, og plasserer det historiske bildet som skal tegnes til perioden 30 til 70 e.Kr., med hovedvekt på perioden 50-70 e.Kr. – et bilde jeg tror kan ha vart fram til omkring 90 e.Kr., fram til den første generasjon troende/apostlene døde ut. Dette bildet kunne sett noe annerledes ut dersom både “pastoralbrevene” og 1 Peter dateres nært opp mot Ignatius sine brever, fordi man da ville ha et begrenset kildemateriale når det gjelder

⁵⁸ Baasland 1984:17-20; Bellinzoni i Gregory 2005:55-56, 66

⁵⁹ Bellinzoni i Gregory 2005:57, 66; Synnes i Baasland 1984:36ff

⁶⁰ Baasland 1984:118ff; Bakke 2001:1ff; Bellinzoni i Gregory 2005:53-54, 66; Lindemann i Gregory 2005:9

⁶¹ Bellinzoni i Gregory 2005:66; Synnes i Baasland 1984:83ff

forhold i den tidligste fasen og fordi det ville påvirke hvordan man tolker eventuelle endringer.

De endringer en del forskere mener å kunne se i overgangen til det andre århundret – slik det har blitt tolket ut ifra *Didaché*, 1. Klemens brev, Ignatius brever og Polykarps brev til Filipperne –, er at apostler, profeter og lærere, som døde ut, ser ut til å ha blitt erstattet av bofaste monarkiske biskoper som øverste ledere i menigheten. Noen forskere mener å kunne se at en slik endring har vært på vei i den perioden *Didaché* ble skrevet. Her må man også være klar over at de som daterer Efeserbrevet så sent som 90-tallet, må ta stilling til om de karismatiske gavene – apostler, profeter, evangelister, hyrder og lærere – fortsatt var de øverste lederne på slutten av det første århundret.

En mulig utvikling har fått stor plass i forskningshistorien – som det skal gis en kort innføring i i det følgende.

3. Forskningshistorie

Dagens forskning på organiseringen av den tidligste kirke er et resultat av en debatt som ble vekket til live i det nittende århundret, og kom som en naturlig følge av den vitenskapelige Bibelforskningen. Ved hjelp av historiekritikk og tekstkritikk mente tyske liberalteologer å finne bevis for at den tidlige kirke hadde utviklet seg fra organisasjonsløse fellesskap i den tidligste fasen til en etablert kirkeorganisasjon ledet av embeter i det andre århundret. Dette ble altså utgangspunkt for en debatt som fram til i dag har utviklet seg i takt med nye funn av kilder, forbedrede metoder og nye innfallsvinkler – ofte i lys av den kontekstuelle bakgrunn forskeren har. Og de stadig mer avanserte metodene i forskningen på det bibelske og historiske materialet, har naturligvis spilt en ledende rolle for forståelsen.⁶²

Jeg har valgt å dele kapittelet inn i tre avsnitt, der tre ulike tilnæringsmåter⁶³ blir presentert: 1. Utviklingsmodeller. 2. De som er opptatt av forskjeller på de ulike stedene. 3. Forskningen de siste tiårene. Dette er ment som en oversikt, noe som begrenser i hvor stor grad man kan tillate seg å kommentere hva den enkelte forsker har ment.

For en grundig innføring i forskningshistorien angående ledelse i kirkens tidligste år, anbefales boken *From synagogue to church: public services and offices in the earliest Christian communities* av James Tunstead Burtchaell,⁶⁴ en bok jeg har hatt stor nytte av i arbeidet med dette kapittelet. Burtchaell følger en kronologisk gjennomgang av forskningshistorien fram til 1980 tallet, og han presenterer de viktige bidragsyterne til det han oppfatter som konsensusen. Det Burtchaell oppfatter som konsensusen, vil jeg plassere innenfor det Ernst Baasland kaller utviklingsmodellen.⁶⁵

3.1. Utviklingsmodellene

Når det gjelder tilnæringsmåter til en mulig utvikling av ledelsesstrukturer i den tidligste kirke, kan man noe forenklet dele dem inn i fire kategorier: 1. Den tidligste utviklingsmodellen. 2. Harnack-tradisjonen. 3. Sohm-tradisjonen. 4. Forsvarere av

⁶² Burtchaell 1992:1-2,61,179

⁶³ I tillegg til disse, må det nevnes at noen forskere framholder de enkelte skrifers egenart, og at hver skriftgruppe (Acta, Paulus` brever, de deuteropaulinske brevene og de katolske brevene) i NT, nesten hvert skrift, gir uttrykk for ulik embetsforståelse. (Baasland 1993:83)

⁶⁴ En grundig innføring i forskningshistorien blir også gitt av Ulrich Brockhaus i *Charisma und Amt: die paulinische Charismenlehre auf dem Hintergrund der fryhchristlichen Gemeindefunktionen* (1972). En innføring blir også gitt av Alistair Campbell i *The elders* og av James Dunn i *The Theology of Paul the Apostle* (1996)

⁶⁵ Baasland 1993:182

apostolisk suksesjon.

3.1.1. Den tidligste utviklingsmodellen

Som nevnt, mente forskere i det nittende århundret å finne bevis i de tidligste dokumentene på at de kristne fellesskap fra først av var åpne, frie, demokratiske og uorganisert i struktur, basert på spontanitet og frivillig tjenersinn, fri fra autoritetsfigurer, roller eller embeter; mens bevisene fra det andre århundret beskriver en veletablert institusjon styrt av hierarkiske embeter – *episkopoi*, *presbyteroi* og *diakonoï* – innsatt etter utpeking eller valg.⁶⁶

Videre påpekte de at de første fellesskapene hadde blitt skapt, motivert og ledet av menn og kvinner med åpenbare guddommelige begavelser, som holdt fellesskapene sammen, og at gjengivelser av lederskikkelsene i NT, med mange ulike ord, betegner guddommelig overført energi til tjeneste, ikke noen faste embeter eller embetstitler.

I fare for å tegne et for overkarikert bilde må det her tas med at Albrecht Ritschl (1855) erkjente at noen tidlige dokumenter minner om at apostlene, som et nødvendig tiltak for fellesskapets effektivitet, hadde etablert embeter i menigheter de grunnla.⁶⁷ Men Ritschl så det ikke som sin oppgave å avgjøre om det var embeter eller ikke, men var opptatt av å bevise at de første kristne gjorde seg selv til tjenere og tjente menigheten i kraft av en guddommelig karisme, og at de på den måten ble anerkjent og innsatt av fellesskapet.⁶⁸

Debattantene i det 1900-århundret mente at de første fellesskapene ikke var underlagt en hierarkisk ledelse, fordi det ikke er noen tilfredsstillende gjengivelse av dem i de autentiske paulinske skriftene. Men de fant det vanskelig å vite hvordan endringen skjedde, siden perioden 70-100 e.Kr. så å si ikke har skriftlige bevis. Men de mente noe må ha skjedd i denne perioden, siden organiseringen som reflekteres i brevene fra Klemens, Ignatius og Polykarp ser ut til å ha vært etablert en stund.⁶⁹

Det ble diskutert om apostlene kunne hatt en rolle i en slik endring eller om dette var noe som utviklet seg lokalt. Selv om noen var opptatt av å spore opprinnelsen og aktivitetene til *presbyteroi* og *diakonoï*, var kjernen i debatten *episkopos* – en spesifikk, begrenset rolle (uansett

⁶⁶ Baasland 1993:182, Burtchaell 1992: 61-63, 77-82, 97-101, 131, 136, 140-141, 179

⁶⁷ Acta 14:23; 1 Kor 16:15-16; 1 Tess 5:12-15; Tit 1:5; 1 Klem 42

⁶⁸ Burtchaell 1992:66ff

⁶⁹ Burtchaell 1992:62ff

hva det måtte være) som hadde blitt transformert til president for den lokale kirken.⁷⁰

Edwin Hatch hevdet at det på den tiden var en tendens i det sekulære samfunnet at det ble skapt et presiderende embete i kommunale råd, private foreninger, provinsforsamlinger, magistratenes råd og selv Jødiske råd – og at menigheten i alle forhold også trengte en sentral retning.⁷¹

Den tidligste utviklingstanken ble på mange måter statuert av Hans von Campenhausen, som i store trekk fulgte tankene til forskerne i det nittende århundret. von Campenhausen begynte med Jesus, som han mente ikke hadde noe embete i alminnelig betydning, men var full av kraft til å utføre sitt oppdrag. Lik Jesus hadde heller ikke apostlene noe embete, men de hadde fått makt til å utføre sitt oppdrag ved Ånden. Blant apostlene var Peter (muligens den eneste av de 12 som ble apostel⁷²), Paulus, Jakob og andre som grunnla og styrte forsamlinger. De nøyte stor respekt, men ikke som embeter. Siden det var en gave ved Ånden, kunne ikke noe menneske utpeke apostlenes etterfølgere. Apostlene hadde ikke etterfølgere. Og et essensielt trekk ved et embete er at det kan bli overtatt av etterfølgere, hevdet von Campenhausen. I likhet med mange av sine forgjengere anså han 1. Korinterbrev som den mest pålitelige kilde. Han la stor vekt på at fellesskapene var ledet av Ånden, og at hver enkelt var utrustet med gaver gitt av Ånden for å betjene hverandre (1 Kor 12).⁷³

Svakheter ved denne tenkningen er den store vektleggingen av 1. Korinterbrev som kilde i analysen av den tidligste fasen. Og i lesningen av dette brevet overser de at det også nevnes ledere og hjelpere som kan oppfattes som ”embeter”. I dette brevet er det faktisk mulig å skjelne mellom: 1. Apostler, profeter og lærere – som beskrives som de første/øverste lederne. 2. Styrere og hjelpere, som har klare paralleller til *episkopoi/presbyteroi/proistemi* og *diakonoi*. 3. Åndens manifestasjoner, som ser ut til å beskrive ikke-permanente gaver, som Ånden virker gjennom enhver alt ettersom Ånden selv vil.

Den første som skjelnet apostler, profeter og lærere fra lokale ledere og hjelpere, var Adolf von Harnack (1886).

⁷⁰ Burtchaell 1992:62ff, 101; von Campenhausen 1953/69:76-123

⁷¹ Burtchaell 1992: 77ff

⁷² von Campenhausen skjelner de 12 fra apostlene. Dette skyldes at han anser Acta som upålitelig kilde, samtidig som han overbetoner viktigheten av 1 Kor 15:5-9. Men også de andre kildene ignoreres. von Campenhausen mener å finne bevis for dette fordi Paulus ikke nevner de 12 som apostler, og at apostler nevnes i en annen sekvens.

⁷³ Burtchaell 1992:137, 144; von Campenhausen 1953/69:1-29, 55-75

3.1.2. Harnack-tradisjonen – Karismer og embeter

Harnack var den første som lot funnene av *Didaché* prege sin forståelse av organiseringen av den tidligste kirke. Han merket seg at *Didaché* gav lite betydning og oppmerksomhet til de mye diskuterte *episkopoi*, *presbyteroi* og *diakonoi*, og at hovedfigurene var apostler, profeter og lærere. Harnack skjelnet mellom de karismatiske entusiastene – apostler, profeter og lærere – og embetene – *episkopoi*, *presbyteroi* og *diakonoi*. De karismatiske tjenestene var inspirerte vandrere hvis oppdrag var å lære den universelle kirken, mens embetene var valgt til å administrere i de lokale forsamlinger – som var underlagt den globale kirke. Men ettersom de karismatiske tjenestene opphørte å bli reproduisert, ble deres plass besatt av den andre gruppen, først som unntak, deretter som en selvfølge. Til slutt hadde lokale embeter erstattet de karismatiske, som etter det andre århundret forsvant fra den katolske kirken.⁷⁴

Av dem som har fulgt sporene til Harnack, må nevnes Rudolf Bultmann (1953) og Gerd Theissen (1977).

Her bør en spesielt merke seg at Bultmann antok at de tidligste fellesskapene hadde embeter, muligens helt fra begynnelsen, mens de var i prosessen med å differensiere seg selv fra jødedommen. Disse embetene var underordnet karismene. De var valgt av medlemmene, mens apostlene, profetene og lærerne ble gitt fullmakt ved Ånden. Embetene hadde en avgrenset oppgave i de lokale fellesskapene som utpekte dem, mens de karismatiske forkynnerne hadde et oppdrag til hele verden. Embetene overtok etter noen generasjoner karismenes plass.⁷⁵

At det har vært et tidlig skille mellom karismatiske vandrere og bofaste tjenester, kan vi også finne gehør for i Gerd Theissen (1977) sine teorier. Theissen skiller mellom radikale vandrere og moderate, lokale fellesskap. Primært grunnla ikke Jesus lokale fellesskap, men kalte til å bli en bevegelse vandrende karismer. De avgjørende figurene i tidlig kristendom var omreisende apostler, profeter og lærere, som dro fra sted til sted og kunne sette sin litt til små grupper av sympatisører på disse stedene. Det var en utfyllende relasjon mellom de vandrende karismene og de lokale fellesskapene. De vandrende karismene var de bestemmende åndelige autoriteter for de lokale fellesskapene, og de lokale fellesskapene var en uunnværlig sosial og materiell basis for de vandrende karismene.

⁷⁴ Burtchaell 1992:82-87

⁷⁵ Burtchaell 1992:140-141

Lokale autoriteter eller et hierarki var unødvendig og overflødig i små fellesskap, hvor to eller tre var samlet i Jesu navn (Matt 18:20). Problemer ble løst enten av hele fellesskapet eller av vandrende karismer som kom innom av og til. Men når de lokale fellesskapene vokste i størrelse, var det behov for et internt lederskap som uunngåelig konkurrerte med vandrende forkynnere. Men de vandrende apostler var fortsatt de overordnede autoriteter i *Didachétiden* (som han daterer til første halvdel av andre århundret). Alle de vandrende karismene – apostler, profeter og lærere – hadde en høyere anseelse og var overordnet de lokale tjenestene – biskoper og diakoner.⁷⁶

Svakheter ved dette synet er at man ved å bruke begreper som vandrere og stasjonære, begrenser virkeområdene til ”karismene” og ”embetene”. I lys av Acta 13:1 og 15:22,32, 1 Kor 12:28, Ef 4:11 og 1 Tim 5:17, er det mulig å tolke det som at noen ”karismer” kan ha vært bofaste, og at disse hadde en sentral lederrolle i hovedmenigheten i provinsene. Og om en av oppgavene til ”embetene” var å ha tilsyn, kunne det innebefatte at de måtte vandre – om enn ikke lange avstander.

3.1.3. Sohm og kritikken av Harnack

Rudolph Sohm argumenterte mot Harnacks forståelse, da han ikke kunne akseptere at det var noe som heter *lokal kirke*. Hans hovedargument var at den kristne bruken av *ekklesia* er lik den vi finner i LXX. For kristne er det forsamlingen av hele fellesskapet av dem som tror på Jesus som Herre, slik det for jødene var hele Israel formelt samlet som Guds folk. Den primitive kirken holdt sammen uten noen form for sosial organisasjon eller prosedyremessig styring. Den eneste mulige autoritet er en karismatisk en. Sohm identifiserer karismene med triaden apostler, profeter og lærere. Undervisningen var deres måte å lede på. Det inkluderte profeti, instruksjon og formaning. Karismene som hadde gaven til å undervise, hadde pastoralt ansvar, med omsorg og bestemmelse som prester og hyrder for kirken. Det var ikke noen andre. All autoritet kommer fra Gud, ikke fra fellesskapet. Derfor er kirken monarkisk, men bare under Herren. Det var meningsløst å skjelne mellom valgte og karismatiske ledere. For valg trenger ikke å ekskludere karisme, det stadfester det.⁷⁷

⁷⁶ Theissen 1978:1-20

⁷⁷ Burtchaell 1992:88-92

Svakheter ved Sohm sitt syn er at han ignorerer at Paulus ofte beskriver menighetene i flertall og som menigheten på et bestemt sted,⁷⁸ og at flere av de brevene man med sikkerhet tilskriver Paulus, beskriver det som kan oppfattes som lokale, valgte ledere.⁷⁹

3.1.4. Anglikansk forsvar av apostolisk suksesjon

Tanken om at det var forskjell på karismatiske og valgte ledere møtte også motstand blant anglikanske forskere (Swete 1918), som hevdet at alle tjenester var karismatiske, enten de var inspirert eller valgt, da Paulus brukte *charisma* for enhver manifestasjon av nåde. Det var aldri en så spesialisert term at det kunne hentyde til apostler, profeter og lærere, men ikke overseere, eldste og diakoner. Alle som utførte en av de mange og varierte oppgavene vi kan lese om i de tidligste skriftene, gjorde det i kraft av *charismata*. Samtidig hevdet de at episkopatet i den tidligste tiden hadde blitt understøttet ved profeti, og at man må formode at utviklingen av det kristne hierarki i stor grad skyldes formaningen til de kristne profetene.⁸⁰

Men det som først og fremst kjennetegnet de anglikanske forskerne, var forsvaret av apostolisk suksesjon. Dette kan spores tilbake til Charles Gore (1886), som foreslo at biskopene arvet den tjenesten apostlene hadde i den primitive kirken, ettersom apostlenes stedfortredere og utsendinger overtok apostlenes oppgave. Den som ble biskop, var mer en lokalisert apostel enn en promotert presbyter, mente Gore.⁸¹ Gores tanker ble videreført av forskere som Austin Farrer og Dom Gregory Dix (i Kirk 1946), som hevdet at apostlene ble erstattet av sine følgesvenner, utpekte etterfølgere som Timoteus og Titus, som fortsatte den apostoliske tjeneste i kirkene apostlene hadde grunnlagt og hatt tilsyn med. Den store og betydelige forandringen i kirkeordenen er ikke at en presiderende eldste ble monarkisk biskop, men at apostlenes etterfølgere ble bofaste og slik fortsatte sitt apostoliske oppdrag. Etter år som omreisende tjenere slo de seg etter hvert ned på et sted, og til slutt ble den apostoliske funksjonen oppslukt av monarkiske biskoper. Episkopatet i det andre århundret arvet funksjonene til apostlene fra det første århundret, og det var apostlenes hensikt, kjent og akseptert av hele kirken da det skjedde.⁸²

⁷⁸ Rom 15:26; 16:4-5,16,23; 1 Kor 1:2;4:17;11:16; 14:33; 16:9; 2 Kor1:1; 8:1,18-24; Gal 1:2,22; Fil 4:16; 1 Tess 1:1; 2:14

⁷⁹ 1 Kor 12:28; Fil 1:1; 1 Tess 5:12

⁸⁰ Burtchaell 1992:105-106, 128

⁸¹ Burtchaell 1992:121

⁸² Burtchaell 1992:123-128

3.1.5. Utviklingsmodellene under lupen

En svakhet ved alle de ulike utviklingsmodellene er at de står i fare for å legge for mye vekt på de postnytestamentlige skriftene. En årsak til dette er at det i skriftene fra det andre århundret er en tendens at ord som *episkopoi*, *presbyteroi* og *diakonoï* blir mer definerte og knyttet til konkrete funksjoner. Det betyr nødvendigvis ikke at disse ordene ikke har representert en lignende funksjon i det første århundret. Men trolig har de ikke blitt klart definert før en struktur hadde vært etablert en stund. Men skriftene fra det første århundret gir oss verken opplysninger som kan avkrefte eller bekrefte dette. Likevel har skriftbevisene fra det andre århundret, hovedsakelig Ignatius, som legger mer vekt på *episkopoi*, *presbyteroi* og *diakonoï*, og gir få opplysninger om karismatiske gaver – som forekommer oftere i de nytestamentlige skriftene –, ledet forskere til den konklusjon at kirken stivnet i form og ble institusjonalisert. Her bør man være oppmerksom på at kildenes taushet (at de høyst sannsynlig ikke tegner et helhetlig bilde) kan få forskeren til å skape større skiller mellom det første- og det andre århundrets kirke enn det i realiteten var.

Når det gjelder karismatiske gaver, hører vi fortsatt om dem i kilder fra det andre, tredje og fjerde århundret.⁸³ Likevel ser det ut til å være en vesentlig endring. De karismatiske vandrerne, som anses å ha vært de øverste autoritetene – apostler, profeter og lærere –, ser ut til å ha blitt erstattet eller blitt innlemmet i lokale råd, med en *episkopos* som den øverste lederen. Som vi har sett, har det blitt diskutert mye hvordan biskopen fikk den posisjonen. Debatten om han ble utpekt i presbyteriatet eller om han ble utpekt som apostelens etterfølger, vil jeg ikke drøfte her. Jeg vil bare konstantere at menighetene ser ut til å ha blitt mer lokalt styrt i det andre århundret, ettersom de vandrende karismene ser ut til å ha forsvunnet mer og mer, og at apostlenes ”globale” tilsynsoppgave ser ut til å ha blitt erstattet av mer lokalt forankrede tilsynsmenn.⁸⁴

Men man skal også være oppmerksom på at de postnytestamentlige skriftene nødvendigvis ikke tegner et helhetlig bilde. Om man tar høyde for at Klemens allusjon til det imperiale hierarki, i *I Klem 37*, gjenspeiler en hierarkisk struktur i menigheten, må man anta at det kan ha vært både tjenester over og under *episkopos*, *presbyteroi* og *diakonoï*. Det vil si, det kan fortsatt ha vært vandrende profeter, evangelister og lærere. Og muligens kan det også ha vært tilsynsmenn/presbytere for tilhørende småbyer og landsbyer,⁸⁵ samt ledere for husmenigheter,

⁸³ Grant 1970/2004:184, 230, 293, 301; Skarsaune 1998:128ff

⁸⁴ Grant 1970/2004:145ff

⁸⁵ Noe som bevitnes i kilder fra det tredje århundret, se Grant 1970/2004:209-210; Bingham 1856:353, 357, 361, 365; Hastings 1908/2003:667

som ikke nevnes i disse brevene. Med andre ord er det mulig at Ignatius kun beskriver de øverste lederne i de lokale hovedkirkene.

Jeg tror Bultmann hadde rett i mye når han antok at det kan ha blitt innsatt ”embeter” på et tidlig tidspunkt, muligens helt fra begynnelsen, og at disse ”embetene” var underordnet karismene. Dette må ses i sammenheng med det Theissen påpeker, nemlig at det interne lederskap kom som følge av et behov når de lokale fellesskapene vokste i størrelse. Men om de lokale fellesskapene utviklet interne lederskap, kan det da ha utviklet seg likt på de ulike stedene?

3.2. Forskjellige titler og idealer for lederskap på de ulike stedene

I det 20. århundret ble det mer og mer vanlig å se ledertitler og idealer for lederskap som sterkt kulturavhengige. Det har blitt hevdet at det ikke finnes noen enhetlig utviklingslinje og slett ikke noen felles oppfatning av ledelsesstrukturen. En enhetlig organisering finner man tidligst på slutten av det andre århundret, og kanskje så sent som i det fjerde århundret. Denne forståelsen av at det var ulik praksis, kan vi spore allerede fra det 19. århundret, da det ble hevdet at de jødekristne hadde andre titler og idealer for lederskap enn man hadde i paulinske, hellenistiske menigheter.

3.2.1. Jødekristendom vs hedningkristendom

De tyske teologene i det nittende århundret hevdet at det i den første tiden oppstod to stridende partier: et konservativt jødisk, ledet av Jakob (og Peter), og et liberalt hedningkristent, ledet av Paulus. Det var i jødekristendommen man fant ideene som skapte framveksten til det autoritative episkopatet, mens man hos Paulus fant en mer karismatisk visjon, hevdet Ferdinand Christian Baur.⁸⁶ Videre hevdet Ritschl at de også hadde forskjellig oppfatning av hva ”kirke” var. Mens de jødekristne oppfattet *ekklesia* som fellesskapet av alle de troende, skjelnet de hedningkristne mellom den lokale forsamlingen og hele fellesskapet av troende. Ritschl så de lokale paulinske menighetene som uavhengige, mens de lokale fellesskapene i Israel ble presidert av Jerusalem-menigheten, med liten innflytelse på sin egen integritet. Praksisen i Jerusalem-menigheten hadde vært annerledes fra begynnelsen. Acta forteller om en singel presiderende figur: Jakob, Jesu bror, som ikke var apostel. Han var sjef i

⁸⁶ Burtchaell 1992:62,67; Campbell 1994:1-2; Robinson 1988:35

Jerusalem-menigheten, og den menigheten var sjef for alle menighetene i Palestina.⁸⁷ Dette var en helt særegen menighetsorden, og Ritschl identifiserer den som typisk for jødekrystne fellesskap.⁸⁸

Heinrich Holtzmann (1911) mente det var en misoppfattelse at det var en kamp mellom Paulinsk hedningkristendom og en mer autoritær jødekrystendom, en oppfatning som får støtte blant mange av dagens forskere, som anser Paulus, Peter og Jakob som forholdsvis enige. Uenigheter som oppstod var forårsaket av små, radikale og reaksjonære grupper som tydelig uttrykte sine meninger. De vanskeligste sakene ble løst av menighetens ledere under kirkemøtet i Jerusalem.⁸⁹

Her bør nevnes at Karl Holl (1921/1928) hevdet at Jerusalem var utgangspunkt for all misjon, og at alle andre fellesskap, også de hedningkristne, var underlagt Jerusalem, i et hierarkisk nettverk, ledet av Jakob og apostlene. Selv Paulus var underlagt Jakob og var under Jerusalems tilsyn.⁹⁰

De som har markert en forskjell på jødisk og hedensk kristendom, viser ofte til utviklingen av kirkens embeter. Det har blitt argumentert for at *presbyteroi* var av jødisk opprinnelse og noe man fant i jødekrystendom, mens *episkopoi* var av hellenistisk opprinnelse og noe man fant i hedningkristne forsamlinger.⁹¹

Det finnes mange svakheter ved en slik argumentasjon, som i stor grad bygger på at man ikke finner *presbyteroi* i de brevene man med sikkerhet tilskriver Paulus. Men selv om vi ikke finner betegnelsen *presbyteroi* i de brevene man med sikkerhet tilskriver Paulus, illustrerer Alastair Campbell at vi finner den ofte brukt i Paulus kirker innen en generasjon etter hans død, i skriftene som moderne forsker daterer til årene mellom 70 og 110 e.Kr..⁹² De fleste av disse skriftene er adressert områder der Paulus etablerte menigheter.⁹³ Han peker også på at Lukas tok det for gitt at Paulus utpekte og

⁸⁷ Man finner en lignende praksis i en jødisk levning fra Egypt, der presidenten i hovedstaden var den eneste *episkopos* i landet. Alle lokale menigheter ble presidert av *presbyteroi*, som var undergitte *episkopos* i hovedstaden. Burtchaell 1992:70

⁸⁸ Burtchaell 1992:67-70

⁸⁹ Burtchaell 1992:102-103,107-10; Robinson 1988:84-85

⁹⁰ Burtchaell 1992:107-10

⁹¹ Burtchaell 1992: 104-105, 140-141, 145, 169

⁹² 1 Tim 5:17-22; Tit 1:5; 1 Pet 5:1-5; 1 Klem 1:3, 21:6, 44:5, 47:6; Ignatius (Ef 2:2; Magn 6:1; Trall 3:1; Smy 8).

PS! Episkopos/oi forekommer også i alle disse skriftene

⁹³ 1 Klem til Korint, 1 Tim til Efesus, 1 Pet til Galatia og Asia. Ignatius til Asia.

hadde kontakt med *presbytere* i menighetene han grunnla.⁹⁴

En annen svakhet ved argumentet er at begrunnelsen for at den jødiske menighet ble ledet av *presbyteroi* i stor grad bygger på de bevis man finner i Acta. Men Acta nevner *presbyteroi* som en betegnelse på ledere både i Jerusalem (tre anledninger⁹⁵) og i paulinske menigheter (Galatia og Efesos⁹⁶).⁹⁷ Men dette ignoreres fordi det ikke samsvarer med det de tolker ut ifra Paulus skrifter, i realiteten et skrift, der man isteden finner en annen tittel, nemlig *episkopoi*. Denne tittelen forekommer i Filipperbrevet 1:1.⁹⁸ Men det at *episkopoi* nevnes som ledere i Filippi, beviser på ingen måte at det var et lederbegrep i ”alle” de paulinske, hedningkristne menighetene.

Det har også blitt foreslått at når Lukas i Acta 20:17,28, omtaler lederne i Efesos både som *presbyteroi* og *episkopoi*, var det for å vise at de eldste hadde tittelen *episkopoi* i de hedningkristne forsamlinger. Men her er det mer sannsynlig at det beskriver en av oppgavene til de eldste – nemlig å ha tilsyn med menigheten, på en lignende måte som det sies at apostlene hadde en tilsynsoppgave. For i Acta kan *episkopoi* også knyttes til apostlene og Jerusalem-menigheten. I 1:20-28 leser vi at Mattias erstattet Judas plass blant de 12 apostlene, og at det var en posisjon som overseer/tilsynsmann (ἐπισκοπήν).

I det hele kan det konkluderes at det finnes lite grunnlag for å hevde at *episkopoi* var noe man fant i de paulinske, hedningkristne forsamlinger, mens *presbyteroi* var noe man fant i jødekirke – ut i fra det som sies i NT. Men det er også problematisk å hevde *episkopoi* som noe typisk hellenistisk og *presbyteroi* som noe typisk jødisk, noe vi skal se i de følgende kapitlene.

For dagens forskere har dette skillet fått mindre plass, da det har blitt overskygget av den oppfatning at det også var forskjellig praksis i de hellenistiske menighetene på de ulike stedene, selv i de paulinske menighetene. For ettersom det ble gjort stadig grundigere analyser av dokumentene, mente man å finne store variasjoner, og konklusjonen har blitt at det ikke finnes en

⁹⁴ Campbell 1994:97-99

⁹⁵ Acta 11:30; 15:2,4,6,22 og 16:4; 21:18

⁹⁶ Acts 14:23;20:17,28

⁹⁷ Om Jakobs brev er skrevet av Jakob fra Jerusalem, kan Jakob 5:17 bevitne at *presbyteroi* var tittelen på lederne i menigheten i Jerusalem. Men samtidig kan det bevitne at det var tittelen på lederne i diasporamenighetene brevet er skrevet til.

⁹⁸ Tittelen forekommer også i de omdiskuterte brevene som bærer Paulus navn, men i de brevene nevnes også *presbyteroi*.

felles oppfatning av ledelsesstruktur i den tidligste kirke.⁹⁹

3.2.2. Forskjeller i hedenske menighetene, inkludert de paulinske

Denne forståelsen skjøt fart etter at Walter Bauer gav ut *Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum* i 1926. Bauer viet ikke så mye oppmerksomhet til dokumentene, men til forskjellige geografiske områder. Han ser ut til å ha jobbet ut ifra en antagelse om at menighetene i de største geografiske områdene i stor grad hadde en enhetlig tro, men ikke nødvendigvis den samme som i andre geografiske områder, sier Thomas Robinson. Selv om Bauer konsentrerte seg om ulike lærer i de forskjellige geografiske områdene, sørget han for en ny måte å undersøke tidlig kristendom på og en basis for å knytte enkelte dokumenter til enkelte lokaliteter, noe som også kom til å få betydning for hvordan man oppfattet organisering av de kristne fellesskapene på de ulike stedene.¹⁰⁰

To år etter Bauers utgivelse, i 1928, kom Burnett Hillman Streeter med boken *The Primitive Church*, hvor han hevdet at det var vidt forskjellige systemer for hvordan kirkene ble ledet i den formative perioden. Alle de store kirkene hadde sine lokale røtter og betoning. Ulikhetene i kirkeordninger hadde sitt utspring i hovedstedene. I Jerusalem fulgte de jødiske mønstre, kristne grunnla synagoger og opprettholdt tre nivåer av embeter: diakoner, eldste og president – som han mente bare eksisterte i Jerusalem i den tidligste fasen. I Antiokia hadde profeter og lærere ansvar, uten noe tegn til *episkopoi* eller *diakonoï*. Heller ikke Paulus menigheter hadde en ensartet konstitusjon. Korint gir apostler, profeter og lærere forrang, de med gaver til å ”hjelp” og ”styre” var av mindre betydning. *Episkopoi* og *diakonoï* ledet kirken i Filippi. I Efesos hadde hyrdene kommet foran lærerne, og i brevet til den kirken framheves embete over gave, dette understreker at tingenes orden var under forandring. Paulus tale i Acta, der han tar farvel med *episkopoi* = *presbyteroi* i Efesos, hadde utvilsomt gitt dem ansvar for kirken der.¹⁰¹

Men som eksemplene viser, var Streeters arbeid i stor grad preget av det Burtchaell karakteriserer som en smådjevul som har sneket seg inn i forskningen. Når han leste et ord eller

⁹⁹ Baasland 1993:83; Burtchaell 1992:xiv; Clarke 2000:169; Robinson 1988:35

¹⁰⁰ Burtchaell 1992: xiv; Robinson 1988:36-38

¹⁰¹ Burtchaell 1992:112-13

en tittel i skriftene til de enkelte menighetene, tolket han det som en institusjon.¹⁰² Til tross for dette har Streeter, i tillegg til Bauer, i stor grad påvirket oppfatningen til mange av dagens forskere – som hevder at det var forskjellige ledelsesstrukturer på de ulike stedene, og at ledertitler og idealer for lederskap var sterkt kulturavhengig.

De som følger denne tankerekken, tar ofte utgangspunkt i at menighetene har utviklet seg uavhengig og med ulike organiseringsmåter, sterkt preget av den kulturen de var en del av på de ulike stedene i ”diasporaen”. Blant dem som følger denne tanken er Richard S. Ascough, som argumenterer for at menighetene, på en lignende måte som frivillige foreninger, var selvstendige og lokalt styrt, uavhengig av et overordnet kirkelederskap. Dette mener han å finne bevis for i menighetene i Filippi og Tessalonika, som til tross for at de lå relativt nær hverandre geografisk, synes å ha hatt ulik praksis. Men i likhet med Streeter gjør han den feilen å lese en institusjon ut av de knappe opplysningene brevene til disse menighetene gir om ledelse.¹⁰³

Men man finner også forskere som har en mer moderat forståelse av de lokale forskjellene. De tar ofte utgangspunkt i at organiseringen så å si var lik over alt, men at ordene som beskrev de ulike funksjonene kunne variere på de ulike stedene, da de brukte ord som var vanlige å bruke på tilsvarende oppgaver i den lokale kulturen de holdt til.

Hvilken posisjon forskeren velger, er ofte avhengig av om han skal se menigheten i lys av dens jødiske røtter eller i lys av gresk-romerske omgivelser. Forskere som legger vekt på kristendommens jødiske røtter, har ofte en universell forståelse av menigheten og anser organiseringen som forholdsvis lik over alt, samtidig som de ser det sannsynlig at de kan ha brukt forskjellige ord på en identisk oppgave, avhengig av hvilke ord som var vanlig å bruke på en slik oppgave i den lokale kulturen de holdt til i. Forskere som ser menighetene i lys av de gresk-romerske omgivelsene, tar ofte utgangspunkt i at menighetene har utviklet seg uavhengig og med ulike organiseringsmåter, sterkt preget av den kulturen de var en del av på de ulike stedene i ”diasporaen”, noe som har ført til at store deler av forskningen de senere årene har konsentrert seg om enkelte geografiske områder, samtidig som det har vært stort fokus på hvilke modeller menigheten kan ha adoptert eller vært påvirket av.¹⁰⁴

¹⁰² Burtchaell 1992:128

¹⁰³ Ascough 2003:92ff

¹⁰⁴ Disse posisjonene finner vi også i forskningen på synagogeorganisering. Ifølge Lee Levine var det i det forrige århundret en vanlig oppfatning at synagogeorganiseringen så å si var lik over alt, mens det de senere årene har blitt mer vanlig å anta at synagogene har utviklet seg uavhengig og med ulike organiseringsmåter, sterkt preget av den kulturen de var en del av på de ulike stedene i diasporaen. Levine 2000:414-15; se også Burtchaell 1992:xiv

3.3. Forskingen de siste tiårene

De fleste arbeidene som er gjort de siste tiårene, tar utgangspunkt i hvilke modeller de kristne fellesskapene kan ha hatt som forbilder i den tidligste fasen og hvor begrepene for lederne kan stamme fra. Også denne innfallsvinkelen kan spores tilbake til det nittende århundret. På den tiden var mange forskere enige om at kirkens organisering i sin gradvise utvikling hadde adoptert elementer fra det sekulære samfunnet. For eksempel hadde Lightfoot antydnet at *episkopos* muligens ble brukt for å beskrive lederne for religiøse og sosiale klubber i det Gresk-Romerske samfunn, og at hedningene gjorde det til en gjenkjennelig etikett på kristne eldste.¹⁰⁵

Men det var først etter at Edwin Hatch kom med *The Organization of the Early Christian Churches*, i 1881, at de eksterne kildene fikk betydelig plass i forskningen. Han hadde publisert en rekke greske og romerske inskripsjoner, og så det derfor som en viktig oppgave å bevise den dominerende påvirkning den gresk-romerske institusjon hadde på den forsatt lett påvirkelige kristne etableringen. Hatch regnet med at ikke bare noen, men alle elementene i organiseringen kan spores tilbake til eksterne kilder. Og ifølge Hatch var hele den kristne styreformen lånt fra gresk-romerske institusjoner. Det tidlige imperiet var gjennomsyret av foreninger under religiøst patronat. Disse foreningene hadde en veldokumentert legal status og organisasjon. Og i imperiet kunne de kristne fellesskapene få rettslig godkjenning og beskyttelse ved å innlemmes som folkelige foreninger heller enn som lokale enheter av en ulovlig religion. Ifølge Hatch var en av foreningenes *presbyteroi* (ledere) utpekt som *episkopos*, et finansielt embete – som i kraft av å være forvalter hadde ansvar med å forsørge enkerne, de foreldreløse, fanger, reisende, bortdrevne og andre sammenhørende oppgaver. Hatch hevdet at dette var prototypen på den kristne *episkopos*, som var fellesskapets finansielle administrator. De syv i Acta 6 passer perfekt inn som episkopale assistenter, for deres plikter er å hjelpe til med dette sosiale velferdsprogrammet.¹⁰⁶

William Sanday var kritisk til Hatch's teori. Han var ikke overbevist om at *episkopos* var lånt fra og anvendt på samme måte som i de gresk-romerske foreningene. Han mente at LXX var en mer innlysende kilde når man skulle finne forbilder for menighetens tjenester.¹⁰⁷ Heller ikke Rudolph Sohm kunne finne noen link til hellenistiske foreninger, og i likhet med Sanday så

¹⁰⁵ Burtchaell 1992:73,78

¹⁰⁶ Burtchaell 1992:72-75, gjengivelse av Hatch, *The Organization of the Early Christian Churches*, Mo Bampton Lectures (London: Rivingtons, 1881)

¹⁰⁷ Burtchaell 1992:84,88. Gjengivelse av William Sanday, "The Origin of the Christian Ministry," *The Expositor*, ser. 3, 5 (1887); Kloppenborg i McLean 1993:218

han LXX som en mer innlysende kilde for menighetens selvforståelse. Men Sohm mente disiplene raskt hadde brutt all avhengighet til jødiske institusjoner og derfor all fremmed påvirkningen. Denne tanken ble radikalisert av Karl Von Weizsacker. Paulus insistering om at Toraen hadde blitt opphevet, og at den nye troen hadde forlatt de gamle veiene, ledet Weizsacker og andre med lignende syn til den konklusjon at det kristne fellesskap var noe helt nyskapende. Derav kunne ikke de første kristne funnet modeller fra noen tidligere institusjoner. Han utelukket særskilt all jødisk innflytelse.¹⁰⁸

I dag er det stor enighet om at menigheten har adoptert elementer fra institusjoner i sin samtid. Dette må ses i sammenheng med at nytestamentforskningen de siste tiårene har vært preget av en sosiologisk tilnærming, der oppgaven er å se på det sosiale samspillet i samtiden. En annen tendens de siste tiårene er et stort fokus på husmenigheter. Og i den sammenheng har det gresk-romerske husholdet, synagogene og de frivillige foreningene blitt viet stor oppmerksomhet som ramme og forbilde for de kristne fellesskapene.

Noen arbeider har tatt utgangspunkt i kun en av disse modellene. For eksempel argumenterer David Verner (1983) for at husholdet både var den sosiale basis for menigheten og at menigheten hentet sine modeller fra husholdet, James Burtchaell (1992) at menighetene var en videreføring av synagogen, og Richard Ascough (2003) at menighetene i Makedonia var å anse som frivillige foreninger. Ved en slik ensidig tilnærming står forskeren ofte i fare for å overdrive den aktuelle institusjonens egenart og betydningen av de bevisene de finner nettopp i den modellen, sier Andrew Clarke, som også påpeker at det har vært en betydelig overlapping i organiseringen av disse institusjonene, for eksempel at de jødiske synagogene av og til kunne bli betraktet som foreninger. Her bør en merke seg at de greskspråklige synagogene bruker mange av de samme titlene som man finner i de frivillige foreningene. Et annet eksempel er at forskjellen på en husholdkult og en kultisk forening ikke alltid er tydelig. Essensielt er det at synagogene og foreningene ofte var, som de kristne menighetene, husfellesskap i et vanlig hushold.¹⁰⁹

Det store fokuset på husmenigheter – i lys av husholdet, frivillige foreninger og synagogen –, har ledet mange forskere til å anse *episkopoi*, *presbyteroi* og *proistamenoï* som ulike benevnelser på husmenighetsledere – som ofte identifiseres med husherren – og *diakonoi* som ledernes

¹⁰⁸ Burtchaell 1992:94-96

¹⁰⁹ Clarke 2000:167-69

assistenter, i menighetens tidligste fase.¹¹⁰

Både de kristne skriftene og kilder fra synagoger og foreningene gir knappe opplysninger om ledelse og tjenestefunksjoner. Men ettersom alle disse anvender ord og uttrykk fra de offentlige strukturer, ser noen forskere det fruktbart å se disse ordene i lys av hvordan de har blitt anvendt i offentlige strukturer, brukt både i sin samtid og fortid, slik Alastair Campbell gjør i boken *The elders: seniority within earliest Christianity*. I det følgende kommer jeg til å se nærmere på de samme modellene som Campbell, men med en helt annen innfallsvinkel. For det første er ikke hovedfokuset mitt hvordan ett enkelt ord kan ha blitt anvendt i ulike sammenhenger. For det andre ser jeg ikke bare på ledelse av lokale menigheter (husmenigheter), men hvordan den kristne bevegelse som en global enhet kan ha blitt organisert på ulike nivåer. Jeg vil også påpeke at jeg ikke ser det nødvendig å se på den historiske framstillingen i GT med (moderne) historiekritisk blikk, på en lignende måte som Campbell, da hensikten er å gripe hvordan de første kristne kan ha oppfattet framstillingen i GT. I den sammenheng ser jeg det mer fruktbart å gjøre et forsøk på å spore hvordan jøder i det første århundret kan ha tolket det som står i de gamle skriftene angående ledelse i Israels tidlige historie.¹¹¹

I det neste kapittelet skal vi altså se nærmere på modeller som har blitt foreslått som forbilder for organiseringen av den kristne menighet.

¹¹⁰ Se for eksempel Chappel 1984; Campbell 1994; Ascough 2003; Elliot J.H.: *elders as Honored household heads and not Holders of "office" in earliest Christianity*, 2003

¹¹¹ Campbell 1994

4. Modeller

I årenes løp har nærmest alle institusjoner man finner i den gresk-romerske og den jødiske kultursfære, i tillegg til Det gamle testamentet, blitt foreslått og argumentert for som mulige modeller for den kristne menighets måte å organisere seg på. Når det gjelder foreslåtte modeller, følger jeg tankerekken til Clarke, som sier: "Det finnes ikke noen klare bevis for at de tidligste kristne fellesskapene hentet sine modeller fra de institusjonene som har blitt presenterer som mulige mønster for organiseringen av de kristne fellesskapene, men de må ha kjent til og i ulik grad vært åpne for påvirkning av de modellene som har blitt foreslått."¹¹² Med unntak av filosofiskoler¹¹³ vil foreslåtte modeller bli presentert i dette kapittelet, med den hensikt å fungere som et bakteppe for tekstfortolkningene i kapittel 7.

I og med jeg følger Holl og Burtchaell i å se at alle kristne fellesskap var underordnet menigheten i Jerusalem i et slags hierarkisk nettverk, ser jeg det nødvendig å presentere de modellene de kan ha kjent til på imperienivå, provinsnivå, regionnivå, bynivå, landsbynivå (småby) og husholdnivå – fordi disse modellene kan ha påvirket hvordan de organiserte seg på de ulike nivåene.¹¹⁴

Her bør nevnes at selv om Burtchaell antyder kjennskap til det imperiale hierarkiet, er det et jødisk hierarki han ser som en naturlig ramme for hvordan de kristne menighetene organiserte seg. Han peker på at det i Israel fra gammelt av hadde vært en forståelse blant jødene at deres bosetting dannet et hierarki av jurisdiksjon. I GT tales det om "småbyer med sine landsbyer" og om "byer med sine småbyer og avsidesliggende landsbyer".¹¹⁵ De største bosettingenes forhold til sine underordnede ble beskrevet som et foreldreforhold, nærmere bestemt som morsbyer, *metropolis*. Mødrenes mor var selvfølgelig Jerusalem, deretter kom *metropolis*, så byer og til slutt småbyer med tilhørende landsbyer. Her skal man merke seg at landsbyer var for små til en egen samfunnsorganisasjon, og ble administrert fra byen eller småbyen den tilhørte.¹¹⁶

Når vi snakker om byer, må nevnes at man ifølge Reta Finger finner tre institusjoner i

¹¹² Clarke 2000:169

¹¹³ Se Meeks 1983/2003:81ff. Forbindelse til filosofiskoler kan finne sitt grunnlag i Actas (19:9) beskrivelse av Paulus som holdt daglige samtaler med disiplene i Tyrannus' skole. Denne beskrivelsen kan passe med filosofiskoler i den hellenistiske kultursfære, hvor det var vanlig at filosofen samlet disipler rundt seg for å samtale om livet. Dette har en parallell til Jesusbevegelsen, som kan ha blitt oppfattet som andre rabbinske disippelgrupper i Israel.

¹¹⁴ Burtchaell 1992:216-20,339-44

¹¹⁵ I den hebraiske oversettelsen av GT blir "småbyer (towns) med sine landsbyer" oversatt som "byer (cities) med sine landsbyer". dette blir ikke gjort i LXX, da den hellenistiske graderingen ikke skjelnet byer (cities) fra småbyer (towns), påpeker Burtchaell.

¹¹⁶ Burtchaell 1992:107-10,216-20,339-44

imperiets byer: 1. *Politeia*, som omfattet alle byens borgere og måten byen ble ledet på. 2. Frivillige foreninger/kulter (som Finger omtaler ved bruk av termen *koinonia*), som beskriver mennesker som kom sammen med en felles interesse, enten det gjaldt yrke, handel, filosofi eller religion – for eksempel en jødisk synagoge. 3. Husholdet (*oikonomia*), som var primærstrukturen i samfunnet, som sørget for økonomisk og sosial sikkerhet for imperiets innbyggere.¹¹⁷

Finger sier at: “The Roman house churches existed on the tension between *oikonomia* and *koinonia*”.¹¹⁸ Dersom man tar høyde for at det var vanlig praksis at de kristne husmenighetene i byene også kom sammen til felles samlinger og hadde et øvre lederskap, vil det på en lignende måte være naturlig å se hele menigheten i en by i spenningsfeltet mellom *politeia* og *koinonia*.

Med andre ord tar jeg utgangspunkt i at alle de troende i en by på en måte har oppfattet seg som et *politeia* av troende, med et øvre lederskap og felles samlinger – som kunne ha i seg de samme elementene som politiske folkeforsamlinger og religiøse festivaler. På en lignende måte tar jeg utgangspunkt i at samlinger i husmenigheter og ledelse av disse hadde i seg elementer både fra husholdet og frivillige foreninger – inkludert synagoger.

I den følgende presentasjonen hadde det vært mulig å dele modellene inn i tre ulike kategorier: 1. Hierarkiske modeller – Det romerske imperiets administrasjon og militærvesen, organiseringen av Israelfolket i GT (ideologisk) og esseernes organisering. 2. Ledelse i byer og landsbyer – i Rom og i romerske kolonier, hellenistiske byer, Jerusalem og Israel, og jødiske råd i byer i diasporaen. 3. Modeller på husmenighetsnivå – husholdet, frivillige foreninger og synagoger (og filosofiskoler). Men jeg har valgt en annen disposisjon. I og med den kristne bevegelsen oppstod i Israel, er det naturlig først å se på jødiske modeller, for deretter å se på andre modeller i det romerske imperiet.

I slutten av kapittel vil jeg plassere alle modellene i en hierarkisk ramme. Jeg vil understreke at man ved å plassere alle modellene innenfor den hierarkiske rammen, vil se mange likheter i hvordan ting ble organisert på de ulike nivåene. Man vil også se at de to modellene som utpeker seg som noe unikt jødisk, *Sanhedrin* og esseernes organisering, også hadde elementer i seg som man finner ellers i det romerske imperiet. Det er også verdt å merke seg at man i Israel finner

¹¹⁷ Finger 2007:32-33,38

¹¹⁸ Finger 2007:39

”Greske byer”,¹¹⁹ frivillige foreninger¹²⁰ og filosofiskoler,¹²¹ og likeledes jødiske råd og synagoger i diasporaen.¹²² Med andre ord har de troende i Israel og de troende utenfor Israel trolig kjent til mange av de samme modellene.

Det at en stor andel av de første kristne utenfor Israel trolig var mennesker med tilknytning til synagogene, gir oss grunn til å anta at en del av dem har hatt kjennskap til de andre jødiske modellene som har blitt foreslått som forbilder for organiseringen av den kristne *ekklesia* – først og fremst modellene vi kan finne i GT, men trolig også datidens Sanhedrin. At de har kjent til esseernes organisering er mindre sannsynlig, men heller ikke det kan utelukkes. Esseernes organisering har uansett blitt foreslått som et naturlig forbilde i menighetens aller tidligste fase, til tross for at vi ikke hører om Qumran eller esseere i NT.

4.1. Qumran/Esseerne

Etter funnene av dødehavsrullene i Qumranområdet i 1947, som av forskerne har blitt linket til den jødiske esseerbevegelsen, har denne bevegelsen vært gjenstand for mye oppmerksomhet i NT-forskningen. Ifølge Josefus var esseerbevegelsen en velkjent sekt i Israel, som bestod av omkring fire tusen menn på hans tid,¹²³ noe som sannsynliggjør at de første kristne har hatt kjennskap til dem og muligens vært i kontakt med dem. Men i hvor stor grad vet vi ikke, da vi ikke har tilgang til opplysninger som kan bekrefte noen form for kontakt, verken i NT eller i andre kilder. Selv om vi ikke kan bevise kontakt, finner vi mange likheter i praksisen til de to bevegelsene, slik det bevitnes i NT og i de ”sekterske Qumranskriftene” – Samfunnets regel (*IQS*), Damaskusskriftet (*CD*), Krigsrullen (*IQM*) og Menighetens regel (*IQSa*), som dateres til første århundret f.Kr..

I lys av de eksterne kildene som beskriver esseerbevegelsen – Josefus, Filo av Aleksandria og Plinius –,¹²⁴ har det vært vanlig å forbinde *IQS* med et klosterlignende samfunn (*Yahad*),¹²⁵ som

¹¹⁹ Gabel 2006:191; Hezser 1997:273; Jeffers 1999:65

¹²⁰ Ascough 2003:102-03

¹²¹ Mason 2001:187

¹²² I Israel: Matt 12:9; 13:54; Mark 1:21,23,29; 3:1; 6:2; Luk 4:16,20,28,33,38; 6:6; 7:5; 8:41; Joh 6:1; 9:22; 12:42; I diasporaen: Acta 13:14,43; 14:1; 17:1,10,17; 18:4,7,19,26; 19:8; Acta 6:9 referer trolig til en gresktalende synagoge i Jerusalem.

¹²³ *Ant*18:22

¹²⁴ *Ant*18:11,18-22; *Krig*2:119-61; Når det gjelder Filo og Plinius, henviser Vermes (2004:46) til følgende: Filo av Aleksandria – *That every Good Man Should be Free*, 75-91; *Apology for the Jews*, sitert i Eusebius, *Praeparatio evangelica* 8:6-7; Plinius (*Natural History* v:17, 4 [73]).

¹²⁵ *IQS* 1:1,12,16; 2:22,24,25; 3:12; 5:1,3,5,7,16,21,22; 6:15,18-24; 7:6,19-20; 8:10,12,16-17,19.

hadde alt felles og holdt til ved nordvestbredden av Dødehavet, konkret Qumran, mens man har linket *CD* til mennesker som levde mer vanlige liv i byer og landsbyer rundt omkring i Israel (og muligens også diasporaen). *IQM* og *IQSa* oppfattes først og fremst som ideologiske skrifter.¹²⁶

Ifølge Gesza Vermes må esseerne ha oppfattet seg selv som det sanne Israel, noe de utvilsomt har prøvd å gjenspeile i måten de organiserte bevegelsen. Den isrealittiske menighet under ørkenvandringen ser ut til å ha vært den ultimate modell, og i flere tilfeller kan det som står i tekstene, virke mer som en idealisering enn en beskrivelse av virkelige forhold.¹²⁷ Av forbilder vi finner i GT, er det av særs interesse at vi hører om 12 ledere som representerte hver stamme i Israel,¹²⁸ og at det refereres til ledere for enheter på 1000, 100, 50 og 10. I hvilken grad de hierarkiske modellene som kommer til uttrykk i de ”sekterske Qumranskriftene”, har blitt praktisert i den bevegelsen som de første kristne kan ha kjent til, er vanskelig å avgjøre. Men man kan anta at de til en viss grad har fulgt mønsteret som uttrykkes i disse skriftene.¹²⁹

I *IQSa* 1:14 – 2:3 kan vi lese om en innkalling til Samfunnets råd der forsamlingen skulle stå foran prestene. Fremst stod levittene, deretter stammelederne, så alle dommere og administratorer, og til slutt lederne for 1000, 100, 50 og 10.

En lignende inndeling uttrykkes i *IQM* (2:1-4). Prestene var rangert først, deretter levittene og til slutt overhodene for slektene. Og i alle gruppene uttrykkes et eget hierarki: 1. Blant prestene fortelles det om ledere for 26 prestelige avdelinger, som var underordnet 12 øversteprester, som igjen var rangert under en Yppersteprest og hans stedfortreder/assistent. 2. Under prestene skulle det være 12 ledere for levittene, en for hver stamme (i Israel?). Og under disse 12 skulle ledere for ulike avdelinger tjene hver på sin plass. 3. Under levittene kom lederne for stammene (Israels 12 stammer?), sammen med de 52 familieoverhodene for de mange. Under dem igjen var det ledere for avdelinger med et gitt antall menn.

I *IQS* hører vi også at prestene skulle sitte først, deretter levittene og så hele folket i enheter på 1000, 100, 50 og 10 (2:21), i det som kan oppfattes som en slags folkeforsamling. Her kan vi også lese at i Samfunnets råd¹³⁰ ble 12 menn og 3 prester ansett som hellige og atskilt fra resten

Benevnelsen Samfunnet (Jahad) forekommer også i *CD* 8:25; 9:14,31, men da ser det ut til at det peker tilbake til den første gruppen som skilte seg fra resten av Israel.

¹²⁶ Schiffman 2000:133-40, 166, 795, 797, 967

¹²⁷ Vermes 2004:26

¹²⁸ *IQM* 2:1-3

¹²⁹ *IQS* 2:21; *CD* 13:1-2; *IQSa* 1:14 – 2:3

¹³⁰ *IQS* 3:2; 5:7; 6:3,10,12,14,16; 7:1,24,26; 8:1,4-5,11,21; *IQSa* 2:1

av rådet, som dets øverste ledere som skulle bevare troen i landet (8:1ff).¹³¹ Det er mulig å tolke de 3 prestene som identiske med de 3 titlene *maskil* (3:13; 9:14), *paqid* (6:14) og *mevaqquer* (6:12,20). I beskrivelsene som gis av disse tre titlene, kan vi lese at en *maskil* var en som hadde ansvar for å undervise fellesskapet, en *paqid* en som stod over de mange og eksaminerte dem som skulle tilsluttes samfunnets råd, mens en *mevaqquer* ledet samlingen og sørget for at alt gikk riktig for seg, samt tok vare på og mottok eiendelene til dem som ville tilsluttes samfunnets råd. Men oppgavene til *maskil*, *mevaqquer* og *paqid* synes å overlappe hverandre, og kan også oppfattes som ulike benevnelser på en og samme oppgave.¹³² Når det gjelder de 12, er det muligens de samme som omtales som eldste i 6:8.

I beskrivelsen som gis i *CD* 13 og 14, leser vi om et hierarki med minst tre nivåer. Først står det at Israel skulle forme grupper på minst 10 menn, av 1000, 100, 50 og 10. Deretter hører vi om fire typer ledere. To av dem knyttes opp mot samlinger i en leir, mens de to andre knyttes opp mot en samling for alle leirene.

I beskrivelsen av det som foregikk i en leir, leser vi først om en liten gruppe på ti eller flere, som var ledet av en prest (13:1-6). Deretter hører vi om en *mevaqquer* for leiren, som var tilsynsmann for mange (13:5-22; jf 15:8ff og *4QDf* 3:14-15). I 13:5 kan vi lese at presten som ledet gruppen på ti, skulle gå til *mevaqqeren* for leiren når han ikke hadde tilstrekkelig kunnskap i en gitt sak. Dette har allusjoner til det vi får høre om lederne for 1000, 100, 50 og 10 i 2 Mos 18:24-25, der de vanskelige sakene ble ført videre oppover i hierarkiet. *Mevaqqeren* ser også ut til å ha ledet samlinger der hele leiren var samlet.

I beskrivelsen av det som foregikk under en samling for alle leirene, hører vi først om en prest som var utpekt til å lede de mange (14:7-8), før vi hører om en *mevaqquer* for alle leirene (14:8-12) – som kan være identisk med *mevaqqeren* i *IQS* 6:12,20.¹³³ Presten for de mange i *CD* 14:7-8, som ser ut til å ha vært en annen enn *mevaqqeren* for alle leirene,¹³⁴ passer både til beskrivelsen av *paqid* og *maskil* i *IQS*. Denne presten var utpekt til å overvåke (*pqd*) de mange, han var

¹³¹ Trolig er det de samme som omtales som de Helliges råd i *IQS* 2:25; 8:21 og *CD* 9:24. Men at det er det samme rådet som omtales i *CD* 10:1-10, som bestod av 4 prester og 6 israelitter, som ble valgt til dommere for en periode, er mindre sannsynlig. Mulige tolkninger kan være: 1. Landets råd hadde endret form, ved å øke antall prester fra 3 til 4 og redusere israelitter fra 12 til 6. 2. Det var en sentral domstol ved siden av landets råd. 3. Det var lokale domstoler som hadde en lignende modell som landets råd.

¹³² Campbell 1994:58; Jokiranta i Justnes 2009:207-08

¹³³ *Cd* 15:5-20; *4Q266 fr.5*. 1:2 (jf *IQS* 6:16-17); Campbell 1994:58; Jokiranta i Justnes 2009:207-08; Priest 1962:58; Vermes 2004:36

¹³⁴ Blant annet sies det at presten for de mange skulle være en mann mellom 30 og 60 år, mens *mevaqqeren* for alle leirene skulle være mellom 30 og 50 år.

opplært i meditasjonsboken (*Hagy*) og i alle lovbestemmelser – og kunne si dem fram på den riktige måten.¹³⁵ Men som nevnt finner forskerne det vanskelig å avgjøre hvorvidt presten for de mange, *maskil*, *paqid* og *mevaqger*, beskriver den samme funksjonen eller om det beskriver flere ulike funksjoner. Uansett synes alle disse titlene å bli brukt om de øverste tilsynsmennene i bevegelsen, som har hatt et større ansvarsområde enn lederne i en leir. At *paqid* beskriver den øverste lederen/presten, kan man finne støtte for i Jeremia 20:1, der vi hører om Pashur som ledet prestene i Herrens hus.

Ut ifra de fire skriftene er det mulig å lese følgende hierarkiske system: Bevegelsens øverste ledere var et råd bestående av 3 prester – *maskil*, *paqid* og *mevaqger* – og 12 eldste – en fra hver stamme. Mens *maskilen* og *paqiden* stort sett hadde oppgaver som ble utført i Qumran, hadde *mevaqgeren* ansvar for tilsynet med leirene og det som foregikk der. I en leir så en *mevaqger* (underordnet *mevaqgeren* for alle leirene) til at lov og orden ble overholdt. I hver leir var befolkningen delt inn i små grupper på minimum 10 personer under ledelse av en prest.

Det er verdt å merke seg at i LXX blir *Paqid* oversatt med *episkopos*. Dette blir særdeles interessant dersom man ser *paqid* og *mevaqger* som to ulike benevnelser på en tilsynsoppgave, og videre påpeker de likhetene man finner i det som sies om *mevaqger* i *CD* 13:7-9 og *episkopoi/presbyteroi* i Acta 20:28 og 1 Pet 5:1-2, hvor disse tilsynsmennene fremstår som hyrder som vokter flokken.¹³⁶

Men når det gjelder lederskap i de to bevegelsene, er allusjonen til Israels 12 stamfedre en tydeligere likhet. I den kristne menighet er det tallet på Jesu apostler¹³⁷ og i esseerbevegelsen beskriver det de 12 mennene som var de øverste lederne sammen med 3 prester. Noen forskere finner også grunnlag for å sammenligne de 3 prestene hos esseerne med ”de 3 søylene” i den kristne menighet. Dette blir mulig dersom man følger tolkningstradisjonen som hevder at de eldste i Acta 15 var de 12 apostlenes erstatte, ¹³⁸ og at Jakob (erstattet Jakob Sebedeus som apostel og hyrde i Jerusalem), Peter og Johannes som gjenværende apostler hadde den høyeste autoritet i Jerusalem, sammen med 12 eldste – til sammen 15, som hos esseerne.¹³⁹

Vi finner også andre likheter mellom det som sies i Qumranskriftene og i NT. Først og fremst gjelder dette samlingene. Hos begge bevegelsene nevnes et større råd der viktige saker ble tatt

¹³⁵ *CD* 14:6-7; *4QDa* 11:8; *4QDe* 7:1,16

¹³⁶ Likheten mellom *episkopoi* og *mevaqger* påpekes av Richard Ascough 2003:129-30

¹³⁷ Matt 10:2; Acta 6:2,6

¹³⁸ Lighthfoot – gjengitt i Campbell 1993:512

¹³⁹ Acta 15:6ff; Gal 2:9

opp,¹⁴⁰ samt en liten og en stor Gudstjenestesamling. I *IQS* og i *CD* får vi høre om en liten samling med minst 10 deltakere, som kan ligne på det som sies om samlinger i hjemmene i NT. Begge steder blir det nevnt at de spiste brød og drakk vin sammen, samt at det var skriftlesning, undervisning, samtale, velsignelse/bønn og lovprisning.¹⁴¹ I *CD* 11:21-22 kan vi lese at på Sabbaten ble folket i et område innkalt av en basun til storsamling i lovprisningshuset.¹⁴² Vi skimter en lignende storsamling i *IQS* 6:7 og *CD* 13:4ff, og innholdet i disse samlingene finner mange likheter med det som i NT kan linkes opp mot storsamlinger. Begge stedene hører vi om skriftlesning, utlegging av skriften, taler, velsignelser/bønner og lovprisning.¹⁴³ En annen likhet som bør nevnes, er den kollektive økonomien som vi hører om både i Jerusalem-menigheten og hos esseerne.¹⁴⁴ Men den kanskje aller viktigste likheten var at de søkte sine forbilder i GT, og at begge bevegelsene trodde at de erfarte oppfyllelsen av de gammeltestamentlige profetier.¹⁴⁵

4.2. Forbilder fra Det gamle testamentet

I likhet med esseerne og andre samtidige jøder hadde de første jødekristne en retningsgiver for alle livets områder, nemlig de hellige skriftene i Det gamle testamentet – som også inneholdt historie. Det er spesielt to perioder i Israels historie, knyttet til personlighetene Moses og David, som blant jødene i Jesu samtid ser ut til å ha hatt stor betydning for selvforståelse og identitet. Moses og David var også nært knyttet opp mot den messianske forventningen som eksisterte blant jøder under okkupasjonstiden. Og det er i periodene under Moses og David at GT gir flest og mest utfyllende opplysninger om ledelsesstrukturer i samfunnet.

Forfatterne i NT siterer LXX hyppig, oftest for å vise at de erfarte oppfyllelsen av de gammeltestamentlige profetier.¹⁴⁶ Spesielt hos Lukas og Matteus finner vi LXX imitert og sitert flittig.¹⁴⁷ Når vi leser Lukas skrifter, evangeliet og Acta, er det slående hvordan han sammenligner

¹⁴⁰ *IQS* 2:19ff; *IQS* 6:11ff; I *CD* 14:1ff; Acta 6:2-6; 15:2ff

¹⁴¹ *IQS* 6:3-7; *CD* 13:1-4; Acta 2:42,46-47; 20:20; 1 Kor 14:26; 1 Tim 4:3

I *IQS* 6 sies det at presten spurte gruppens deltakere hvilke råd/meninger de hadde angående de sakene de samtalte om. Hos Josefus (*Krig* 2:129-132) kan vi også lese at presten utsa velsignelser før og etter de hadde spist, og at de begynte og avsluttet måltidet med lovprisning.

¹⁴² Ifølge Filo samlet de seg på hellige steder (hierous... topous) som de kalte synagoger. Gjengitt av Clarke 2003:109

¹⁴³ *IQS* 6:7-11; *CD* 11:21-22; 13:4; Acta 2:42,46-47; 20:20; 1 Kor 11:20ff; 14:23; 1 Tim 4:3

¹⁴⁴ *IQS* 6:17,19-20,22,24; 7:6,25; *Cd* 14:12ff; *Krig* 2:122; Acta 2:44-45; 4:32,36-37; 5:1-11

¹⁴⁵ Skarsaune 1996:102

¹⁴⁶ Denne tanken kommer blant annet til uttrykk i Acta 15:16-18, der det heter at Gud igjen vil oppbygge Davids falne hytte og gjenreise den.

¹⁴⁷ Strecker 1992/97:189,202,204

Jesus og den første kristne menighet med sentrale personer og hendelser i Israels historie. Derfor er det heller ikke overraskende at vi de ganger Lukas beskriver ledelse og organisering, kan finne likheter med og allusjoner til det som sies om ledelse og organisering i LXX.

Når det gjelder lederfunksjoner i Israel, anvender LXX, i oversettelsen fra hebraisk, ord og uttrykk som var vanlige i den greske kulturkrets for tilsvarende oppgaver. Vi kjenner ikke til kilder som beskriver eventuelle hebraiske titler for tjenester i Jerusalem-menigheten. Og tar man utgangspunkt i at Lukas tegner et noenlunde autentisk bilde, gjengir han trolig ledertitlene slik de ble oversatt av de gresktalende i Jerusalem-menigheten, på en lignende måte som de ble oversatt i LXX.

Perioden under Moses og Josva blir i GT framstilt som den tiden da Israel ble etablert som nasjon – med eget landområde, egen lov og et slags ”statsapparat” bestående av ulike lederfunksjoner. Moses framstilles som den øverste lederen under utvandringen, og under hans ledelse ble det utviklet en hierarkisk ledelsesstruktur. Under seg hadde han overhodene for de 12 stammene (*arkontes, arkifyloi, hegomenoi*).¹⁴⁸ I tillegg til disse¹⁴⁹ var det et råd bestående av 70/72 eldste (*presbyteroi, gerousia = heb: ziqnêim*).¹⁵⁰ Under disse igjen var det ledere for 1000, 100, 50 og 10,¹⁵¹ som fremstår som dommere,¹⁵² hærførere (*episkopoi = heb: pəqûd*)¹⁵³ og administratorer.¹⁵⁴

Den hierarkiske strukturen synes eksplisitt i 5 Mos 29:10, der det sies: ” I dag står dere alle for Herren deres Guds åsyn, stammehøvdingene, de eldste, tilsynsmennene og hver mann i Israel, barna, kvinnene og innflytterne...” NO 78/85

Når vi kommer over i kongetiden, hører vi fortsatt om *arkonter*,¹⁵⁵ eldste¹⁵⁶ og ledere for ulike mengder mennesker.¹⁵⁷ Men i det som skrives om denne tiden, kan vi også glimtvis øyne demokratiske elementer. I 1 Krø 13:1-2 heter det: ”Og etter at David hadde rådført seg med

¹⁴⁸ 4 Mos 1:4, 44; 7:2; 13:2-3; 17:3,6; 5 Mos 1:23; 5:23; 29:10; Jos 22:14; 23:2

¹⁴⁹ Det gis ingen opplysninger om at de 12 var en del av rådet på 70/72. Muligens kan de 12 oasene og de 70 palmene som nevnes i 2 Mos 15:27 og 4 Mos 33:9, oppfattes som et symbol på rollene til de 12 og de 72.

¹⁵⁰ *presbyteroi*: 2 Mos 17:5-6; 19:7; 24:1; 3 Mos 4:15; 4 Mos 11:16-30; 5 Mos 31:9,28; Jos 7:6; 8:10; 9:11; 24:1,31
gerousia: 2 Mos 3:16-18; 4:29; 12:21; 24:9; 3 Mos 9:1-3; 4 Mos 22:4,7; 5 Mos 5:23; 19:12; 21:2-6,19; 22:15-18; 25:7-9; 27:1; 29:9; Jos 23:2

¹⁵¹ 2 Mos 18:12-26; 4 Mos 31:14; 5 Mos 1:15; Jos 23:2; 24:1

¹⁵² 5 Mos 16:18; Jos 8:33; 23:2; 24:1

¹⁵³ 4 Mos 31:14

¹⁵⁴ 5 Mos 1:15; 16:18; 31:28; Jos 1:10; 8:33; 23:2; 24:1

¹⁵⁵ 2 Kong 24:12; 1 Krøn 11:42; 22:17; 27:1; 28:1; 29:6,24; 2 Krøn 5:2; 12:5-6; 23:13; 24:10,17; 29:30; 30:2; 31:8

¹⁵⁶ 1 Sam 4:3; 8:4; 15:30; 30:26; 2 Sam 3:17; 5:3; 17:4,15; 19:11; 1 Kong 8:1; 20:7-8; 2 Kong 6:32; 23:1; 1 Krø 11:3; 15:25; 21:16; 2 Krø 5:2,4; 32:3; 34:29

¹⁵⁷ 1 Krøn 15:25; 27:1; 28:1; 29:6; 2 Krøn 5:2

tusenmannsførerne og hundremannsførerne, og alle som leder, sa David til hele Israels menighet (*πάση ἐκκλησίᾳ*): Dersom dere synes det er godt...” I 2 Krøn 30:2 får vi høre at ”Kongen (Hiskia) og *arkontene* og hele forsamlingen (*πᾶσα ἡ ἐκκλησία*) i Jerusalem var blitt enige om...” Her er det likhetstrekk med det vi finner i mange av middelhavområdets kongedømmer omtrent samtidig. Både greske og italienske konger ser ut til å ha hatt ved sin side et råd av de førende slekters ledere, de eldste i slektene. Og etter å ha rådført seg med dem, fattet kongene beslutninger etter samtykke fra en folkeforsamling (av våpenføre menn).¹⁵⁸

I likhet med mange av middelhavsområdets bosetninger finner man i GT ofte at termen de eldste (*ziqueim = presbyteroi, gerousia*) blir brukt som en benevnelse på ledere i samfunnet. I Israel fantes det både lokale råd av eldste i byene¹⁵⁹ og et nasjonalt råd av eldste i Jerusalem.¹⁶⁰ Etter kongetiden gikk det nasjonale rådet i retning av en mer aristokratisk styreform, mot det Sanhedrin vi kjenner fra nytestamentlig tid.

4.3. Det jødiske råd og lokale råd i nytestamentlig tid

Sanhedrin er en hebraisk variant av det greske ordet *Synedrion* (rådsmøte),¹⁶¹ og det beskriver landets øverste råd (*'etsah = boule*) slik man kjente det fra hasmoneertiden.¹⁶² Dette rådet ser ut til å ha bestått av yppersteprester, folkets eldste (*ziqueim = presbyterion, gerousia*) og skriftlærde (vismenn opplært i loven), og det var det viktigste politiske, religiøse og juridiske organ i Israel i det første århundret.¹⁶³ De fleste medlemmene av rådet har trolig vært bosatt i Jerusalem, men ikke alle. Noen ser også ut til å ha bodd i andre byer – noen i Judea, andre omkring Jordanelven og noen muligens i Galilea.¹⁶⁴

Det store *Sanhedrin* i Jerusalem hadde 70, 71 eller 72 medlemmer. Ulike fortolkninger om dette

¹⁵⁸ Furuhaugen 1982:27-28; Le Glay 2005:13-36; Ravnå 2005:96-97; Thomsen 1983:135-137

¹⁵⁹ 5 Mos 19:12; 21:2,3,4,6,19,20; 22:15-18; 25:7-8; Jos 20:4; Dom 11:5-11; Rut 4:2; 1 Sam 16:4; 2 Kong 10:1,5; Judit 6:21; 7:23; 13:12

¹⁶⁰ Dom 2:7; 21:16; 1 Sam 4:3; 8:4; 15:30; 30:26; 2 Sam 3:17; 5:3; 17:4,15; 19:11; 1 Kong 8:1; 20:7-8; 2 Kong 6:32; 23:1; 1 Krøn 11:3; 2 Krøn 5:2,4; 34:29; Esra 6:7,8,14; 10:8,14; Ord 31:23; Jer 19:1; 26:17; Esek 8:1,11-12; 14:1; 20:1-3; Joel 1:14; 1 Esra 6:5,11,27; 9:4; Judit 4:8; 11:14; 15:8; 1 Mak 7:33; 11:23; 12: 6,35; 13:36; 14:20-21,28; 2 Mak 1:10; 4:44; 11:27; 13:13; 14:37

¹⁶¹ Lukas (22:66) beskriver det som et *synedrion* av folkets eldste, yppersteprestene og de skriftlærde. I Acta 5:21 beskriver han det både som *synedrion* og *gerousia*.

¹⁶² 1 Mak 7:33; 11:23; 12:6,35; 13:36; 14:20-21,28; 2 Mak 1:10; 4:44; 11:27; 13:13; 14:37

¹⁶³ Matt 16:21; 21:23; 26:3,47,57; 27:1,12,20,41; 28:11-12; Mark 8:31; 11:27; 14:43; 53; Luk 9:22; 20:1; 22:52,66; Acta 4:5-6,8,23; 5:21; 6:12; 22:30; 23:14,20,28; 24:1; 25:15. I Peters munn kalles de folkets rådsherrer og Israels eldste, Acta 4:8

¹⁶⁴ Mark 15:43 (Josef fra Arimatea); Luk 7:1-3 (Noen av Jødenes eldste kom til Jesus i Kapernaum); *M. Taanith*, 3:6; Burtchaell 1992:219,228ff; Ferguson 2003:567ff; Safrai 1974:379ff

inkluderte Ypperstepresten, førte til ulike tradisjoner om det riktige antallet. Dette reflekteres også i ulike manuskripter av Lukas 10:1,17 (70/72 disipler).¹⁶⁵ Hvorfor kildene gir ulike opplysninger om antallet, kan også ha å gjøre med forståelsen av det som sies om de eldste (*ziqneim* = *presbyterion*, *gerousia*) i Israels tidligere historie, spesielt tolkninger av historien om da den profetiske ånd kom over Israels eldste (4 Mos 11:10-24).¹⁶⁶ I rabbinisk litteratur er det ting som tyder på at det blant enkelte jødiske lærde har vært en oppfatning at de eldstes råd i utgangspunktet bestod av 6 eldste fra hver stamme.¹⁶⁷ En annen hendelse som kan underbygge en forståelse av at det i utgangspunktet var 72 eldste, med 6 representanter fra hver stamme, finner vi i forbindelse med tilblivelsen av LXX, beskrevet i Aristeas brev (46-50) og gjengitt hos Josefus (*Ant* 12:12ff). Der heter det at Ptolemeos spurte Ypperstepresten om å sende ham 72 eldste fra Israel, 6 fra hver stamme, for å oversette Toraen fra hebraisk til gresk.¹⁶⁸

Både tallene 72 og 6 finner vi igjen hos Lukas.¹⁶⁹ Som nevnt står det i noen manuskripter av Luk 10:1 at Jesus sendte ut 72 disipler. Det er også mulig å spore tanken om at jødernes råd i utgangspunktet bestod av 6 eldste fra hver stamme (eller region) hos Lukas, og muligens har den kristne menighet fulgt denne tanken. I Acta 10:23 og 11:12 – som kan se ut som en referanse til menighetsledere (eldste) i Joppe – står det: ”Og noen av brødrene fra Joppe gikk sammen med ham (καί τινες τῶν ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ Ἰόππης συνῆλθον αὐτῷ)... Sammen med meg kom også disse seks brødrene (ἦλθον δὲ σὺν ἐμοὶ καὶ οἱ ἕξ ἀδελφοὶ οὗτοι)...”.

Som i gammeltestamentlig tid var det også i nytestamentlig tid et råd av eldste i byene i Israel. Misjna beskriver 23 medlemmer som den riktige størrelsen på de eldstes råd i en by med mer enn 120 Jøder.¹⁷⁰ Men i tillegg til de eldste ser byene også ut til å ha hatt en administrativ ledelse bestående av ”embetsmenn”, som Josefus kaller *arkontes*. En rekke

¹⁶⁵ Metzger 1968:67-76. Dette gjenspeiles også i organiseringen til den gnostiske Manikeerkirken, som hadde 12 *magistri*, 72 biskoper og andre underordnede tjenestefunksjoner i en nøye angitt hierarkisk orden. Se Klauck 2000:485. Dette reflekteres muligens symbolsk i 1 Esra 8:63, der det fortelles om ofringen av 12 okser og 72 geiter.

¹⁶⁶ 2 Mos 24:1,9; 4 Mos 11:10-24; Esek 8:11-12

¹⁶⁷ Dette blir behandlet av Mordekai Kornfeld i artikkelen ”Parashat Beha`alotcha 5768 – THE MISSION OF ELDAD AND MEIDAD”, <http://dafyomi.shemayisrael.co.il/parsha/archives/behaalotcha58.htm> 20.04.2010; og av Abraham Sutton i artikkelen: ”The Cube and our Significant Numbers according to Kaballah”, der det spesielt blir gjort rede for tallenes (70/72, 12 og 6) symbolske betydning, <http://www.thehope.org/nech.htm> 20.04.2010. b. *Sanhedrin* 17a; *Rashi* 11:26; *Rashi Shemot* 19:24; *Da'at Zekeinim* 11:28, 29; *Or ha'Chaim* 11:26

¹⁶⁸ Ferguson 2003:570; Safrai 1974:382-83

¹⁶⁹ Dette er et eksempel på mange likheter man kan finne hos Lukas og Josefus. Dette kan skyldes at Lukas bruker Josefus som kilde, og derfor må dateres sent. En annen forklaring kan være at de to forfatterne hadde felles muntlige og skriftlige kilder. Fra de muntlige kildene er det ikke usannsynlig at de har hørt historier fra de traderingene som noen hundre år senere ble nedtegnet i Talmud. Mason 2003:251-52

¹⁷⁰ *M. Sanhedrin*, 1:1,6; Ferguson (2003:569-70) utelukker ikke at tallet 120 kan hatt en symbolsk betydning for Lukas i hans gjengivelse av utvelgelsen av Mattias.

kilder referer til ”byens syv”,¹⁷¹ som fungerte som dommere og hadde ansvar for økonomiske anliggender.¹⁷² De 7 ser ut til å ha fått praktisk assistanse av 2 tjenere (*hazzan=hyperetai*).¹⁷³ I noen kilder refereres det også til byer med 3 arkonter og et råd av eldste. På mange måter ligner disse byene på andre greske og romerske byer i sin samtid, med embetsmenn og rådsforsamling, byer som vi også finner i Israel på den tiden.¹⁷⁴

Vi vet om 33 ”greske” byer i eller i nærheten av Israel, og i noen av dem hører vi om store demokratiske råd.¹⁷⁵ De fleste var dominert av hedninger, men i Jamnia, Joppe, Sepphoris og Tiberias hadde jødene like rettigheter og var i flertall. Det demokratiske rådet ledet ikke bare byen, men også mindre byer og landsbyer som hørte til dens utvidede territorium. En landsbyskriver (*komogrammateis*, som muligens også kunne kalles *episkopos*), hadde tilsyn med og administrerte landsbyen, og i kraft av sitt embete var han en representant for rådet i byen som videreformidlet og ivaretok byrådets interesser.¹⁷⁶

På en lignende måte finner vi spor av egne jødiske råd i byer i diasporaen. Men vi har få kilder som gir detaljerte opplysninger. De mest detaljerte finner vi i de store jødiske befolkningene i Alexandria (ca 200.000), Antiokia i Syria og Roma. I Alexandria og Antiokia ledet et råd av eldste (*gerousia*) det jødiske *politeumata*,¹⁷⁷ noe som inkludert alle dets synagoger og yrkeslaug, ifølge Sandra Walker-Ramisch, som også påpeker at det kan se ut som at disse rådene hadde en overordnet myndighet over jødiske samfunn i de omkringliggende, rurale områdene.¹⁷⁸ I inskripsjoner fra Roma hører vi om *arkjegerousiarkjos* og *gerousiarkje*, som av mange forskere har blitt betraktet som en etterligning av ypperstepresten i Jerusalem, og at det var tittelen på presidenten for rådet, *gerousia*, som antas å ha eksistert i hvert jødiske samfunn. Men forskere som Burtchaell ser det like sannsynlig at disse titlene beskriver ledere for noen av Romas omkring elleve synagoger. Generelt kan det være vanskelig å skille den politiske ledelsen fra ledelsen i synagogene i diasporaen, på en lignende måte som i småbyer i Israel, der lederne for synagogene også kan se ut til å ha utført offentlige oppgaver, som ledere for hele det

¹⁷¹ Dette har muligens hatt betydning for utvelgelsen av de 7 i den kristne menighet (Acta 6:1ff), hevder S. Safrai (1974:414).

¹⁷² Matt 9:18; Ant4:214,287; 11:124; Krig2:405,571; Megillah 26

¹⁷³ Applebaum 1974:491; Burtchaell 1992:247

¹⁷⁴ Burtchaell 1992:230; Ferguson 2003:569-70; Safrai 1974:414-15

¹⁷⁵ Ifølge Josefus (Krig 2:641) var det i Tiberias et råd på 600 medlemmer. Burtchaell 1992:231

¹⁷⁶ Harper 1928:36-37; Jeffers 1990:65-66; Sartre 2005:230-31

¹⁷⁷ *politeumata* var en selvstyrt avdeling i en by, basert på nasjonalitet.

¹⁷⁸ Walker-Ramisch 1996:138

lokale samfunnet.¹⁷⁹

4.4. Synagogene

I *From Synagogue to Church* argumenterer James Burtchaell for at de tidligste kirkene i begynnelsen hentet sine modeller fra synagogen, hvor han mener de første medlemmene kom fra. At apostlene først oppsøkte jødene i synagogene, og at mange av de første kristne hadde bakgrunn fra synagogen, finner støtte i Acta.¹⁸⁰ Ut over det gir ikke NT oss informasjon som kan knytte menighetene direkte til det som foregikk i synagogene. Men vi finner likheter, først og fremst i liturgien, som ser ut til å ha inneholdt mye av det samme i synagogene og i de kristne menighetene – som skriftlesning, skrifttolkning, preken/undervisning, bønner og lovprisning.¹⁸¹ Og det er også mulig å se noen likheter når det gjelder ledelse og tjenestefunksjoner – selv om det ser ut til at forfatterne i NT unngår å bruke ord og titler som kan forbindes med synagogen, på en lignende måte som de – med unntak av Jakobs brev – ikke bruker ordet *synagogos* når de beskriver det kristne fellesskapet. Men ifølge Burtchaell er det to ord som forekommer begge steder, men relativt sjeldent i skrifter fra synagogene: *presbyteroi* og *didaskalos*.¹⁸²

Burtchaell tar det som en selvfølge at det fantes råd av eldste i synagogene, og ser det også sannsynlig at dette rådet ble presidert av en *arkjesynagogos/gerousiarkje*. I tillegg til presidenten og de eldste hadde de fleste synagogene en assistent, *hazzan=hyperetes*. Og disse tre funksjonene er så å si identiske med trefoldet *episkopos, presbyteroi og diakonoi* i den kristne menighet – som sannsynligvis er en videreføring av tjenestene i synagogene, hevder han.¹⁸³ Videre påpeker Burtchaell at en *arkjesynagogos* i de områder det bodde få jøder, også ser ut til å ha fungert som leder for hele det lokale samfunnet, under et formelt tilsyn fra de eldste.¹⁸⁴ På en lignende måte ser han det som en teoretisk mulighet at alle synagogene i en stor by, og i småbyene og landsbyene som hørte til, var underordnet en ”førstesynagoge”, selv om det finnes få bevis for det

¹⁷⁹ Applebaum 1974:473-76; Burtchaell 1992:219ff,340; Campbell 1994:49-51;Ferguson 2003:42; Jeffers 1990:213; Safrai 1974:933-34

¹⁸⁰ Acta 14:1; 17:1-4; 18:4,8; 19:8-10

¹⁸¹ For lesning om gudstjenestep praksis i synagogen, se Safrai 914ff og Levine 2000:530ff. Likheter i den kristne menighet, se for eksempel: Acta 2:42,46-47; 1 Kor 11:13; 14:26ff; 1 Tim 4:13; 2 Tim 3:15

¹⁸² Burtchaell 1992:258, 272,278

¹⁸³ Burtchaell 1992:276,283,339,344-45

¹⁸⁴ At noen av Sanhedrins medlemmer ser ut til å ha bodd utenfor Jerusalem, gjør det sannsynlig at dette rådet på en måte var formet av eldste som allerede hadde og fortsatte å ha en lignende posisjon i en synagoge i sitt nabolag, ifølge Burtchaell.

i kildene.¹⁸⁵ Det faktum at Alexandria sies å ha hatt en stor synagogebygning med 71 gullstoler for de eldste råd, mener Burtchaell at gir oss en god grunn til å hevde at det var en ”førstesynagoge” der, som alle de andre synagogene og den jødiske befolkningen i området var underlagt. I tillegg til at mindre synagoger kan ha vært underlagt en hovedsynagoge i et område, hevder han at alle jødiske fellesskap utenfor Jerusalem, i Israel og diasporaen, oppfattet Jerusalem som mor for alle jødiske fellesskap, og at alle synagogene så på det store rådet der som en ultimat autoritet, i et hierarki som gikk oppover gjennom småbyer, byer og metropolis til Jerusalem.¹⁸⁶

Lee Levine følger Burtchaell i å oppfatte *presbyteroi* som en tittel på ledere i synagogen. Han mener å ha bevis for at betegnelser som var vanlige på ledere for en jødisk by og jødiske samfunn i diasporaen, som *arkon* og *presbyteros*, også var titler på ledere i synagogen, for vi finner navner med slike titler innrisset på mosaikkgulv på de fremste plassene i noen synagoger.¹⁸⁷

Campbell argumenterer i motsatt retning, og hevder at *presbyteroi* trolig ikke var en tittel på ledere i synagogen, men at det henspeler på lederne for hele det jødiske samfunnet i en by – som kom til synagogen på en lignende måte som prestene, uten å ha et slikt embete i synagogen.¹⁸⁸ Og følger man Campbells tankerekke og hevder at titlene *arkon* og *presbyteros* kun var brukt på ledere for samfunnet som helhet, kan innrissingene og de 71 stolene i Alexandria også være et bevis på at synagogebygninger har fungert som rom for rådsmøter (*gerousia*) for hele det jødiske samfunn (*politeumata*) i et område. Stolene til de 71 eldste i Alexandria kan støtte opp om Burtchaells tanke om en førstesynagoge, men her vil jeg foreslå, i tråd med Walker-Ramisch og Campbell, at det ikke snakkes om synagogens eldste, slik Burtchaell foreslår, men at *gerousia* for det jødiske *politeumata* opererte ut fra denne ”førstesynagogen”, et råd som hadde det overordnede ansvar for alle jødene i byen og landsbyene omkring, inkludert alle synagogene i området.¹⁸⁹

Som både Levine og Campbell påpeker, får vi i en rekke kilder høre at en *arkjesynagogos*=*rosh knesset* kunne ha mer enn en tittel, idet han også kunne beskrives som *arkon*, *presbyter*, *rabbi*, *didaskalos*, *phrontistes* og prest. Levine tenderer til å presentere alle disse som ulike titler på

¹⁸⁵ En viss Isak nevnes som kommisjonær for "førstesynagogen" på Pamfyliakysten. CH, no. 781.

¹⁸⁶ Burtchaell 1992:216-20,230-31,339-44

¹⁸⁷ Levine 2000:428-432

¹⁸⁸ Campbell 1994:44,52-53

¹⁸⁹ Burtchaell 1992:246-47, 339-40, Applebaum 1974:475

synagogens leder.¹⁹⁰ Men følger man Campbells tankerekke, er de ulike titlene heller et bevis på at en *arkjesynagogos* kan ha hatt flere oppgaver – både i synagogen og i samfunnet som helhet. For eksempel påpeker han at vi noen ganger hører om prester som har vært *rosh kneset* (Synagogens overhode), men da ikke som prestelig embete. På en lignende måte foreslår Shmuel Safrai at en *arkjesynagogos* trolig kunne være en av syv *arkonter* i et lokalt råd.¹⁹¹

Ifølge Burtchaell og Levine er det ikke mulig å finne et universelt mønster for synagogeorganiseringen, i Israel og diasporaen. Og organiseringen kan ha variert i forhold til hvor mange jøder det var i et område, og om den var i en småby eller en storby.¹⁹² Likevel mener Burtchaell at det finnes fellestrekk i mange synagoger, noe som gjør det mulig å snakke om en typisk synagoge.¹⁹³ Safrai presenterer tre funksjoner som ser ut til å ha vært vanlige i de fleste synagogene i Israel, men som vi også kan spore i diasporasynagoger i de områdene hvor NT forteller om etableringer av kristne menigheter. Disse tre var: synagogens leder, synagogens tjener og synagogens lærer.¹⁹⁴

*Arkjesynagogos (arkhon ton synagogen)*¹⁹⁵ er den tittelen som er mest vanlig å assosiere med det som foregikk i synagogen. Den tilsvarende tittelen i de hebraisktalende synagogene er *rosh kneset* (Synagogens overhode). I noen kilder kan man lese at velstående menn som hadde bidratt finansielt til reisning og vedlikehold av synagogebygget, ble kalt *arkjesynagogos*. På en lignende måte som menn som disponerte egne hus til ”synagogesamlinger”, ser noen av disse velgjørerne også ut til å ha fungert som synagogens åndelige ledere.¹⁹⁶ Men å være velstående ser ikke ut til å ha vært grunn i seg selv for å bli synagogens åndelige leder. Selv om det kan være vanskelig å lese ut av kildene hva som måtte til for å bli *arkjesynagogos=rosh kneset*, er det en dominerende oppfatning at denne tittelen først og fremst er en beskrivelse av en åndelig lederfigur, som hadde organisatorisk og finansielt ansvar. Dette innebattet også ansvar for god orden under samlingene. Selv leste de ikke fra skriften, underviste eller ledet bønner under samlingene, men de hadde

¹⁹⁰ Levine 2000:413,425

¹⁹¹ Campbell 1994:48; Safrai 1976:933-34

¹⁹² Burtchaell 1992:270; Levine 1996:394; 2000:413ff

¹⁹³ Burtchaell 1992:202

¹⁹⁴ Safrai 1974:933ff

¹⁹⁵ Mark 5:22,35,36; Luk 13:14; Acta 13:15; 18:8,17

¹⁹⁶ Noen kilder referer til flere enn en *rosh kneset/arkisynagogos* (for eksempel Acta 13:15). Dette kan tolkes på flere måter. En mulighet er at det for eksempel beskriver både en som har hatt ansvar for reisningen av bygningen og en annen som hadde det åndelige lederansvaret. En annen tolkningsmulighet er at det kan ha vært mer enn en åndelig leder i noen synagoger.

ansvar for å spørre folk om å gjøre det.¹⁹⁷ En *rosh kneset* ser ut til å ha vært en utdannet mann, som var kjent med ritene og kunne bedømme kompetansen til dem som ble invitert til å lese skriftene, oversette eller henvende seg til folket. Det ser ut til at oppgaven ble utført uten å motta lønn. Det er muligens derfor en lønnet *hazzan* ser ut til å ha hatt en mye mer aktiv rolle.¹⁹⁸

I de hebraisktalende synagogene hører vi ofte om fellesskapets tjener, *hazzan*, som i de gresktalende synagogene hadde den tilsvarende tittelen *hyperetes*.¹⁹⁹ En *hazzan kneset* var synagogeforstanderens assistent, som utførte de praktiske oppgavene. Og slik er det visse likhetstrekk med prestene og de levittiske tjenerne i templet.²⁰⁰ Og trolig har tittelen *hazzan* også blitt brukt for å beskrive levittiske tjenere i templet. Men tittelen *hazzan* var først og fremst forbundet med assistentene til byens *arkonter* og tjenerne i synagogen.²⁰¹ Og i de fleste tilfellene har *hazzan* trolig vært lønnede levitter, som utførte praktiske oppgaver. En *hazzan kneset* hadde tilsyn med synagogen, han administrerte disiplin og var i realiteten seremonimester gjennom hele liturgien. Han klargjorde Bibeltekstene som skulle leses, han brakte dem inn i møterommet og inviterte fram dem som var nominert til å lese fra skriften og å lede bønnene... osv. Når det ikke var andre som leste eller ledet bønnen, gjorde *hazzanen* det selv. Han hadde også en rekke andre praktiske oppgaver og vikarierte som lærer for barna ved synagogens skole når læremesteren (*sofer*) var borte. En *hazzan kneset* var rangert under læremesteren (*sofer*) og *rosh kneset*.²⁰²

Vi hører relativt sjelden om synagogens lærer, *sofer* = *grammateis*,²⁰³ *didaskalos*, i kildene. Men det vi vet, er at han underviste barna ved synagogens skole. Læreren ser også ut til å ha hatt

¹⁹⁷ Luk 13:14; Acts 13:15

¹⁹⁸ Campbell 1994:48; Levine 2000:415ff; Safrai 1974:933-34

¹⁹⁹ *Hyperetes*, som kan oversettes tjener/hjelper/assistent, forekommer en rekke ganger i NT, men i ulike sammenhenger. Ordet brukes både om tjenere i de jødiske institusjonene og om de kristne. I forbindelse med jødiske institusjoner kan *hyperetes* både knyttes til de levittiske tjenerne i templet, synagogetjeneren og assistenter til en bys embetsmenn (*arkontes*)/dommere (*kritai*). En rekke ganger hører vi om Yppersteprestenes tjener/tempeltjenerne (Matt 26:58; Mark 14:54,65; Joh 7:32,45-46; 18:3,12,18,22; 19:6, Acta 5:22,26), en gang om en synagogetjener som Jesus gav skriftrullen tilbake til (Luk 4:20), og en gang om dommerens tjener i en by (Matt 5:25). Jesus kaller sine disipler tjenere (Joh 18:36). Lukas kaller Paulus for Jesu tjener (Acta 26:16). Paulus kaller seg og de som reiste sammen med ham for tjenere (1 Kor 4:1). Lukas kaller seg selv og andre forkynnere av ordet, ordets tjenere (Luk 1:2). Lukas refererer til Johannes (Markus) som Barnabas og Paulus medhjelper (Acta 13:5).

²⁰⁰ I GT beskrives levittiske tjenerne i templet som *Nathinim*, både i den hebraiske og i LXX (1 Krø 9:2; Esra 2:43,58,70; 7:7,24; 8:17,20; Neh 3:26,31, 7:46,60,73; 10:26; 11:3,21), men både Josefus og forfatterne i NT bruker ordet *hyperetes* når de beskriver tempeltjenerne.

²⁰¹ Safrai tolker det dit hen at en *hazzan*, samtidig som han var tjener i synagogen, også var assistent for byens ledere og hadde ansvar for andre praktiske oppgaver i det offentlige. Altså en *hazzan* utførte alle disse oppgavene. I tynt befolkede områder kunne han også fungere som dommer, offentlig taler eller skolemester. Safrai 1974:935-36

²⁰² Applebaum 1974:491; Burtchaell 1992:246-49; Levine 2000:420-21; Safrai 1974:935-36

²⁰³ *grammateis/us* blir brukt både i beskrivelsen av skriftlærde og om administratorer (sekretærer). I synagogene er *grammateis* muligens identisk med *Sofer* i de hebraisktalende, altså synagogens lærer, som også beskrives som *didaskalos* i greske kilder. Burtchaell 1992:251-52,258; Levine 2000:434

andre roller i synagogen, men hvor stor rolle han spilte under synagogens samlinger, kommer ikke fram av kildene. Men i noen kilder kan vi lese at en *sofer* ledet siteringen av Shema, leste fra Toraen og oversatte/tolket skriftene. I tolkningen av skriftene fulgte trolig utlegging av teksten og undervisning.²⁰⁴

I tillegg til disse tre får vi i kildene høre om en rekke andre tjenestefunksjoner og titler i forbindelse med synagogene.²⁰⁵ I de hebraiske kildene hører vi for eksempel om en som hadde ansvar for barmhjertighetsarbeidet.²⁰⁶ I noen tilfeller ser lederen for gresktalende synagoger også ut til å ha blitt kalt *prostates/prostatai*, som var en vanlig betegnelse på en tilsvarende rolle i gresk-romerske foreninger, og som en del forskere anser som identisk med de ulike bøyeformene av *proistemi* som forekommer i NT.²⁰⁷

Mange av termene som forekommer i forbindelse med de gresktalende synagogene – som *presbyter*, *phrontistes*, *hyperetes*, *grammatevs*, *arkon*, *prostates* og *arkjesynagogue* – beskriver ofte den samme funksjonen de kunne ha i frivillige foreninger. Muligens er de adoptert fra dem, og trolig har synagoger også blitt oppfattet som ”private foreninger”, noe det hevdes kristne fellesskap også kan ha blitt.²⁰⁸

4.5. Frivillige foreninger (*thiasoi, eranoi, collegia, synodes, koinonia og ekklesia*)

Forskere som argumenterer for en forbindelse mellom kristne grupper og frivillige foreninger²⁰⁹ legger stor vekt på at man kan finne bruk av samme terminologi, både i beskrivelsen av gruppen – *koinonia* og *ekkklesia* – og ved titler på ledere – *presbys (presbyteros)*, *episkopos*, *diakonos* og *prostates (proistemi)*. Det blir også påpekt at enkelte foreninger, i likhet med mange synagoger og de fleste kristne grupperinger, kom sammen i private hus. For oftest var foreningene små grupper, med 15 til 100 medlemmer. Men i noen sjeldne tilfeller finner man også bevis på foreninger med noen hundretalls medlemmer, den største med så mange som 1200. Og i inskripsjonene fra de største foreningene finner man et stort mangfold av titler på ulike funksjoner. Tilsynelatende ser det ut som at bruken av titler kunne variere mye, og at de hadde

²⁰⁴ Levine 2000:445

²⁰⁵ Burtchaell 1992:257; Levine 2000:429-45

²⁰⁶ Levine 1996:394; 2000:421-22,46-47

²⁰⁷ Applebaum 1974:465, 496-97; Campbell 1994:51; Clarke 2000:133-34

²⁰⁸ Clarke 2000:153,159,169

²⁰⁹ Begrepet innebefatter religiøse grupper, mysteriekulter, begravellesklubber, arbeidslaug, handelslaug og andre interessegrupper.

ulik betydning i de forskjellige foreningene.²¹⁰

Men forskere som argumenterer for at de kristne fellesskapene adopterte fellesskapsform og ledertitler fra foreninger i sitt nærrområde, kan ha problemer med å bevise at ord som anvendes i nytestamentlige skrifter adressert et område også blir brukt på en identisk oppgave i en forening i det samme området. For eksempel lykkes ikke Richard S. Ascough, i *Pauls Macedonian Associations: the social context of Philippians and 1 Thessalonians*, å overbevise leseren om at *episkopoi* og *diakonoi* var vanlige titler på ledere i foreninger i Filippi, og at *prostates* (*proistamanoi*) var vanlige titler på ledere i foreninger i Tessalonika. Han ramser opp en rekke titler på ledere i foreninger i Makedonia, uten å nevne de tre som vi finner i Filipperbrevet og 1. Tessalonikerbrev. For å bevise at *episkopoi* forekommer i foreninger, finner han det nærmeste eksemplet i Efesos. Men dette eksemplet beviser på ingen måte at de paulinske menighetene var selvstendige, lokale foreninger som adopterte titler fra lignende foreninger i nærmiljøet, slik Ascough argumenterer for. Det kan i like stor grad tjene som bevis på at menigheten, som en global enhet, kunne bruke titler på funksjoner uavhengig av hvordan de ble anvendt i lokale omgivelser.²¹¹

Selv om det er vanskelig å påvise at den kristne menighet har adoptert modeller for ledelse fra gresk-romerske foreninger, er det likevel interessant å merke seg den meningen et ord i de nytestamentlige skriftene, som for eksempel *proistemi*, kan få dersom man leser det i lys av den betydning det (*prostates*) kunne ha i en forening, og overfører den samme betydningen til de kristne husmenighetene.

Prostates var (sammen med *epistates*) den mest vanlige betegnelsen på lederen for en forening, dens overhode. Det finnes både eksempler på *prostates* som ble valgt for en lang periode, ofte livsvarig, og foreninger der *prostates* ble valgt for kortere perioder, i noen tilfeller månedlig.²¹²

Ifølge Bradley McLean ser også *episkopos* i noen tilfeller ut til å ha beskrevet foreningens øverste leder. Men det har vært mest vanlig å forbinde *episkopos* med en form for økonomisk ansvar i en forening, ut ifra det man kan lese i de relativt få inskripsjonene termen forekommer. Og i disse inskripsjonene synes den spesifikke funksjonen tvetydig, og det ser ut til å ha variert i

²¹⁰ Ascough 2003:59,129ff; Burtchaell 1992:208; Ferguson 2003:143ff; Klauck:42-45; Kloppenborg and Wilson 1996:4-6, 25-26

²¹¹ Ascough 2003:1-12,79-80

²¹² Ascough 2003:40,176-77,199; Kloppenborg and Wilson 1996:26; Poland 1909:54,106,286,363-67,372, 420, 523

de ulike foreningene.²¹³ Kan en *episkopos* hatt tilsyn med flere foreninger?

Det er vanskelig å tolke ut fra de opplysningene som gis i inskripsjonene om *presbyteros*, de stedene ordet forekommer, beskriver en slags lederfunksjon eller om det viser til en ærestittel, eller begge deler.²¹⁴

De relativt få stedene *diakonos* forekommer, ser det ut til å referere til fellesskapets assistenter, både kvinnelige og mannlige, som utførte ulike praktiske oppgaver, for eksempel som prestens assistenter under kultiske seanser eller som tjenere ved bordene.²¹⁵

Noen forskere har påpekt at organiseringen av de frivillige foreningene ofte tenderte til å gjenspeile det militære og byen, men da i bruk av de samme termene. Men i termer og karakter gjenspeilte de også husholdet, og som nevnt påpeker Clarke at forskjellen på en kultisk forening og en husholdkult ikke alltid er tydelig.²¹⁶

4.6. Husholdet

Husholdet (gr: *oikos* = lat: *domus/familias*) var primærstrukturen i det gresk-romerske samfunnet. Husholdet bestod av en rekke individer eller familier som var knyttet sammen under autoriteten til (den ledende) familiens mannlige overhode. De levde enten i samme bygning eller i omkringliggende leiligheter og var engasjert i samme foretak – som for eksempel jordbruk, håndverk eller handel. Et stort hushold kunne bestå av husherren (*oikodespotes*) og hans kone, barn med ektefelle, barnebarn, andre slektninger, slaver, frigitte slaver og andre tjenere/arbeidere, som hadde ulike roller, plikter og oppgaver.²¹⁷

Som nevnt argumenterer Verner for at husholdet både var den sosiale basis for menigheten, og at menigheten hentet sine modeller fra husholdet. Han tar utgangspunkt i Judges teorier om at de tidligste menighetene primært bestod av velstående hushold, hushold som inkluderte familiemedlemmer, slaver og andre som stod i et avhengighetsforhold til husholdet. Verner ser det derfor som helt opplagt at husherren var lederen for menigheten i sitt hushold. Når det gjelder *episkopoi*, *presbyteroi* og *diakonoi* i pastoralbrevene, argumenterer han for at det var generelle titler på ledere som kan oppfattes som ærestitler. Om det har vært en beskrivelse av lederne for et råd i menigheten(e) i en by, må *episkopoi*, *presbyteroi* – som han mener brukes omvekslende –

²¹³ Ascough 2003:80-81; McLean i Kloppenborg and Wilson 1996:189; Poland 1909:377, 381, 448

²¹⁴ Poland 1909:49, 92, 98 ff, 158, 171f, 343, 367, 373, 402, 414, 447, 450, 522, 538, 546

²¹⁵ Ascough 2003:82-83

²¹⁶ Clarke 2000:167-69; Kloppenborg and Wilson 1996:26; Walker-Ramisch 1996:134

²¹⁷ Clarke 2003:79ff; Finger 2007:32ff

og *diakonoï* blitt valgt blant velstående husherrer som representerte menigheten utad. På samme måte som de som tilhørte et hushold – far (*paterfamilias*), mor, barn, tjenere og slaver – hadde ulike roller og plikter, mener Verner å finne ekkoet av disse i *episkopoi*, *diakonoï*, enker, eldre og unge.²¹⁸

Feministteologen Elisabeth Schüssler Fiorenza hevder at mens menn generelt hadde en dominerende rolle i den offentlige sfære, hadde kvinnene en lignende rolle i den private husholdsfæren. Det gjorde det naturlig at kvinnen, som husets "*domino*", der *ekklesia* kom sammen, hadde hovedansvaret for fellesskapet og dets sammenkomst.²¹⁹ I sin kommentar til Fiorenza sier Clarke at man kan finne bevis som tyder på at i de tilfeller hvor kvinner hadde en framtrædende sosial status, hadde de også en framtrædende rolle innenfor det kristne fellesskapet, som møttes i deres hus. Men dette kan ikke brukes som argument for at menn for det meste, enten i gresk-romerske eller kristne sammenhenger, var underordnet kvinners autoritet i husholdet.²²⁰

Selv om funksjoner i husholdet kan ha fungert som modell for de kristne husmenighetene, må man ha in mente at det kan ha vært mange typer husmenigheter, og at antall troende som var i de ulike husmenighetene, kan ha variert i henhold til hvilken type hus de kom sammen i,²²¹ slik blant annet Reta Finger legger vekt på, og at kanskje bare noen få husmenigheter var ledet av en *Paterfamilias*. I noen tilfeller kom hele hushold til tro,²²² og da har sannsynligvis husherren også blitt leder for husmenigheten i sitt hus, som først og fremst har bestått av medlemmer av husholdet, men kanskje også av andre omvendte i et slags utvidet hushold. Det har også blitt foreslått at troende kan ha samlet seg i villaer i velstående hushold, der husherren selv ikke var troende, men der noen av hans undersåtter var kommet til tro og fikk tillatelse til å samles for å

²¹⁸ Verner 1983:1-2,8,147ff

²¹⁹ Fiorenza 1994:176

²²⁰ Clarke 162-63; Acta 16:15; 18:2,18,26; Rom 16:1-3,7; 1 Kor 1:11; 16:19; Kol 4:15; 2 Tim 4:19

²²¹ Hustyper: 1. Det enkleste huset, som var typisk i rurale områder, var vanligvis firkantet og delt inn i to eller flere rom. De kunne variere i størrelse, men de fleste var små. De var muligens hus for en familie med få medlemmer. 2. "Gårdsplasshus", som man ofte finner i klyngelignende strøk i landsbyer eller byer, var et hus med felles, innelukket gårdstun. Det var en inngang inn til gårdsplassen, og rundt gårdsplassen var det flere separate boliger, delt inn i flere rom. Gårdsplassen tjente som en felles plass for diverse typer arbeid, spesielt tilberedning av mat. Her kunne det bo en stor familie av flere generasjoner, med gifte sønner og deres koner og barn i separate boliger. Et slikt hus kunne også deles av flere familier, enten med slektskapsbånd eller ikke. (10% av befolkningen?) 3. Elitens hus. Store villaer med mange rom rundt et "artium", og et stort og flott spiserom. Disse store husholdene kunne inkludere fjerne slektninger, mennesker i en avhengighetsposisjon, likesom tjenere og slaver. 4. Det var også en annen stor hustype, gårdshuset, som skilte seg fra en villa ved at det var en arbeidende gård. Typisk for disse husene var et stort innhegnet område, som for det meste ble brukt til gårdsarbeid. 5. Det femte huset, som var veldig vanlige i byene, var et hus med forretning. Det bestod ofte av to rom. Et verksted og/eller en butikk vendte ut mot gaten, mens familien bodde i rommet/rommene innenfor. 6. Leilighetsbygg med forretning/verksted i første etasje. Se Finger 2007:25-26; Jeffers 1999:40,51-52,59-60, 67-69; Moxnes 2003:39

²²² Acta 16:15,31-33; 1 Kor 1:16

dyrke sin tro (Rom 16:10-11). Ellers kan nevnes at det har blitt foreslått at husmenigheter kan ha vært dannet med utgangspunkt i yrkeslaug, mens andre har bestått av troende jøder.²²³

Når det gjelder samlingene i husmenighetene, må man altså ta høyde for at de kan ha vært ledet av husherren, velstående kvinner som hadde sitt eget hushold, valgte ledere for husmenigheter som kom sammen i hushold der husherren ikke var troende, eller kanskje som Ascough foreslår, at ledelsen kan ha gått på rundgang på månedlig eller årlig basis.²²⁴ Men det var ikke bare lederen for husholdet som finner sin gjenklang i beskrivelsen av tjenester i (hus)menigheten.

I Reta Fingers forslag til ulike roller man kan finne i et stort og velstående hushold – med blant annet administrative og finansielle oppgaver, skrivere/sekretærer, lesere, lærere/huspedagoger, underholdere/fortellere, kokker og kelnerer –, i tillegg til de vanlige rollene til *Paterfamilias*, mor, barn, frigitte slaver (tjenere) og slaver, er det mulig å se paralleller til de tjenestene som presenteres i Romerbrevet 12:6-8.²²⁵

1. Den som leder (προϊστάμενος) kan identifiseres med husherren. 2. Å vise barmhjertighet (ἐλεῶν) kan identifiseres med morsrollen. 3. Å veilede (παρακαλῶν) var en del både av farsrollen og morsrollen. 4. Å tjene (διακονίαν) kan identifiseres både med frigitte slaver og slaver, samt spesifikke roller som kokk eller kelner. 5. Å lære (διδάσκων) kan identifiseres med huspedagogen. 6. Å gi (μεταδιδούς) kan identifiseres med den som hadde det finansielle ansvaret. 7. Å profetere (προφητείας) kan identifiseres med de eldre, som gav vise råd om hvordan barna skulle forholde seg til verden og hvilken retning de skulle ta i livet som lå foran dem.

Men disse nådegavene representerer også behov som foreldrene må møte sine barn med. I det de trenger: 1. at noen tar ansvar for dem, 2. omsorg/barmhjertighet, 3. veiledning og oppmuntring (formaning og trøst), 4. hjelp til praktiske ting, 5. å læres opp, 6. økonomisk forsørgelse, 7. råd angående de valg de står overfor i livet.

4.7. Både som husmenigheter og som en imperial bevegelse

I de tre foregående avsnittene har vi betraktet forhold i husholdet, frivillige foreninger og synagogen. Men som vi har sett, er det ikke alltid like lett å se forskjellen på disse. Vi har også sett at det kunne være vanskelig å skille mellom ledelse i synagogene og den politiske ledelsen i jødiske samfunn. Videre har vi sett at synagoger i diasporaen anvendte samme titler som gresk-

²²³ Finger 2007:34-38; Jeffers 1999:80ff

²²⁴ Ascough 2003:176-77

²²⁵ Finger 2007:34-38

romerske foreninger, og at organiseringen av de frivillige foreningene ofte tenderte til å gjenspeile det militære og byen ved bruk av de samme termene. Man kan også anta at den militære ledelse og ledelse i byene kan ha tjent som modell for den kristne menighet, men på en annen måte enn gresk-romerske foreninger. Selv om de kristne fellesskapene var basert på husmenigheter, ser den kristne *ekklesia*, i motsetning til lokale gresk-romerske foreninger, ut til å ha oppfattet seg selv som en universell enhet, spredt omkring i imperiets provinser, byer og landsbyer. Det gjør det aktuelt å se menigheten i lys av imperiet som helhet, på ulike nivåer.²²⁶

4.8 Ledelse i Det Romerske Imperiet

Både jødekristne og hedningkristne, som bodde i bysentrene i det romerske imperiet, var dypt integrert i de sosiale, kulturelle og økonomiske samfunnsstrukturer før de sluttet seg til de kristne fellesskapene, sier Andrew Clarke.²²⁷ Man må derfor anta at de første kristne har vært bevisste på hvordan samfunnet fungerte, spesielt lokalt, men også som en del av imperiet. Clarke påpeker at de kristne må ha vært godt kjent med hvordan ledelse fungerte i de byene de tilhørte,²²⁸ men det er også sannsynlig at de har hatt noe kjennskap til ledelsesstrukturer på de ulike nivåene i imperiet.²²⁹

Det romerske imperiet var ledet fra Rom, av Keiseren²³⁰ og Senatet, som hadde utplassert stedfortredere og representanter i resten av imperiet – administrativt og militært. De fredelige og siviliserte provinsene, der det ikke var behov for legioner, ble ledet av representanter fra senatet, *prokonsuler* (=konsulstedfortredere), menn som tidligere hadde vært *magistrater* i Roma. Tidligere *konsuler* ble tildelt de to mest folkerike provinsene, Asia og Afrika, og de andre senatoriale provinsene (som Akaia) ble styrt av tidligere *praetors*.²³¹ Ved siden av *prokonsulen* ble det utpekt en *quaestor* til å ha ansvar for økonomiske forhold. Trolig er det disse to Lukas referer til (ἀνθύπατοι) i forbindelse med Paulus opphold i provinshovedstaden i Asia, Efesos (Acta 19:38).²³²

²²⁶ Kloppenborg and Wilson 1996:4-6, 25-26

²²⁷ Clarke 2003:2-3

²²⁸ Clarke 2003:2ff

²²⁹ Det er interessant å merke seg den inngående kjennskap Lukas utviser i forhold til det romerske maktapparat og ledelse i provinsens byer. Se eksemplene i fotnotene som følger.

²³⁰ Hos Lukas får vi høre om Augustus, Tiberius og Claudius, og at folket hadde et bevisst forhold til Keiseren. Luk 2:1; 3:1; 20:22-25; Acta 11:28; 25:8,11,12,21,25; 26:32; 28:19. Keiseren nevnes også i Fil 4:22 og i 1 Pet 2:13,17

²³¹ I Acta nevnes (ἀνθύπατος) Gallio i Akaia (18:12) og Sergius Paulus på Kypros (13:7-8,12)

²³² Ferguson 2003:43; Jeffers 1996:112,114,265

De provinsene som krevde betydelig militært nærvær (for eksempel Syria), var under keiserens ansvar. Keiseren ble assistert av en stedfortredende senator, en *ekskonsul* eller en *ekspraetor* kalt *legatus*, som fungerte som guvernør og kommandant for militære oppdrag (*missus dominicus*) som ble gitt fra keiseren.²³³ Militært var legaten (*praefectus legionis*²³⁴) general for en legion, som bestod av 6000 romerske menn.²³⁵ Under seg hadde legaten 6 *tribunus* (χιλίαρχος), kommandanter for 1000 menn.²³⁶ Under tribunen var det 10 *centurion* (ἐκατοντάρχοζ), kommandanter for 100 menn (*centuriae*).²³⁷ Under *centurionen* var det 10 *Caput Contubernii/decani*, ledere for timannsgrupper (*decuriae*), som delte telt og spiste sammen. Det økonomiske ansvaret i disse provinsene ble utført av et embete fra den klassen som var like under senatets medlemmer, ”rytterklassen”, og de ble kalt *prokurator*.²³⁸

Det var også medlemmer av ”rytterklassen” som ledet små, problematiske provinser, som Judea.²³⁹ De ble kalt *prokurator* eller *praefectus* og hadde vanligvis kommandoen over *auxiliatropper* (hjelpetropper), med dens *kohorter* (avdelinger på 480 menn).²⁴⁰ I motsetning til legioner, som kun bestod av romerske borgere, var mange av soldatene i en *auxiliatropp* rekruttert lokalt – som oftest under kommandoen til romerske *centurioner*.²⁴¹ Selv om *praefectus* understreker militær kommando og *prokurator* finansielt ansvar, kombinerte embetet militær, økonomisk og juridiske autoritet. Under vanlige omstendigheter var ikke *prokuratoren* i Judea underlagt *legaten* i Syria, men i spesielle tilfeller kunne sistnevnte (som et høyere rangert embete)

²³³ Dette beskrives i Luk 2:1-2, der vi hører om legaten (ἡγεμονεύουτος) Qirinius i provinsen Syria.

²³⁴ Denne tittelen er ikke kjent i kilder før i det andre århundret e.kr.. Vegetius 1996:41

²³⁵ Legioner blir av Lukas (8:30) beskrevet i en allusjon til de onde krefter. jf Mark 5:9

²³⁶ Vi hører om tusenmannsførere i Acta (21:31,32,33,37; 22:24,26,27,28,29; 23:10,15,17,18,19, 22; 24:22; 25:23; jf Mark 6:21), men da refereres det høyst sannsynlig til kommandanter for *auxiliatropper*.

²³⁷ Luk 7:2,6; 23:47; Acta 10:1,22; 21:32; 22:25,26; 23:17; 27:6,11,31,43; Se også Matt 8:5,8,13; 27:54; Mark 15:39,44,45. I likhet med Josefus og Matteus, bruker Lukas det greske ordet ἐκατοντάρχοζ, mens Markus bruker κεντυρίων.

²³⁸ Ferguson 2003:43,51; Chancey 2005:49-61; Goldsworthy 2003:266; Le Bohec 1996:24-29; Le Glay 2005:198-99,202ff; Liberati and Bourbon 2001:95; Jeffers 1996:113-14; Vegetius 1996:29-41

²³⁹ Lukas nevner ἡγεμόνα i Cæsarea – Pontius Pilatus, Felix og etterfølgeren Porkius Festus. Luk 3:1; Acta 24:23,26-27; 24:3,22-27; 25:14; 25:1,4,9,12-14,22-24; 26:24-25,32

²⁴⁰ Når Lukas (Acta 23:17-26; 24:22ff) sier at ”to *Centurioner* (δύο τῶν ἐκατονταρχῶν) med ansvar for to hundre soldater (στρατιώτας διακοσίους), samt 70 ryttere og to hundre spydmenn, fraktet Paulus til Judas provinshovedstad Cæsarea,” refereres det trolig til en *auxiliatropp* på 470 menn. Denne *kohorten* (σπείρης), og dens *centurioner* (ἐκατοντάρχας) og soldater, var under kommandoen til en *Tribun* (χιλίαρχω) i Jerusalem, med navn Klaudius Lysias, ifølge Acta 21:31-32; 23:26; 24:7,22

²⁴¹ I Acta 10:1 leser vi om Kornelius i Cæsarea, den første hedningkristne, som var *centurion* (ἐκατοντάρχη) ved den *kohort* (σπείρης) som ble kalt den Italiske. I Acta 27:1 hører vi om en *centurion* (ἐκατοντάρχη), Julius fra Sebaste *kohorten* (σπείρης), som vokter Paulus under reisen til Rom.

intervenere. I noen perioder var Judea ledet av ”klientkonger”²⁴², en styreform som forekom på noen få steder i øst.²⁴³

Det er verken brukt ord eller forbilder fra det imperiale styre og militærvesen i NT sin beskrivelse av hvordan menigheten(e) ble organisert, men en slik sammenligning blir gjort av Klemens av Rom (ca 96 e.Kr.), i *1 Klem* 37:1-3. Der får vi høre om ledere for ulike avdelinger – som provinsledere, tusenmannsførere, hundremannsførere og femtimannsførere – som utfører det som Keiseren og lederne befaler.

4.8.1. Byene

Uavhengig av det romerske nærværet ute i provinsene hadde byene sine lokale styreformer. I NT bevitnes kristen aktivitet i ulike typer byer, som vi finner i det romerske imperiet. Vi har allerede sett på forhold i tempelbyen Jerusalem og jødiske byer, og skal nå se litt nærmere på noen sentrale trekk ved styreformene i Roma, de romerske koloniene og de hellenistiske byene.

Ifølge Per-Bjarne Ravnå var det felles for mange antikke byer at det politiske system var delt i tre elementer: embetsmenn, rådsforsamling og folkeforsamling, elementer vi finner både i det athenske demokrati og i den romerske republikk. Ved eksemplene Athen, Sparta²⁴⁴ og Roma illustrerer Ravnå at de tre elementene var noe de hadde til felles, men samtidig at maktfordelingen var forskjellig på disse stedene og at det i den enkelte by kunne variere hvilken av de tre instansene som hadde mest makt i ulike perioder. For å forstå hvordan de hellenistiske byene, Roma og de romerske koloniene ble ledet i det første århundret e.Kr., er det hensiktsmessig å gi en kort oversikt over den historiske utviklingen i Athen og Roma. I begge disse byene hadde kongedømmer blitt avløst av mer borgerstyrte styreformer. Og selv om det var forskjeller på hvordan makten ble fordelt, kan man noe forenklet si: Kongene ble erstattet av årlig valgte embetsmenn, rådene av eldste ble større og ikke lenger begrenset til å bestå av gamle menn, og at folkeforsamlingene fikk en større rolle i beslutninger som ble tatt. Dette endret seg noe med Keiserstyret i Rom. I det første århundret e.Kr. bestod de fleste hellenistiske byene av

²⁴² Herodes den store (Lukas 1:5) og Herodes Agrippa I (Acta 12:1). Men etter at provinsen Judea kom under ledelse av *prokuratorer*, innebefattet ikke det alle områdene i Palestina. Noen regioner ble ledet av *tetrarker*, Luk 3:1; 9:7. I Acta 25:13ff hører vi om Herodes Agrippa II, som var klientkonge/*tetrark* i regionene Galilea og Perea.

²⁴³ Blois 1997:225; Ferguson 2003:43-45; Jeffers 1996:113-14; Le Glay 2005:198-99; Vegetius 1996:31

²⁴⁴ I Sparta var makten fordelt mellom to konger, fem årlig valgte embetsmenn (*ephoroi*), et råd av tjueseks eldre menn over 60 år (*gerousia*) og en relativt liten folkeforsamling. Her hadde *gerousia* den viktigste rollen i avgjørelsesprosessene, mens folkeforsamlingen hadde liten innflytelse. Campbell 1994:72; Ravnå 2005:65; *The world of Athens* 1984:4,215

alle disse tre instansene, men i Rom mistet folkeforsamlingene betydning, og det ble sjeldent kalt inn til slike, mens det i de romerske koloniene bare bevitnes embetsmenn og rådsforsamling.²⁴⁵

4.8.1.1. Rom og de romerske kolonier

Etter at kongedømmet i Roma ble styrtet i 509 f.Kr., ble det etablert en styreform som vi kjenner som den romerske republikk, bestående av tre enheter: 1. Årlig valgte embetsmenn (*magistrates*) som hadde ulike ansvarsområder i et forseggjort system: 2 likestilte konsuler var republikkens øverste ledere. 12 *praetor* hadde overoppsyn med rettsvesenet. Den økonomiske administrasjonen ble ivaretatt av 20 *quaestor*. 10 *tribunus* beskyttet borgernes interesser og kalte sammen til folkeforsamling. Seks *aedile* hadde ansvar for å organisere oppsyn med gater, torg og templer, samt ansvar for å arrangere religiøse festivaler. 2. En rådsforsamling (ca 600 menn) kalt *senatet*,²⁴⁶ bestående av tidligere *magistrater*, fungerte som rådgivere for de fungerende *magistratene* og kom med anbefalinger til folkeforsamlingen(e). 3. Folkeforsamling(er) av statens borgere valgte *magistrater* og vedtok lover ved å svare ja eller nei til de forslag som ble lagt fram.

Keiser Tiberius (14 e.Kr.) avskaffet folkeforsamlingen, og bare sjeldent hører vi om folkeforsamlinger i det første århundret, den siste synes å ha vært under Keiser Nerva (96-98 e.Kr.). I praksis betydde det at *magistratene* ble valgt av senatet, og at folktribunen (*tribunus*) ikke lenger hadde en viktig rolle.²⁴⁷

De romerske koloniene hadde også et politisk system bestående av *magistrater* og rådsforsamling (*ordo decurionum*).²⁴⁸ I rådet ble de viktigste avgjørelsene tatt. Antall *decurion* i et råd kunne variere på de ulike stedene (muligens i forhold til byens størrelse), men ofte bestod det av 100 menn mellom 25 og 55 år fra det øverste samfunnslag. Mens rådets ansvar var å godkjenne beslutninger, hadde *magistratene* det utøvende ansvaret. 6 *magistrater* ble hvert år valgt fra rådet: 2 *duoviri*, 2 *aedile*²⁴⁹ og 2 *quaestor*. De 2

²⁴⁵ Blois 1997:222; Furuhausen 1982:27-28; Ravnå 2005:32-35,38,44,47-50,64-67; Thomsen 1983:135-137; *The world of Athens* 1984:3-4

²⁴⁶ *Senatet* er en avledning av det latinske ordet *senex*, som betyr gammel mann. Trolig var *senatet*, på samme måte som *presbyterion* i de greske kongedømmene, opprinnelig et råd av eldre menn som fungerte som kongens rådgivere under det romerske kongedømmet (753-509 f.kr.).

²⁴⁷ Blois 1997:222-24; Ferguson 2003:41; Le Glay 2005:198; Ravnå 2005:97-104,124-126,130-31

²⁴⁸ Trolig er det dette Acta (25:23) referer til, når vi hører om de ledende menn i Cæsarea.

²⁴⁹ En *Aedile* kalt Erastus som er nevnt på en inskripsjon i Korint, har blitt identifisert som muligens å være den samme Erastus som Paulus omtaler som "Byens regnskapsfører" (οἰκονόμος τῆς πόλεως). Rom 16:23

øverste magistratene tjente som hoveddommere, *duoviri iure dicundo*, og ledet rådsmøtene. De 2 *aedile* hadde ansvar for kornforsyningene, vekt mål og tilsyn med bygninger og offentlige arbeider. De 2 *quaestor* hadde ansvar for den økonomiske administrasjonen.²⁵⁰

4.8.1.2. Hellenistiske byer

De hellenistiske byene var ofte ledet etter mønster fra det athenske demokrati. Athens demokratiske periode var kjennetegnet av at den lovgivende og dømmende makt var hos demos (folket). En form for direkte demokrati ble utøvd ved at viktige saker ble drøftet i store masse møter der folket, det vil si alle mannlige borgere over 20 år (ca 15% av den totale befolkningen), under ledelse av en *prostates*, tok avgjørelser. Og blant disse borgerne ble det hvert år valgt (ved lodd) 500 menn over 30 år til et administrativt råd, *boule* – 50 fra hver av de 10 stammene som borgerne ble delt inn i. Dette rådet forberedte saker til folkeforsamlingen, de tilså at beslutningene som ble tatt i *ekklesia* ble gjennomført på en god måte og de hadde overoppsyn med den daglige driften av bystaten med dens tilhørende områder. Rådet var forseggjort og hadde mange ulike funksjonærer, ofte i forskjellige timansråd med en representant fra hver stamme. Hvert år ble det også valgt (ved lodd) 9 nye *arkonter* – en som hadde ansvar for festivaler og familiære saker, en som hadde tilsyn med byens religiøse liv, en som hadde ansvar for lovspørsmål som angikk handel og utlendinger, og 6 som fungerte som dommere. Men siden bare 9 av de 10 stammene fikk en *arkont*, ble det vanlig at den siste stammen forsynte dommerne med en sekretær/byskriver.²⁵¹

I det første århundret e.Kr. finner man *arkonter*, råds menn (*boule/gerousia/presbyterion*) og folkeforsamling (*demos/ekklesia*) i de fleste hellenistiske byer, som for eksempel i Efesos og Milet, der kildene bevitner *arkonter*, *gerousia/presbyterion/boule* og *ekklesia*. Det var vanlig at folkeforsamlingene valgte *arkonter* og representanter til *boule/gerousia*. Antall *arkonter* og titler kunne variere fra by til by, noe antall råds menn også kunne gjøre. De største rådene var på omkring 600 menn, som for eksempel i Athen.²⁵² Her følger noen eksempler som kan bekrefte en slik tredeling: Josefus siterer et brev fra Publius Servilius (*Konsul* i Rom 48 f.Kr. og *Prokonsul* i

²⁵⁰ Abbott 1968:56-68; Clarke 2000:41-44; Ferguson 2003:41-42; Wallace 1998:112

²⁵¹ Campbell 1994:70-71; Clarke 2000:13-18; Ferguson 2003:42; Ravnå 2005:64-65; *The world of Athens* 1984:175,196-211,370

²⁵² Abbott 1968:57,405; Dmitriev 2005:14-16, 20, 23-27, 30-33, 39, 46, 68-75, 81, 86-87, 89, 111-113, 119, 121, 127-28, 130-137, 150, 156, 182, 189-90, 214-18, 230-31, 239, 254-56, 265, 270, 309, 405-06; Clarke 2000:14-19,25,28-29; Jeffers 1990:65-66, 217; Wallace 1998:20,63,65,112, 202

Asia 46-44 f.Kr.) til *arkontene*, *boulen* og *demos* i Milet.²⁵³ Petronius (*Prokonsul* i Asia 29-32 e.Kr.) henvender seg til *gerousia* i Efesos.²⁵⁴ Keiser Hadrian (129 e.Kr.) henvender seg til *arkontene* og *boulen* i Efesos.²⁵⁵ I Acta bevitnes en lovgivende folkeforsamling i Efesos. Det fortelles også om en *grammatevs*, som trolig referer til bydommernes sekretær (byskriveren), som muligens har hatt en lignende posisjon som byskriveren i det klassiske Athen.²⁵⁶

Når det gjelder de tre politiske enhetene i byene, beskriver ikke Lukas dem i forbindelse med gresk-romerske byer, men han beskriver en nesten identisk tredeling i forbindelse med apostelmøtet i Jerusalem, i Acta 15, der vi kan lese at apostlene, de eldste (*presbyteroi*) og hele menigheten (*Ekklesia*) ble enige om... Om dette er basert på modellen vi finner i de gresk-romerske byene eller om det kan være basert på jødiske forbilder, eller begge deler, vil bli drøftet videre i avsnittet om Jerusalem-menigheten.

4.9. Oppsummering – En hierarkisk ramme

Jeg har valgt å oppsummere kapittelet ved å plassere de ulike modellene innenfor en hierarkisk ramme, med utgangspunkt i imperiet – imperienivå, provinsnivå, regionnivå, bynivå, landsbynivå (småby) og husholdnivå. Selv om det er en forenklet framstilling av mange institusjoner og hierarkiske strukturer, kan den ha noe for seg.

Nivå 1

På det øverste nivået i imperiet finner vi Keiseren i Rom. I GT finner vi en lignende lederskikkelse for Israels menighet. Moses, men også David, fremstår som leder for Israels menighet. I det første århundret var ypperstepresten i Jerusalem jødernes øverste leder. For den kristne menighet har Jesus denne posisjonen, som Menighetens Herre, hyrde, tilsynsmann og yppersteprest.

Nivå 2

Under Keiseren finner vi magistratene og senatet i Rom, samt guvernørene og de økonomiansvarlige i provinshovedstadene. I Rom var det fem typer *magistrater* – *konsuler*,

²⁵³ Ant14:244

²⁵⁴ Dmitriev 2005:131

²⁵⁵ Wallace 1998:20

²⁵⁶ Acta 19:32,35,39-40

praetors, quaestors, folketribuner, aediles – og en rådsforsamling på ca 600 menn. I hver av imperiets provinshovedstader hadde Rom utplassert en guvernør (*prokonsul/legatus*) sammen med en som hadde ansvar for de økonomiske forhold (*quaestor/prokurator*). En av oppgavene til disse var å se til at de lokale byrådene opptrådte i samsvar med det som ble besluttet i Rom. For hver provinshovedstad hadde sine egne *magistrater/arkonter* og råd. I de provinsene som var ledet av en *legat*, var *legaten* også kommandant for en militærtropp på seks tusen menn.

På dette nivået kan vi også plassere de 12 stammehøvdingene (*arkontene*) og de 70/72 eldste, som vi leser om i GT. Også det jødiske rådet i Jerusalem, *sanhedrin* – som bestod av yppersteprester, eldste og skriftlærde –, kan plasseres på dette nivået.

Jerusalem var den kristne menighets utgangspunkt, dens hovedstad. Acta sier at menigheten i Jerusalem ble ledet av apostlene og de eldste, og at det blant disse lederne var profeter og lærere. I menigheten i Efesos har det muligens vært et lignende øvre lederskap, bestående av fem tjenestegaver – apostel, profet, evangelist, hyrde og lærer – og et råd av eldste.²⁵⁷

Nivå 3

Hver provins bestod av regioner med hver sin *metropolis*, ledet av magistrater og råd. Rådene kunne variere i størrelse, noe antall magistrater også kunne gjøre. Når det gjelder magistrater, er det interessant å merke seg de 5 *ephoroi* i Sparta, de 6 magistrater i romerske kolonier og de 9 arkontene i Athen – tall vi finner gjengitt om nådegaver/tjenester i NT. Militært kan vi plassere de romerske *tribunene* på dette nivået.

I GT kan vi også plassere Israels 12 stammeregioner på dette nivået, med en stammehøvding og 6 eldste i hver av de 12 stammene. Her finner jeg også plass til jødiske råd (*gerousia*) i diasporaens byer – Rom, Antiokia og Aleksandria (ledet av en *gerousiark/arkon* og 70 eldste). Når det gjelder menigheten, kan vi plassere de seks brødrene fra Joppe på dette nivået (Acta 10:23 og 11:12).

Nivå 4

Alle byene i imperiet hadde sine egne råd og magistrater. I jødiske byer i Israel kan man lese om byer med 7 (3) administratorer (*arkonter*) og 2 assistenter (*hyperetes=hazzan*), samt et råd av eldste på minimum 23 personer.

²⁵⁷ Acta 15; 20:17; Ef 4:11; 1 Tim 5:17

Militært kan man plassere de romerske *centurionene* på dette nivået. Her kan man også plassere lederne for 1000 i GT (dommere, hærførere og administratorer).

På dette nivået finner jeg det også naturlig å plassere de 3 prestene – *maskil*, *paqid* og *mevaqger* for alle leirene – og de 12 (eldste) hos Esseerne.

I Titus 1:5 knyttes tittelen eldste til lederne for menighetene i byene.

Nivå 5

Når det gjelder landsbyer, forteller kildene at de ofte ble administrert av en representant fra byrådet i den byen de tilhørte, en landsbyskriver/tilsynsmann (*komogrammateis/episkopos*), som videreformidlet og ivaretok byrådets interesser.

En lignende rolle hadde også *mevaqgeren* for en leir hos esseerne. Ledere for 100 og ledere for 50 i GT passer også inn på dette nivået.

Militært kan man plassere ledere for timannsgrupper, *decani*, på dette nivået.

Kan *episkopoi* i Filipperebrevet referere til tilsynsmenn for menigheter i de mange landsbyene, som lå omkring byen?

Nivå 6

På det siste nivået har jeg plassert husholdet, selve grunnmuren i samfunnet. I og med mange gresk-romerske foreninger og synagoger kom sammen i vanlige hushold, ser jeg det hensiktsmessig å plassere disse også på dette nivået. Her har jeg også bemerket at det av og til kan være vanskelig å skjelve mellom en husholdkult og en forening. I alle disse institusjonene finner man en leder (*paterfamilias/arkjesynagogos/prostates*) og en tjener/assistent (*diakonos/hyperetes/doulos*), samt et mangfold av oppgaver.

Gruppene på minimum 10 personer hos esseerne, ledere for 10 i GT og kristne husmenigheter kan også plasseres på dette nivået.

Som påpekt (3.3.) har mye av forskningen angående organisering og ledelse av den kristne menighet i det første århundret, de siste tiårene vært konsentrert på det siste nivået. Formålet med denne avhandlingen er å se hvordan den kristne *ekklesia* holdt sammen som en universell bevegelse. Men hva sier NT om at menigheten oppfattet seg som en universell enhet, med hovedsete i Jerusalem, og hva sies det om kristen aktivitet på imperiets ulike nivåer?

5. Menigheten som en universell enhet

I dette kapitlet skal vi se nærmere på hva Det nye testamentet sier om menigheten som en universell enhet, med hovedsete i Jerusalem, og hvordan kristen aktivitet bevitnes på de ulike nivåene i det romerske imperiet. Det romerske riket var ledet fra imperiehovedstaden Rom og var delt inn i provinser med hver sin provinshovedstad. I provinsene var det også ulike regioner med hver sin *metropolis*. Og i disse regionene finner vi byer med tilhørende landområder og landsbyer.²⁵⁸ Men i motsetning til det romerske riket, som hadde utgangspunkt i Rom, var utgangspunktet for ”Guds rikes” utbredelse tempelbyen Jerusalem i den romerske provinsen Judea.²⁵⁹

I Acta får vi høre at evangeliet skulle gå ut fra Jerusalem, til hele Judea og Samaria og like til jordens ende (1:8). I pinsedagsberetningen (2:1ff) sies det at jøder og proselytter fra imperiehovedstaden Rom, fra provinser i imperiet – Kappadokia, Pontus, Asia, Frygia,²⁶⁰ Pamfylia, Egypt, områdene i Libya som lå i nærheten av Kyréne, og Kreta²⁶¹ – og land utenfor det romerske imperiet – fra Arabia, Partia, Media, Elam og Mesopotamia – var til stede under denne hendelsen. Det ligger implisitt i teksten at en del av dem kom til tro og at evangeliet spredte seg til alle disse områdene. Men det er bare i Asia, Frygia og Pamfylia Acta sier når og hvordan det ble etablerte kristen virksomhet. Når det gjelder landene utenfor det romerske imperiet, bevitner verken Acta eller andre skrifter i NT kristen virksomhet i Partia, Media, Elam og Mesopotamia, men det er mulig å tolke ut fra Galaterbrevet (1:17) at Paulus forkynte i Arabia.²⁶² Acta og Romerbrevet bevitner kristen virksomhet i Rom, men ikke når og hvordan det ble etablert der.²⁶³ Peters første brev bekrefter kristen virksomhet i de romerske provinsene Pontus, Kappadokia og Bitynia – hvor Acta forteller at Jesu Ånd ikke gav Paulus lov å forkynne –,²⁶⁴ mens brevet til Titus bevitner virksomhet på Kreta.²⁶⁵ Det er også mulig å tolke ut fra Acta at det var kristen

²⁵⁸ Bromiley 1995:190; 377-79; Miller 1993:310ff; Broughton i Tenney 1938:591ff

²⁵⁹ At Judea var en romersk provins, bekreftes i Acta 25:1, der det sies at Festus, den nye prokuratoren, kom til provinsen (ἐπαρχεία).

²⁶⁰ Gammel region, der en del var innlemmet i provinsen Asia og en del i provinsen Galatia. Kunne bli betraktet som en provins.

²⁶¹ Kyréne og Kreta utgjorde en romersk provins

²⁶² Dette foreslås av Bradley Chance (2004:153). Wayne Meeks (1983:10) mener at når Paulus sier han opphold seg i Arabia, var det i det Nabatanske kongeriket, hvor han forkynte i byer som Petra, Gerasa, Filadelfia og Bostra.

²⁶³ Acta 18:2; 23:11; 28:16-31

²⁶⁴ 1 Pet 1:1; Acta 16:7

²⁶⁵ Acta 27:7-13, Titus 1:5

virksomhet i Egypts provinshovedstad Aleksandria²⁶⁶ og Kyrène i Libya.²⁶⁷

Her skal man merke seg den geografiske bevisstheten Lukas utviser. Men også Paulus viser en klar bevissthet i forhold til provinsene. Og slik jeg leser Lukas og Paulus, kan det virke som at de har oppfattet den kristne menighet som delt inn i ulike ansvarsområder, i likhet med det romerske imperiet. Jerusalem-menigheten ser i tillegg til å være hovedmenigheten i Israel – Judea, Samaria og Galilea – ut til å ha hatt det overordnede ansvar for alle menighetene i provinsene. Videre skal man merke seg at Paulus sier han hadde omsorgen for alle menighetene han hadde plantet i provinsene.²⁶⁸ Ut fra Acta er det mulig å lese at Paulus hadde ansvar for menighetene i Galatia, Makedonia, Akaia og Asia, mens Barnabas kan se ut til å ha hatt ansvar for menighetene i Syria og Kilikia, Pamfylia og Kypros. Ut fra 2 Kor 10:13-16 er det også mulig å tolke det som at andre har hatt lignende ansvar for andre provinser. Og i provinsene kan det se ut til at menigheten i provinshovedstaden har fått en ledende posisjon og et slags ansvar for det som skjedde i hele provinsen. Peter kan se ut til å ha reist rundt til de ulike menighetene i Israel og ført tilsyn, noen han også ser ut til å ha gjort utenfor Israel etter hvert.²⁶⁹

”Vi vil ikke rose oss ut over alle grenser, men bare innenfor det område Gud har tildelt oss, nemlig å nå fram like til dere. For vi strekker oss ikke ut over vårt område, som om vi ikke alt var kommet til dere. For også til dere nådde vi fram med Kristi evangelium. Vi roser oss ikke over all måte av andres arbeid. Men vi har det håp at deres tro skal vokse, slik at vi skal bli enda mye større blant dere – etter det som er tilmålt oss. Da vil vi også kunne forkynne evangeliet i de land som ligger bortenfor dere, uten å ta æren for arbeid som alt er utrettet av andre på det område som er tilmålt dem.” 2 Kor 10:13-16, NB 88

5.1. Modernenigheten i Jerusalem

I Acta får vi først høre om menigheten som ble etablert i Jerusalem,²⁷⁰ så hvordan menigheten ble spredt utover Judea, Samaria og Galilea.²⁷¹ Omtrent samtidig sier Acta at det også spredte seg noen til Damaskus, Fønikia, Kypros, Kyrène og Antiokia. Paulus ble sendt til Tarsus, hvor det i Galaterbrevet implisitt sies at han forkynte.²⁷² Deretter fortelles det hvordan Antiokia ble

²⁶⁶ I Acta 18:24-28 sies det at Apollos var fra Egypts provinshovedstad Alexandria. Men det sies ikke om det var i Alexandria han hadde blitt instruert om Herrens vei, men det kan være mulig. Kanskje hadde han lært av pilegrimer som hadde hørt Jesus eller var vitne til åndsutgytelsen på pinsedagen?

²⁶⁷ Acta 11:20;13:1

²⁶⁸ 1 Kor 7:17; 2 Kor 11:28

²⁶⁹ Acta 9:32; 15:7; 1 Kor 9:5; Gal 2:11-14

²⁷⁰ Acta 1-6

²⁷¹ Acta 8:1; 9:31; 10:37; 11:1,29; 15:1

²⁷² Acta 9:1ff; 9:31; 11:19-20, 25; Gal 1:21-24

utgangspunkt for Paulus og Barnabas misjon blant hedningene,²⁷³ før det fortelles om Paulus misjonering i romerske provinser og til slutt hvordan han havner i imperiehovedstaden Rom.

I Acta beskrives menigheten i Israel – Judea, Galilea og Samaria – som en enhet underlagt hovedmenigheten i Jerusalem.²⁷⁴ Også menighetene i Syria-Kilikia var under Jerusalems tilsyn, ifølge Acta. Det fortelles at menigheten i Jerusalem sørget for at de nyomvendte i Antiokia fikk den nødvendige oppfølging ved at de sendte Barnabas for å lære dem opp i Herrens vei. I tillegg til Barnabas og hans assistent Paulus (Barnabas hentet ham fra Tarsus) som lærte, kom det også profeter ned fra Jerusalem til Antiokia. Etter et møte i Jerusalem vedtok apostlene og de eldste sammen med hele menigheten å sende profetene Judas og Silas sammen med Paulus og Barnabas til Antiokia, for å forsikre seg om at det som var besluttet under “apostelmøtet” i Jerusalem, skulle bli formidlet til menighetene i Syria og Kilikia.

Deretter leser vi at Paulus og Silas dro fra by til by og påla menighetene i Syria og Kilikia og Galatia at de skulle holde seg etter de forskrifter som var vedtatt av apostlene og de eldste i Jerusalem. At de også forkynte dette i Galatia, indikerer at det som ble besluttet i Jerusalem også var gjeldende for alle menighetene utenfor Israel.²⁷⁵

Men nettopp et brev fra Paulus til Galaterne har blitt brukt som argument for at Paulus opererte helt uavhengig av lederne i Jerusalem. Man mener å ha bevis for dette ved at: 1. Paulus sier at det evangeliet han forkynte ikke var lært av noe menneske, men gitt ham ved en åpenbaring. 2. Paulus sier at han ikke dro opp til Jerusalem før tre og et halvt år etter sin omvendelse – altså var han ikke opplært av apostlene –, og at han da kun møtte Peter og Jakob, ikke noen andre apostler. 3. Det ble bestemt under et møte i Jerusalem fjorten år etter – enten etter omvendelsen eller etter at han møtte Peter og Jakob første gang – at han og Barnabas skulle gå til hedningene, og Jakob, Peter og Johannes til de omskårne. 4. Han referer til de øverste lederne i Jerusalem i en sarkastisk/negativ tone. 5. Det oppstod (tilsynelatende) en bitter strid mellom Paulus og Peter i Antiokia en tid etter møtet i Jerusalem.²⁷⁶

Når man leser denne teksten, må man ha in mente at den overordnede hensikten med brevet synes å være å forhindre galaterne i å følge jøder som påla dem å leve etter den jødiske lov. Man bør merke seg at han i tillegg til å referere til de øverste lederne i Jerusalem i en sarkastisk tone,

²⁷³ Acta 11:20ff

²⁷⁴ Acta 8:1,4-14,25; 9:31; 10:39; 11:1-20

²⁷⁵ Acta 11:20-30; 15; 16:4

²⁷⁶ For innblikk i en slik tolkning, se for eksempel Meeks 1983:11,103,112-13,116-18,132-133,161

sier at de ikke en gang skulle høre på Paulus og hans medarbeidere, ikke en gang engler, om de forkynte et annet evangelium enn det Paulus hadde forkynt dem, et evangelium som han ikke hadde lært av mennesker, men ved en åpenbaring. Med andre ord stod ingen over det evangelium som var gitt ved en guddommelig åpenbaring – verken engler, Paulus og Barnabas eller de øverste lederne i Jerusalem. At Paulus sier at han irettesatte Peter, og at selv Barnabas ble villedet, oppfatter jeg som en retorisk strategi Paulus bruker for å vise galaterne at de ikke var de eneste som hadde blitt villedet av folk som presset den jødiske lov på dem, selv høyt aktede ledere hadde latt seg presse. Slik jeg oppfatter det, er altså ikke hensikten her å framstille seg selv i et slags fiendskap med lederne i Jerusalem, eller å sette Peter i et dårlig lys, men å vise ut fra eksemplene at ingen kan presse galaterne til å leve under den jødiske lov.

Det at Paulus sier at hans og Barnabas misjon til hedningene ble anerkjent av lederne i Jerusalem under et møte der, kan nettopp bekrefte at Paulus var underordnet menigheten i Jerusalem. Galaternes tilsynelatende kjennskap til de ledende i Jerusalem kan også underbygge en forståelse av at de så på menigheten der som alle menigheters mor, som alle menigheter forholdt seg til og var underlagt. Og det var kanskje nettopp derfor de lot seg villedet av folk som hevdet å komme med autoritet fra Jakob, og at Paulus så sterkt betoner at ingen menneskelig autoritet, heller ikke engler, kan stå over det åpenbarte evangelium.

Den mest vanlige tolkningen av møtet i Jerusalem som beskrives i Galaterbrevet (2:1-10), er at det er identisk med møtet som beskrives i Acta 15. Denne tolkningen tar utgangspunkt i at møtet skjedde 17 år etter hans omvendelse, ca 49-51 e.Kr., og at han kom sammen med Barnabas og Titus = noen andre i Acta 15. Og det er ofte med utgangspunktspunkt i at Galaterbrevet ble skrevet etter dette møtet eksegeter hevder at Paulus var i konflikt med Jerusalem og arbeidet uavhengig av lederne der.

Men dersom vi følger den tolkningen som hevder at Galaterbrevet refererer til samme periode som beskrives i Acta 11:29-30 og 12:25, og ble skrevet før apostelmøtet som beskrives i Acta 15, kan Acta 15 bevitne et møte hvor en tilsynelatende konflikt mellom Paulus og menigheten i Jerusalem har blitt løst. Muligens er det derfor Acta understreker at det som ble besluttet under dette møtet også ble pålagt menigheten i Galatia.²⁷⁷

De som argumenterer for at Galaterbrevet refererer til samme periode som beskrives i Acta 11:29-30 og 12:25, mener teksten referer til noe som skjedde 14 år etter Paulus omvendelse –

²⁷⁷ Witherington 1998:439ff

som i realiteten kan ha vært 12, 13 eller 14 år, avhengig av hvordan årene regnes – og får det til å passe i forhold til hungersnøden i Jerusalem fra år 44 til 48 e.Kr.,²⁷⁸ og knytter det til Paulus løfte om å gi til de fattige og pengeinnsamlingen hos galaterne (2:10) – penger som muligens ble gitt i anledning apostelmøtet. Det som kan styrke en slik tolkning, er om den åpenbaring Paulus sier han fikk før han dro opp til Jerusalem, er den samme som han referer til i 2. Korinterbrev – som av noen forskere dateres 57 e.Kr. –,²⁷⁹ der han forteller om en åpenbaringsopplevelse 14 år tidligere (12:1-5). Tar man høyde for at 14 år i realiteten kan ha vært 12 eller 13 år, kan man plassere både hendelsen i Galaterbrevet og hendelsen i Korinterbrevet omkring år 45 e.Kr., og altså knytte dem opp mot teksten i Acta 11:29-30. En slik tolkning forutsetter at Paulus ble omvendt omkring 32-33 e.Kr., at åpenbaringen skjedde omkring 43-45 e.Kr., og at de dro til Jerusalem innen ett år etter åpenbaringen, mellom 44 og 46 e.Kr..²⁸⁰

Om det andre alternativet følges, har den eventuelle konflikten trolig blitt løst under ”apostelmøtet” i Jerusalem, og derfor har Paulus og Barnabas, ifølge Acta, reist rundt til alle menighetene, inkludert menighetene i Galatia, og forkynt hva de hadde blitt enige om på møtet i Jerusalem. Altså forholdt Paulus seg til det som ble besluttet i Jerusalem. Og når Paulus ca 10 år senere vender tilbake til Jerusalem, er det ifølge Acta med glede lederne i menigheten der hørte om det som hadde skjedd ved hans tjeneste til hedningene, og de bekreftet det som var vedtatt når det gjaldt de hedningkristnes forhold til loven. Noe som indikerer at menigheten i Jerusalem vedtok ting som var gjeldende for alle menighetene utenfor Israel, men samtidig lot utsendingene operere forholdsvis fritt, under gjensidig tillit.²⁸¹

Uansett hvordan vi plasseres hendelsene i Galaterbrevet i forhold til tekstene i Acta, oppfatter jeg teksten i Galaterbrevet, i likhet med Holl,²⁸² som en bekreftelse på at Paulus måtte forholde seg til de øverste lederne i Jerusalem i en slags underordning – det var jo derfor han kom til dem – og at han hadde kommet til enighet med dem om at han kunne utføre sin tjeneste blant hedningene med frie tøyler. Men selv om Paulus hadde frie tøyler, ser det likevel ut som at apostlene i Jerusalem kan ha ført tilsyn med de paulinske menighetene, i likhet med andre menigheter utenfor Israel, noe som er mulig å lese ut fra 1. Korinterbrev, der det også kan synes

²⁷⁸ Josefus sier det var hungersnød fra år 44 til år 48 e.Kr., ifølge Bromiley 1995:282

²⁷⁹ Cwiczowski 1988:109

²⁸⁰ Chance 2007:20; Dunn 1993:12ff; Fung 1988:9ff

²⁸¹ Acta 11:20-28; 13:1-4; 15:22-35; 21:17-26

²⁸² Burtchaell 1992:107-10

som Peter har besøkt Korint.²⁸³

Pengeinnsamlingen til de fattige i Jerusalem-menigheten fra menighetene i Galatia, Makedonia og Akaia, som ble gjort i takknemlighet til modermenigheten som de hadde fått den åndelige velsignelsen fra, kan også tjene som bevis på at Paulus hadde en god relasjon til- og forholdt seg til menigheten i Jerusalem. Og det gav han også anledning til å møte lederne i Jerusalem.²⁸⁴ Man skal også merke seg at Paulus så på Jerusalem som utgangspunktet for all evangelisering.²⁸⁵

”Og jeg våger bare å tale om det Kristus har gjort gjennom meg for å lede folkeslagene til lydighet. Dette har jeg fått gjøre i ord og gjerning, ved mektige tegn og under og ved Åndens kraft, slik at jeg nå har fullført forkynnelsen av Kristi evangelium vidt omkring, fra Jerusalem og helt til Illyria. Men jeg har satt min ære i å forkynne evangeliet der hvor Kristi navn ikke før var nevnt, for at jeg ikke skulle bygge på en grunnvoll andre hadde lagt. Men nå, når jeg ikke lenger har virkerom i disse provinsene (κλίμασι)...” Rom 15:18-23

5.2. Virksomhet i de Romerske provinsene

På en lignende måte som Jerusalem-menigheten var hovedmenighet for provinsen Judea og regionen Galilea, kan vi lese at Antiokia var hovedmenighet for det som foregikk i Syria-Kilikia, Korint for det som foregikk i Akaia, og Efesos for det som foregikk i Asia. Og også i disse provinsene kan det se ut som at menighetene, som en enhet, ble underlagt menigheten i provinshovedstaden.²⁸⁶ I det følgende skal vi se hvordan NT bevitner provinsene og provinshovedstadene, provinsenes regioner med dets *metropoliser*, byer og landsbyer – og om kristen virksomhet på de ulike nivåene.

Provinsen (ἐπαρχεία) Judea inkluderte regionene Samaria og Idumea, men ikke Galilea, som fortsatt var under administrasjonen til legaten i Syria.²⁸⁷ Men når det gjelder menigheten i dette området, har den forholdt seg til grensene for det gamle Israel, noe som vil si at Galilea også var en del av distriktet til menigheten i Jerusalem. Og Acta beskriver menigheten i Judea, Galilea og Samaria som èn størrelse, *he ekklesia*, som hadde spredt seg fra Jerusalem og utover disse regionene (χώρα).²⁸⁸ I tillegg til den jødiske hovedstaden Jerusalem hører vi om troende i Judeas provinshovedstad Cæsarea,²⁸⁹ i byene Asdod, Joppe, Lydda og Saron, en ikke navngitt by i

²⁸³ Gal 1 - 2:1-14; 1 Kor 1:12; 3:22; 9:5

²⁸⁴ Acta 19:21; 21:17-26; Rom 15:25-31; 1 Kor 16:1-3; 2 Kor 8 - 9; Gal 2:10

²⁸⁵ Rom 15:19; Sammenlign Acta 1:8

²⁸⁶ Acta 19:21; Rom 15:19,25-26; 1 Kor 16:3; 1 Tess 2:14

²⁸⁷ I og med Judea var prokuratorial provins, kunne legaten i Syria i teorien gripe inn også der

²⁸⁸ Her bør nevnes at Paulus bruker flertallsbenevnelse, altså menighetene i Judea, Gal 1:22 og 1 Tess 2:14.

²⁸⁹ Romersk koloni med ca 45 000 innbyggere. Stark 1996:132

Samaria (trolig hovedstaden Samaria), samt landsbyer i Samaria.²⁹⁰

I provinsen (ἐπαρχεία) Syria-Kilikia²⁹¹ kan vi, i tillegg til menigheten i provinshovedstaden Antiokia, lese om virksomhet i regionene (κλίματα/χώρας). Acta uttrykker implisitt at det var menigheter i Kilikia og i regionens *metropolis* Tarsus, det fortelles om troende i Damaskus, og i regionen Fønikia bevitnes menigheter i regionens *metropolis* Tyrus og havnebyen Ptolemais.²⁹²

Under den første misjonsreisen til Paulus og Barnabas var første stoppested provinsen Kypros. Der sier Acta at mennesker kom til tro i Salamis og i provinshovedstaden Pafus. Deretter sies det at de dro til provinsen Lysia-Pamfylia, der det ser ut til å ha blitt dannet en menighet i provinshovedstaden Perge og i byen Attalia. Selv om Paulus, ifølge Acta, var innom Myra og Patara i Lysia, er det lite som tyder på at det ble etablert kristen virksomhet der. Det kan synes som Paulus har overlatt alt ansvar for disse områdene til Barnabas.²⁹³

I Galatia har Paulus og Barnabas, ifølge Acta, startet sin misjon i Antiokia, som lå i grenseområdet mellom regionene Pisidia og Frygia. Antiokia var romersk administrasjonssenter for den sørlige delen av provinsen, og hadde ca 7500 innbyggere. Når Acta (13:49) sier at Herrens ord bredte seg utover hele landet (όλης της χώρας), kan det tolkes enten som: 1. det landområdet som tilhørte Antiokia, 2. det sørlige Galatia, 3. hele provinsen – som innbefattet det nordlige Galatia, Isauria og de galatiske delene av Pisidia, Lykaonia og Frygia.²⁹⁴

Foruten Antiokia, sier Acta at Paulus og Barnabas dannet menigheter i byene Ikonium, Lystra og Derbe i Lykaonia. Det bevitnes ikke aktivitet i provinshovedstaden Ankyra, men noen forskere tolker det som at Paulus besøkte den nordlige delen av provinsen under sin andre reise i Galatia, og at han da kan ha vært i Ankyra. Men Φρυγίαν καὶ Γαλατικὴν χώραν i Acta 16:6 synes vel så mye å referere til et begrenset område i Galatia, nemlig den delen av Frygia som tilhørte provinsen.²⁹⁵

At Paulus skriver et felles brev til menighetene i Galatia, bevitner at de har hatt en nær

²⁹⁰ Mark 3:7-8; Acta 1:8; 8:1,5-25,40; 9:31-43; 10:1 - 11:17,22; 12:19; 13:31; 15:3; 18:18,22; 21:8ff; Finegan 1981:5,18,23,66,183-86,236-37

²⁹¹ Kilikia var opprinnelig en egen provins, men i perioden 27-74 e.Kr. var den østlige delen av Kilikia en del av provinsen Syria-Kilikia. I Acta 25:1 kan Kilikia oppfattes som egen provins.

²⁹² Acta 9:1-25,30; 11:20-30; 12:25-13:4;15:3,23,41; 18:18; 21:2-7,39; 25:1; Gal 1:21; Finegan 1981:51-71, 186-89; Tracey i Gill 1994:224ff

²⁹³ Acta 13:6-14;14:24-25; 15:36-39; 21:1,3-4; 27:5; Finegan 1981:73-92, 186-89; Gill 1994:52

²⁹⁴ Acta 13:14 - 14:24;16:1-7;18:23; 1 Kor 16:1; Gal 1:2; 2 Tim 3:11; 1 Pet 1:1; Broughton i Tenney 1938:593-98; Finegan 1981:83-92; Hansen i Gill 1994:380-82; Levick 1967:93-94

²⁹⁵ For en slik tolkning, se Hansen i Gill 1994:378. Hansen sier at dersom frasen Φρυγίαν καὶ Γαλατικὴν χώραν blir tolket som en referanse til en Frygisk-Galatisk region i den sørlige delen av den romerske provinsen Galatia, beskriver det et område som var etnisk Frygisk og politisk Galatisk.

forbindelse med hverandre og muligens vært under et felles lederskap. Om Paulus bare misjonerte i det sørlige Galatia, har trolig hovedmenigheten vært i Antiokia. Ifølge Acta 14:23 ble det utpekt/innsatt/valgt (ved håndsopprekning²⁹⁶) *presbytere* over menigheten (χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς κατ' ἐκκλησίαν πρεσβυτέρους).

Det er vanlig å tolke teksten som at det ble innsatt *presbytere* i hver menighet – det vil si i byene Antiotika, Ikonium, Lystra og Derbe. Men det er også mulig å lese det som at det ble innsatt *presbytere* over menigheten i Sør-Galatia som helhet – med hovedsete i Antiokia, uten at det utelukker at noen av *presbyterne* kan ha vært bosatt i de andre byene også. At *presbyteroi* har vært en betegnelse på ledere i menigheten i Galatia, kan også 1. Peters brev bevitne (1:1; 5:1ff).²⁹⁷

I Makedonia begynte Paulus sin misjon helt i Øst, i Filippi, og beveget seg mot vest, ifølge Acta og 1 Tess 2:2. På Paulus tid var Makedonia delt inn i fire regioner, basert på hver sin *metropolis* – Amfipolis, Tessalonika, Pella og Pelagonia. Tessalonika var provinshovedstad. Foruten Filippi, som tilhørte distriktet til Amfipolis, bevitner Acta og de paulinske brevene kristen virksomhet i Tessalonika og Berøa – som tilhørte distriktet til Pella. Acta sier også at de dro gjennom Amfipolis og Apollonia, men det sies ikke om de forkynte eller dannet kristne fellesskap der. Selv om det oppstod kristne fellesskap først i Filippi, indikerer 1 Tess 1:7-8 og 4:10 at menigheten i Tessalonika kan ha fått en ledende posisjon for menighetene i Makedonia. Men de knappe opplysningene brevet gir, at det er skrevet så kort tid etter at menigheten ble grunnlagt og at menigheten ble grunnlagt etter menigheten i Filippi, gjør det problematisk å hevde at menigheten i Tessalonika på det tidspunkt ble oppfattet som ledende overfor de andre menighetene i provinsen.²⁹⁸

I Akaia har menigheten i provinshovedstaden Korint hatt en ledende posisjon. At Paulus i 2 Kor 1:1 sier at brevet er til Guds menighet som er i Korint, sammen med alle de hellige i hele Akaia, indikerer at menigheten i Korint hadde et overordnet ansvar for alle de troende i provinsen. Når Paulus snakker om Akaias regioner (κλίμασιν) i 2 Kor 11:10, bevitner han trolig at det var kristne grupperinger i provinsens ulike regioner – Peloponnese, Attika, Boeotia, Aetolia, Thessalia og Epirus. Men i NT bekreftes bare virksomhet i Korint og Kenkreæ i Peloponnese, Athen²⁹⁹ i Attika

²⁹⁶ Johnson 1992:254-57

²⁹⁷ Witherington 1998:429

²⁹⁸ Acta 16:12-40; 17:1-14; 19:22; 20:1-6; 2 Kor 9:2; Fil 1:1; 4:16; 1 Tes 1 - 3; 2 Tess 1:1-3; Finegan 1981:93-118; Gill 1994:404-418; Green 2002:14; Potter 2006:177; Larsen i Tenney 1938:437ff

²⁹⁹ Var *metropolis* i Attika, og hadde ca 30 000 innbyggere. Stark 1996:132

– hvor Acta sier at bare noen få kom til tro – og muligens Nikopolis i Epirus.³⁰⁰

Ifølge Romerbrevet 16:19 forkynte Paulus også i Illyria, og 2 Tim 4:10 bevitner virksomhet i provinshovedstaden Dalmatia. Men utover det får vi ingen opplysninger om virksomheten der.³⁰¹

Derimot får vi mange opplysninger om virksomhet i provinsen Asia, som var den mest folkerike provinsen i Lille Asia. Asia innebefattet regionene Mysia, Troad, Aeolis, Ionia, Lydia, Caria, den sydlige delen av Frygia, Cibyra og øyer langs kysten. Efesos, som lå i regionen Lydia, var provinshovedstad, og kaller seg selv den første og største *metropolis* i Asia i en inskripsjon. I 1 Kor 16:9 sier Paulus at ”en dør har åpent seg for ham i Efesos, stor og virksom,” noe som tilsier at mange kom til tro der. Ifølge Acta 19:9-10 fikk hele Asia høre ordet gjennom Paulus virksomhet i Efesos – en tekst som implisitt sier at de som hørte Paulus undervisning gikk ut og forkynte i byer og steder i provinsen. Dette kan bekreftes i 1 Kor 16:19, der Paulus hilser fra menigheten i Asia. NT bevitner kristne menigheter i *metropolisene* Pergamum i Mysia, Troas i Troad, Smyrna i Aeolis, samt i byene Kolosæ, Laodikea og Hierapolis i Frygia, og Tyatira, Sardes og Filadelfia i Lydia.³⁰² I tillegg bevitner Ignatius virksomhet i byene Magnesia og Tralles i Lydia.³⁰³

I Italia bevitnes kristen virksomhet i Rom³⁰⁴ og i byen Puetolia.³⁰⁵

5.3. Var Kristendommen kun et byfenomen i begynnelsen?

Acta bevitner primært kristen virksomhet i byer, men det sies også at det ble forkynt i landområdene (χωρὰ) som lå omkring en by og i landsbyer. I Actas presentasjon synes det som menigheten i Israel ble spredt ut fra Jerusalem og tilbake til de samme områdene som Jesus og hans disipler hadde virket i Galilea, men også til byer og landsbyer i Judea og Samaria, ja hele Israel.³⁰⁶ Selv om Acta flere ganger nevner ordet *kjora* – som blant annet kan bety landområde, ruralt område eller region –, nevnes landsby (κώμη) kun en gang, da Peter og Johannes forkynte i landsbyer i Samaria på vei tilbake til Jerusalem (8:25).

³⁰⁰ Acta 17:15-34; 18:1-18; Rom 16:1; 1 Kor 1:2; 16:15; 2 Kor 1:1; 1 Tes 3:1; Titus 3:12; Finegan 1981:118-52; Gill 434-39; Larsen i Tenney 1938:437ff

³⁰¹ Rom 16:19; Broughton i Tenney 1938:600ff; Finegan 1981:119-52; Trebilco i Gill 1994:292ff

³⁰² Acta 16:8,11;18:19 – 20:38; 1 Kor 16:8-9,19; 2 Kor 1:8; 2:12-13; Kol 1:2; 2:1; 4:13-16; 1 Tim 1:3; 1 Pet 1:1; Åp 1:11; 2 – 3

³⁰³ Finegan 1981:153-82; Gill 1994:306, 369; Robinson 1988:106

³⁰⁴ Acta 28:14-15,30-31; Rom 1:7-15;

³⁰⁵ Acta 28:13-14

³⁰⁶ Acta 8:1-4,25; 9:31; 10:37,39; 11:1,29; 15:1; 26:20

Når det gjelder *kjora* i Acta, beskriver det oftest en region, et større landområde.³⁰⁷ Når det i 13:49 sies at Herrens ord spredte seg til hele landområdet (δὲ ὅλης τῆς χώρας.), er det, som vi har sett, mulig å tolke det som en referanse til det landområdet som lå omkring/tilhørte byen Antiokia i Pisidia. Acta 14:6-7 sier implisitt at Paulus også forkynte i landsbyer, da det sies at de forkynte evangeliet en tid i regionen Lykaonia, i byene Lystra og Derbe og det omkringliggende/tilhørende landområde (περίχωρον) – som trolig refererer til de mange landsbyene som lå omkring disse byene.³⁰⁸

At Paulus selv forkynte i rurale områder tilknyttet byene han plantet menighet i, er vanskelig å påvise i Paulus egne skrifter. Det er heller ikke mulig å påvise at han forkynte i landsbyer han gikk gjennom – og muligens kunne oppholde seg noen dager i – på sin vandring ”fra by til by” i provinsene. Men hans brever kan bekrefte noe Acta bevitner, nemlig at evangeliet spredte seg fra provinshovedstadene/strategiske byer og utover provinsen/regionen. I 2 Kor 1:2 synes det som at evangeliet har spredt seg fra Korint og utover hele provinsen Akaia. Og 1 Kor 16:8-9,19 kan bekrefte Actas (19:10,26) beretning om at hele Asia fikk høre Herrens ord gjennom Paulus virksomhet i Efesos. Dette kan ytterligere bekreftes i 1 Tim 2:8, der det refereres til praksisen på alle stedene (τόπω).

Det er altså vanskelig å forestille seg at Paulus brukte mye tid i landsbyer. Men jeg finner ingen grunn til å følge Wayne Meeks, som overbetoner at Paulus var et bymenneske og at paulinske menigheter var et byfenomen. Paulus hadde et byyrke, og byen puster gjennom hans språk, seier Meeks, som blant annet viser til at Paulus bruker en del metaforer fra bylivet.³⁰⁹ Men Meeks bagatelliserer og bortforklarer det faktum at Paulus bruker like mange metaforer fra landbruket.³¹⁰ Ut fra et enkelt skriftsted, der Paulus sier han har vært utsatt for farer i by, villmark og sjø (2 Kor 11:26), mener Meeks å ha et gyldig argument for at Paulus verden ikke inkluderte *kjora*, det produktive landskapet, i det han beskriver det utenfor byen som ingenting, *eremia*. For meg fremstår dette som et argument tatt ut av sin sammenheng. For det første handler ikke teksten om hvor Paulus har misjonert, men at han har opplevd en rekke farer. At han ikke nevner farer i *kjora*, betyr ikke at han ikke har vært i *kjora*.

Det er vanskelig å forestille seg at Paulus ikke har kommunisert med mennesker i *kjora* da han

³⁰⁷ Acta 8:1, 10:39, 16:6, 18:23; 26:20

³⁰⁸ Broughton i Tenney 1938:628-48

³⁰⁹ Rom 11:16ff; 1 Kor 3:6-9; 5:6-8; 15:20,23; 16:15; Gal 5:9

³¹⁰ 1 Kor 3:9ff; 9:24-27; 2 Kor 2:15-17; Fil 3:14; + Ef 1:10; 2:19-22; 6:11ff. NB! Meeks anser Efeserbrevet som pseudopaulinsk

var på vandring – i forbindelse med overnatting og kjøp av mat.³¹¹ Men Meeks trekker også fram språk som et problem. Men her må man anta at dersom Paulus ville kommunisere med mennesker i en landsby, der mange ikke kunne gresk, kunne bruke tolk (noe han muligens gjorde i Galatia – noe folkemassen som ropte på lykaonisk kan indikere, Acta 14:11). Men som nevnt er det vanskelig å påvise ut fra Paulus egne skrifter at han forkynte i *kjora*, men det er mulig å trekke en slik konklusjon ut fra framstillingen i Acta.³¹²

Meeks utelukker ikke bare at Paulus forkynte eller plantet menigheter i landsbyer, han utelukker også at hans disipler gjorde det. Dette begrunner han med at forholdet mellom by og landsby var svært anstrengt. Det anstrengte forholdet skyldtes at de rike i byen utnyttet og utbyttet bøndene i landsbyene, og etter økt skattetrykk gradvis overtok eierskapet av landområdene fra bøndene. Slik mener Meeks at landsbyens folk var fiendtlig innstilt til alt og alle som kom fra byen. At landsbyfolkene i tillegg var konservative og ikke åpne for forandringer, gjorde det vanskelig å bringe et nytt budskap til en landsby. Dersom en person fra en by forandret livsførsel, ville han praktisere den i byen og ikke i landsbyen, hevder Meeks.³¹³

Men Meeks overser at det kristne budskapet, som hadde oppstått i rurale områder og i sin karakter skilte seg fra andre religioner og ideologier ved et sterkt fokus på de undertrykte og de laveste i samfunnet, kunne ha en særskilt appell til de undertrykte bøndene. En sterk tro på det overnaturlige i de rurale områder kan også ha vært en døråpner for kristne misjonærer.

At budskapet appellerte til den rurale befolkningen, kan Plinius brev til Trajan (ca 110-12 e.Kr.) bevitne, når det sies at den kristne ”overtro” ikke bare hadde spredd seg til byer, men også til landsbyer og bondegårder i Bitynia.³¹⁴ Selv om brevet er skrevet 50 år etter at Paulus opererte, kan det bekrefte at den rurale befolkningen har vært mottakelige for det kristne budskap. At dette også kan ha skjedd på Paulus tid, da det fortsatt ser ut til å ha vært en del uavhengige bønder, er sannsynlig.³¹⁵

Men om det har oppstått kristne fellesskap i landsbyene i de provinsene Paulus opererte, må man anta at det først og fremst skjedde via mennesker som var fra landsbyene, mennesker som hadde kommet i kontakt med de kristne i byen og så vendt tilbake til sine landsbyer med sin nye

³¹¹ Meeks 1983:9,15

³¹² Meeks 1983:9,15

³¹³ Meeks 1983:14-15; Reed 2000:66-69

³¹⁴ Boatwright 2004:428; Stambaugh 1986:53-54

³¹⁵ For diskusjon om kontakt mellom by og landsby, se Choi 2005. At bønder måtte oppgi sin drift og søke en nisje i byene, var en økende tendens i løpet av det romerske imperiet. Bintliff 2004:216

tro. En slik kontakt kan ha foregått gjennom folk som kom til byen for å kjøpe og selge.

Ifølge Agnes Choi foregikk handelen på tre nivåer, som vi forenklet kan kalle den daglige, den ukentlig og den årlige. I den daglige handelen, som bare forekom i byer med et visst antall rike, ble byene forsynt med varer fra de nærmeste landsbyene. Det neste nivået, som var vanlig i alle byer i imperiet, var markedsdagen i *agoraen*, hver åttende eller niende dag, der bønder fra landsbyene et stykke unna og handelsmenn fra nabobyene kom for å selge sine varer. I de største byene i en provins var det også vanlig med store messer, hvor eksklusive varer ble handlet. Disse messene forekom i sykluser på seks måneder til fire år, ofte i forbindelse med religiøse festivaler eller valg. De som deltok i disse messene kom langveisfra og kunne bli værende flere dager eller flere uker, avhengig av størrelsen på messen. Ved slike anledninger kan de ha kommet i kontakt med kristne i byene.³¹⁶ Her bør en ha in mente at Lukas bevitner at de kristne evangeliserte i byenes *agora*.³¹⁷

Det må også antas at yngre sønner eller andre som flyttet fra landsbyene til byene for å finne noe å livnære seg av, og dermed også søkte et fellesskap, har kommet i kontakt med kristne fellesskap og kommet til tro. Disse kan ha delt troen med slektninger og bekjente som kom inn til byen i forbindelse med handel. Muligens har også noen av dem som kom til tro blitt "sendt av menigheten" til byene og landsbyene de kom fra, og dannet kristne fellesskap på sine hjemsteder.³¹⁸

5.4. Oppsummering

Dersom vi velger å rangere Paulus geografiske bevissthet på en lignende måte som Meeks gjør, ut ifra hvor ofte han nevner geografiske enheter i sine brever – både de som med sikkerhet tilskrives Paulus og i de som bærer hans navn –, har han vært mest opptatt av provinser,³¹⁹ dernest provinshovedstader³²⁰ og så byer.³²¹ Men det må påpekes at en slik rangering er problematisk. Derimot kan skriftstedene tjene som bevis på at Paulus hadde en klar geografisk bevissthet.

Slik jeg leser Paulus og Lukas, kan det virke som at de har oppfattet den kristne menighet som

³¹⁶ Choi 2005:6ff; Broughton i Tenney 1938:868-881

³¹⁷ Acta 17:17

³¹⁸ Meeks 1983:14; Moxnes 2003:43,97,148-151; Reed 2000:66ff

³¹⁹ Rom 15:26; 1 Kor 1:1; 9:2; 15:19; 16:1,5,15,19; 2 Kor 1:8,16; 2:13; 7:5; 8:1; 9:2,4; 11:9; Gal 1:2,21; 3:1; 1 Tess 1:7-8; 4:10; Fil 4:15; (1 Tim 1:3; 2 Tim 1:15; 4:10) – Makedonia, Akaia, Asia, Galatia, Illyria, Syria-Kilikia.

³²⁰ Rom 1:7,15; 1 Kor 1:2; 15:32; 16:8; 2 Kor 1:1,23; 6:11; Gal 2:11; Fil 4:16; (Ef 1:1; 1 Tim 1:3; 2 Tim 1:17-18; 4:10,12,20) – Rom, Antiokia, Efesus, Tessaloniki, Korint.

³²¹ 2 Kor 2:12; 11:32; Gal 1:17; Fil 1:1; 4:15; 1 Tess 2:2; (Kol 1:2; 2:1; 4:13-16; 2 Tim 3:11; 4:13,20) – Damaskus, Antiokia, Ikonium, Lystra, Troas, Kolossæ, Laodikea, Hierapolis, Milet, Filippi.

delt inn i ulike ansvarsområder, i likhet med det romerske imperiet. Jerusalem-menigheten ser i tillegg til å være hovedmenigheten i Israel³²² – Judea, Samaria og Galilea – ut til å ha hatt det overordnede ansvar for alle menighetene i provinsene. Videre skal man merke seg at Paulus sier at han hadde omsorgen for alle menighetene han hadde plantet i provinsene. Og ut fra Acta er det mulig å lese at Paulus hadde ansvar for menighetene i Galatia, Makedonia, Akaia og Asia, mens Barnabas kan se ut til å ha hatt ansvar for menighetene i Syria og Kilikia, Pamfylia og Kypros. Ut fra 2 Kor 10:13-16 er det også mulig å tolke det som at andre har hatt lignende ansvar for andre provinser. Og i provinsene kan det se ut til at menigheten i provinshovedstaden har fått en ledende posisjon og et slags ansvar for det som skjedde i hele provinsen.

I Actas presentasjon fortelles det at menigheten spredte seg fra Jerusalem og ut over hele Israel – inkludert byer og landsbyer. Et lignende bilde tegner Acta av Paulus misjon, som tok utgangspunkt i strategiske byer – etter hvert provinshovedstader – hvorfra evangeliet ble spredd utover til de tilhørende byer og landområder. Dette er også mulig å lese ut fra Paulus egne brever.

Man må altså ta høyde for at kristne fellesskap har blitt dannet på alle nivåer i imperiet – Rom, provinshovedstader, byer og landsbyer. Når det gjelder Paulus, ser det ut til at han i økende grad har konsentrert sin virksomhet omkring de strategiske byene og provinshovedstadene, hvorfra de som kom til tro, spredde budskapet utover provinsene.

Som nevnt i 2.2., påpeker Linton at de tidligste fellesskapene var i et nett av relasjonell avhengighet. På samme måte som de paulinske menighetene stod i et relasjonelt avhengighetsforhold til Paulus og hans medarbeidere, bevitner 1 Kor 12 at menighetens medlemmer også stod i et relasjonelt avhengighetsforhold til hverandre.³²³ Her vil jeg foreslå, som Holl og Burtchaell antyder, at alle de tidligste kristne fellesskapene stod i relasjonell avhengighet til hverandre i et hierarkisk nettverk, fra Jerusalem og ned til den minste husmenighet i en landsby i provinsene.³²⁴

Men kan noen av de ord og uttrykk som forekommer i NT, knyttes til ulike funksjoner i et slikt relasjonelt hierarki? For å nærme oss et svar på dette, kan det være hensiktsmessig å se litt nærmere på hvordan ord og uttrykk som forekommer i NT, har blitt anvendt i den konteksten den kristne menighet vokste fram i.

³²² Når Paulus refererer til menigheten i Israel, nevner han provinsbenevnelsen Judea (Rom 15:31; 2 Kor 1:16; Gal 1:22; 1 Tess 2:14), og han nevner menigheten i Jerusalem i en lignende betydning (Rom 15:19, 25-26,31; 1 Kor 16:3; Gal 1:17-18; 2:1; 4:25-26).

³²³ Burtchaell 1992:119

³²⁴ Burtchaell 1992:107-10,216-20,339-44

6. Anvendelse av ord og uttrykk

Når det forekommer et ord eller en tittel som kan knyttes opp mot en tjeneste eller en funksjon, er det viktig å ha in mente at et ord ofte kan anvendes i flere kontekster, og at det ikke alltid er like lett å avgjøre hvilken betydning som ligger bak ordet i de enkelte tekstene. I dette kapittelet skal vi se nærmere på hvordan ”titler” som forekommer i NT har blitt anvendt i ulike sammenhenger. Vi begynner med de fem som nevnes i Efeserbrevet 4:11

6.1. Apostolos³²⁵

Ifølge Paulus var kjennetegnet på en apostel at han hadde sett den oppstandne Jesus og var utvalgt til å gjøre det grunnleggende arbeid i den kristne menighet.³²⁶ Kallet ble stadfestet ved tegn og under og kraftige gjerninger, syner og åpenbaringer, samt mye lidelse.³²⁷ Hos Lukas er det også et tegn at Den Hellige Ånds gave ble gitt ved apostlenes håndspåleggelse.³²⁸

Forfatterne i NT forbinder substantivet ἀπόστολος (*apostolos*) først og fremst med de 12 som var Jesu utsendinger, og disse fikk en helt spesiell posisjon i menigheten.³²⁹ Apostlene ble sendt ut (ἀποστέλλω, *apostello*) i et oppdrag fra menighetens grunnlegger.

I Acta 14:14 beskrives også Barnabas og Paulus som apostler, noe som bekreftes av Paulus – som kaller seg selv apostel.³³⁰ Hos Paulus finner man også at apostelbegrepet har blitt utvidet til å gjelde flere.³³¹ I tillegg snakker Paulus om sine og menighetens utsendinger,³³² som nok må skilles fra Herrens utsendinger – som bevitnes med en ekstraordinær utrustning.

Jakob, Peter og Johannes ble ansett som de mest fremstående apostlene, ifølge Paulus.³³³ Paulus så på seg selv som hedningenes apostel, og så det som sin ære å forkynne der ingen hadde vært før.³³⁴ Han plantet mange menigheter blant hedningene, og med apostelkallet fulgte omsorgen for alle disse menighetene.³³⁵

³²⁵ Bauer 2000:122

³²⁶ 1 Kor 9:1-2; 15:8ff; (Acta 9) Ef 2:20

³²⁷ 2 Kor 11:1-12:12; (1 Kor 4:9-13; Acta 3:1-10; 4:3; 5:18-20,40; 9:1-20,32-42; 10:9-20; 11:4-12; 12:1-19; 14:9-10,19; 16:9,16-33; 18:9; 19:11-12; 20:9-10; 21:30-31; 22:6-21; 26:13-18; 28:3-9)

³²⁸ Acta 8:14-17; 19:6

³²⁹ Matt 10:2; Mark 3:14; 6:30; Luk 6:13; Acta 1:2,26; 1 Tes 2:6; Jud 1:17; Åp 21:14

³³⁰ Acta 14:4,14; Rom 1:1,5; 11:13; 1 Kor 1:1; 4:9; 9:1-2; 15:9; 2 Kor 1:1; 12:11-12; Gal 1:1,17,19; Ef 1:1; 2:20; 3:5; 4:11; Fil 2:25; Kol 1:1; 1 Tess 2:7; 1 Tim 1:1; 2:7; 2 Tim 1:1; Titus 1:1; Heb 3:1; 1 Pet 1:1; 2 Pet 1:1; 3:2

³³¹ Rom 16:7; 1 Kor 9:5; 12:28-29; 15:5-9; 2 Kor 11:5,13; Gal 1:17-19; Ef 4:11

³³² 2 Kor 8:23; Fil 2:25

³³³ 2 Kor 11:5; 12:11; Gal 2:1-11

³³⁴ Rom 11:13; 15:20; Gal 2:1-11; 1 Tim 2:7

³³⁵ 1 Kor 3:5-9; 2 Kor 11:28

Apostelen har blitt sammenlignet med de jødiske *shaliach* (*shelechim*: plural), som ble sendt ut av de ledende autoritetene i rabbinsk Jødedom i dens tidligste fase. De ble sendt rundt til fellesskapene i diasporaen for å samle inn skatter, bringe sirkulerende brev, utføre overvåkning og disiplin, og når de var hjemme i Israel, være med i rådet til *Nasi* (den øverste lederen). Det har blitt stilt kritiske spørsmål til denne sammenligningen, blant annet av Thomas Walter Manson, som mente den jødiske *shaliach* var en usannsynlig prototype for de kristne apostlene, fordi de var sendt eksklusivt til medlemmer av jødene og aldri ut i misjon til hedninger. Et mer tungtveiende argument er at vi ikke hører om *shaliach* i jødiske skrifter før i tiden etter år 70 e.Kr.³³⁶ I den grad vi kan sammenligne, passer de jødiske *shelechim* bedre til beskrivelsen av apostlenes utsendinger.³³⁷

6.2. Profetes ³³⁸

Profetene hadde en sentral rolle i Israels historie, og profetisme og profetbevegelser var et utbredt fenomen i den gamle orienten. Profetene kunne få innsyn i overnaturlige og himmelske hemmeligheter. I GT finner vi at profetene, ved spesielle åpenbaringer, forkynte og gjorde kjent guddommens vilje. Budskapene var ofte rettet mot religiøse, moralske, sosiale og politiske forhold i profetens samtid, og kunne samtidig inneholde spådommer for framtida (dom og frelse).

I den gammeltestamentlige perioden fungerte profetene som rådgivere (og kritikere) for kongene. Men det var også selvstendige, opposisjonelle profeter som kritiserte kongene og samfunnet på fritt grunnlag³³⁹ – ofte med livet som innsats.

I LXX gjengir substantivet *προφήτης* (*profétes*) flere hebraiske ord,³⁴⁰ men oftest er det gjengitt fra det hebraiske *nabi* – som kan oversettes med ”en som er *kalt* til å bære fram et budskap”. Det greske *profétes* kan bety budbærer, en som taler på vegne av andre, formidler av guddommelige budskap eller råd, en som taler om framtida.

I NT fremstår både døperen Johannes³⁴¹ og Jesus³⁴² som profeter slik vi kjenner dem fra GT, Johannes først og fremst på grunn av omvendelsesforkynnelse og symbolske handlinger, Jesus på grunn av store tegn og under, samfunnskritikken og spådommene om framtida (dom og

³³⁶ Burtchaell 1992: 86; 127-28; 130; 289

³³⁷ Acta 19:22; 1 Kor 4:17; 16:3; 2 Kor 8:23; 12:18; Fil 2:25; 1 Tess 3:2,6; 1 Tim 1:18; 2 Tim 4:12

³³⁸ Bauer 2000:890-91; Kartveit 2003:231-35; Liddell and Scott 2003:1539-40; Smith-Gahrsen 2000:74-77

³³⁹ Jer 36; Amos 7:10-17

³⁴⁰ Eks: *nabi* = ekstatiker, person i transe, forkynner; *khozæ* = seer, visjonær; *ro'æ* = seer

³⁴¹ Matt 11:9; 14:5; 21:26; Mark 11:32; Luk 1:76; 7:26-28; 20:6;

³⁴² Matt 13:57; 21:46; Mark 6:4; 6:15; Luk 4:22; 7:16; 9:19; 13:33; 24:19; Joh 4:19,44; 9:17; Act 3:22-23; 7:37

frelse).

Profeter nevnes ikke ofte som tjenester i menigheten,³⁴³ men de ganger de nevnes i NT, er de gjengitt med en høy rang – like etter apostlene. Vi får ingen indikasjoner på at de hadde en lignende posisjon i samfunnet som profetene i GT, men framtoningen til Agabus ligner på mange måter på Israels profeter.³⁴⁴ Når Agabus sier ”så sier Den Hellige Ånd”, legitimerer han budskapet på en tilsvarende måte som de gammeltestamentlige profetene. Budbærerformlene ”så sier Herren” og ”så sier Den Hellige Ånd” påpeker at budbringeren ikke kom med sitt eget, men med oppdragsgiverens budskap.

I tillegg til Agabus, beskrives Judas og Silas som profeter i Jerusalem-menigheten. Det sies at de var ledende (ἡγουμένους) menn blant brødrene. Hva den ledende rollen konkret var, får vi ingen opplysninger om. Det er mulig at disse har hatt en sentral posisjon som menighetens rådgivere – som søkte råd fra Herren for menigheten, slik profetene i GT søkte råd fra Herren for Israels menighet.

Vi hører også om andre som profeterte, som synes å skille seg fra profetene som hadde en ledende posisjon i menigheten. Acta forteller om Filips døtre som profeterte, i Romerbrevet hører vi om noen som har fått en gave til å profetere, og i 1 Kor hører vi om profeti som en av Åndens manifestasjoner. Paulus oppfordrer faktisk alle til å søke etter å tale profetisk.³⁴⁵

6.3. Evangelistes³⁴⁶

I gresk kulturkrets var substantivet εὐαγγελιστής (*evangelistes*) en benevnelse på en budbærer som proklamerte gode nyheter. Det var også en tittel på polyteistiske prester. Verbet εὐαγγελίζω (*evangelizo*), som betyr å bringe gode nyheter, forekommer en rekke ganger i LXX og i NT. Men substantivet forekommer ikke i LXX, og bare tre ganger i NT.³⁴⁷

I NT brukes *evangelistes* om personer som proklamerer evangeliet om frelse i Jesus Kristus på en ekstraordinær måte. I 2 Tim 4:5 oppfordres Timoteus til å gjøre en evangelists gjerning. I Acta 21:8 knyttes benevnelsen til Phillip, og i Acta 8:6-8 beskrives hans gjerning i Samaria slik:

”Og alle som en fulgte oppmerksomt med når de hørte Filip tale og så de tegnene han gjorde. For mange hadde urene ånder som fór ut av dem med høye skrik, og mange

³⁴³ Acta 11:27-28; 13:1; 15:32; 21:10-11; 1 Kor 12:28; 14:29; Ef 2:20; 3:5; 4:11; Åp 18:20

³⁴⁴ Acta 11:27-28; 21:10-11

³⁴⁵ Acta 21:9; 1 Kor 11:4-5; 12:10; 13:9; 14:1,3-6,24,31,39; 1 Tess 5:20

³⁴⁶ Bauer 2000:402-03; Liddell and Scott 2003:705

³⁴⁷ Acta 21:8; Ef 4:11; 2 Tim 4:5

lamme og halte ble helbredet. Det ble stor glede der i byen.” NT-05

6.4. Poimen³⁴⁸

Folkets ledere og herskere ble ofte kalt hyrder. Substantivet ποιμήν (*poimen*) finner man gjengitt flere steder i LXX, både i beskrivelse av lederne i og utenfor Israel³⁴⁹ – for eksempel Josva og David.³⁵⁰ *Poimen* betyr hyrde, og er opprinnelig betegnelse på en sauevokter.

I Johannes 10 (1-30) fremstår Jesus som den gode hyrde, som gir sitt liv for flokken. I 1 Pet 2:25 kalles Jesus menighetens hyrde og tilsynsmann (τὸν ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον). Samme benevnelse blir gitt om menighetens eldste. I Acta 20:17,28 sies det at Den Hellige Ånd har satt de eldste som tilsynsmenn og hyrder for Guds menighet (ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ). Likeledes sies det i 1 Pet 5:1-2 at de eldste skal være hyrder for Guds hjord og føre tilsyn med den (ποιμάνετε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ θεοῦ ἐπισκοποῦντες...). Disse skriftstedene kan tjene som bevis på at en hyrdefunksjon i menighetene kunne beskrives med flere ord, ofte omvekslende. Men at et ord brukes omvekslende, utelukker ikke at det også kan ha beskrevet en spesifikk oppgave.

Om *poimen* i Ef 4:11 peker på en spesifikk oppgave, eller om det bare er en generell beskrivelse av dem som på ulike måter hadde lederansvar, kommer ikke klart fram av teksten. Men i og med Ef 4 gjenspeiler menigheten som en universell enhet, og *poimen* har vært knyttet til lands ledere, kan man anta at det beskriver noen som hadde et betydelig lederansvar. Muligens har Jakob blitt oppfattet som en slik hyrde for Jerusalem-menigheten, enda han ikke beskrives med denne benevnelsen.

6.5. Didaskalos

I NT er det greske substantivet διδάσκαλος (*didaskalos*) synonymt med hebraiske *rabbi*.³⁵¹

I Jesusfortellingene anvendes *didaskalos*³⁵² og *rabbi*³⁵³ konsekvent i beskrivelsen av Jesus som

³⁴⁸ Bauer 2000:843; Liddell and Scott 2003:1430

³⁴⁹ 4 Mos 27:16-23 (17); 2 Sam 24:17; 1 Kong 22:17; 2 Krøn 18:16; Jer 2:8; 3:15; 10:21; 23:1-8; Jer 6:3; 12:10; Esek 34; Mika 5:4-5; Nahum 3:18; Sak 10:2-3; 11:4-17; 13:7

³⁵⁰ David som hyrde er også en beskrivelse av en kommende messiasskikkelse, en fredsfyrste. Forfatterne i NT knytter Jesus til denne skikkelsen. Esek 34:23-31; 37:24; Matt 25:31-32; 26:31 (Sak 13:7 – jf Mark 14:27); Heb 13:20

³⁵¹ *Didaskalos* forekommer mer enn 50 ganger i NT, men bare to ganger i LXX. I Ester 6:1 da kong Ahasverus gav en læremester (διδασκάλω) befaling om å hente krønikeboken med de historiske nedtegnelsene, og i andre Makkabeerbok i en hilsen til kong Ptolemaios` lærer Aristobolos (en jøde som var av de salvede presters ætt).

læremester.

Når *didaskalos* nevnes som en tjeneste i den kristne menighet, er det ikke i første omgang som lovlærere man må anse dem, men som lærere av det Jesus lærte.³⁵⁴ De var lært opp i det som Mesteren (*Rabbien*) Jesus lærte – og så loven i lys av det. Likevel hører vi om en lovlærer tilknyttet den kristne menighet, i Titus brev 3:13, der det sies at Zenas den lovlærde var på Kreta sammen med Apollos – en mann som ifølge Acta (18:24-25) var kjent i skriftene og opplært i Herrens vei. Omtalen av Apollos kan passe til beskrivelsen av en *didaskalos*, selv om han aldri nevnes som en.³⁵⁵ Paulus er den eneste personen i NT som eksplisitt omtales som *didaskalos*.³⁵⁶ I Acta 13 nevnes det at det var διδάσκαλοι (*didaskaloi*) i menigheten i Antiokia – men det sies ikke hvem av de navngitte personene som eventuelt hadde denne tittelen.

Til de relativt få opplysningene vi har om *didaskalos* i den kristne menighet, vil jeg følge en tolkning som antyder at mange av dem var omreisende personer som lærte menighetene hva skriftene (forut)sa om Kristus³⁵⁷ og det Jesus lærte. At de bevitnes med høy rang, åpner opp for en tolkning som antyder at de kan ha hatt en liknende posisjon i menigheten som de skriftlærde hadde i jødernes råd. I likhet med profetene hadde de muligens en rådgivende funksjon – basert på sin kjennskap i skriftene.

6.6. Presbyteros³⁵⁸

πρεσβύτερος (*presbyteros*) er synonymt med γέροντος (*gerontos*), som betyr gammel mann. I tillegg til den bokstavelige betydningen ble ordet anvendt både som hedersbetegnelse og som beskrivelse av en politisk funksjon.

Et råd av eldre menn³⁵⁹ var forløpere til de nasjonale og lokale rådene man kjenner til fra vår periode – da rådene også kunne bestå av menn ned til 25 år (se 8.4.1.). Selv om

³⁵² Matt 8:19; 9:11; 10:24-25; 12:38; 18:24; 19:16; 22:16,24,36; 23:8; 26:18; Mark 4:38; 5:35; 9:17,38; 10:17,20,35; 12:14,19,32; 13:1; 14:14; Luk 3:12; 6:40; 7:40; 8:49; 9:38; 10:25; 11:45; 12:13; 18:18; 20:21,28,39; 21:7; 22:11; Joh 1:38; 3:2; 8:4; 11:28; 13:13-14; 20:16

³⁵³ Matt 23:7-8; 26:25,49; Mark 9:5; 10:51; 11:21; 14:45; Joh 1:49; 3:2,26; 4:31; 6:25; 9:2; 11:8; 20:16

³⁵⁴ Acta 13:1; 1 Kor 12:28-29; Ef 4:11; (Rom 2:21; Gal 6:6; 2 Tim 4:3; Heb 5:12; Jak 3:1)

³⁵⁵ Acta 18:24-28; 1 Kor 3:5-6; 4:6

³⁵⁶ Acta 13:1; 1 Tim 2:7; 2 Tim 1:11

³⁵⁷ Se Luk 24:27,32,44-49

³⁵⁸ Bauer 2000:862-63; Dmitriev 2005:25,32-33,39,87,119,121,131-33,136-37,149-50,218,239,254,265,270,309; Jones 1987:123; Liddell and Scott 2003:1462; Nicoll 2008:377-78

³⁵⁹ *ziqueim* (heb), *senate* (lat.)

mange råd ble beskrevet med andre ord,³⁶⁰ hører vi fortsatt om γερουσία (*gerousia*) og πρεσβυτερίον (*presbyterion*) i det første århundret e.Kr..³⁶¹

I LXX og hos Josefus brukes *gerousia* og *presbyteroi* omvekslende i beskrivelsen av jødernes eldste.³⁶² Med unntak av Acta 5:21, der *gerousia* anvendes, beskriver forfatterne i NT jødernes eldste som *presbyteroi*. I omtale av ”de eldste” i den kristne menighet anvendes bare *presbyteroi*.

”De eldste” i den kristne menighet synes også å beskrives som et råd, noe som kommer fram i Actas beskrivelse av ”de eldste” i Jerusalem (Acta 11:30; 15:2,4,6,22-23; 16:4; jf Jakob 5:14), og i omtalen av ”de eldste” i Efesos, i Acta 20:17ff og i 1 Tim 4:14; 5:17. Men i tillegg til å være en del av et råd kan det synes som menighetenes ”eldste” også kan ha hatt tilsynsansvar for hver sin del av flokken – sin avdeling. Dette er mulig å tolke ut ifra 1 Pet 5:1-3, der det sies at ”de eldste skal være hyrder og tilsynsmenn for Guds hjord, som forbilder for sin andel (κλήρων).” Også Acta 20:17,28 og Titus 1:5,7 kan tale for at tittelen *presbyteros* innebefattet en tilsynsoppgave.³⁶³

6.7. Episkopos

I den greske kulturfære ble substantivet ἐπίσκοπος (*episkopos*) brukt om en rekke ulike tilsynsfunksjoner, som for eksempel: 1. Omreisende Kyniske og Stoiske forkynnere som så til menneskene for gudene. 2. Voktere av eiendommer og eiendeler. 3. Menn som tilså at skattene ble innsamlet og/eller hadde andre økonomiske ansvar. 4. Årlig valgte embetsmenn som så til at prosedyrene under byforsamlingene gikk riktig for seg. 5. Tilsynsmenn for landsbyer. 6. Militært. For eksempel var hæren under Aleksander den store delt inn i ulike avdelinger, hver ledet av en *grammatevs* som ble assistert av en rekke *episkopoi*. 7. Menn som ble sendt til underordnede stater. Et eksempel på dette finner vi 1 Mak 1:51 (jf *Ant* 12:254), der det fortelles om Kong Antiokus som utpekte tilsynsmenn (ἐπισκόπους) over hele folket.³⁶⁴

I LXX blir *episkopos* brukt om menn som utøvde forskjellige sivile, militære eller kultiske funksjoner: 1. Ledere for de ulike familiene i en stamme. 2. Militære ledere – satt over 1000 og

³⁶⁰ som *boule* (gr.), *synedrion* (gr.), *decurionum* (lat.)

³⁶¹ Foruten jødernes eldste – i Jerusalem, i byer i Israel og i diasporaen –, hører vi om senatet i Rom – som Josefus (*Krig* 7:412) beskriver som *gerousia* –, *gerousia* i Sparta, og *gerousia* og *presbyterion* i flere byer i Lille-Asia, deriblant i Efesos.

³⁶² Et godt eksempel er 2 Mos 24:1,9

³⁶³ Se også Acta 14:23; 1 Tim 5:19; 2Joh 1:1; 3Joh 1:1

³⁶⁴ Bauer 2000:379-80; Chapple 1984:549-50; Harper 1928:36-37; Jones 1987:279; Liddell and Scott 2003:657; Reumann 1993:88; Sartre 2005:230-31; Sekunda 1984:13; *The world of Athens* 1984:235-36; Tod 1948:48

100. 3. Ledere for ulike skift blant levittene – for musikere, arbeidere, voktere av tempelet og dets eiendeler...³⁶⁵ Både i den greske kulturfæren og i LXX synes *episkopos* i de fleste tilfeller å være underordnet andre ledere – konger, *arkonter*, presbytere osv.

I NT ser *episkopos* ut til å ha blitt brukt både generelt og konkret. I Acta anvendes dette substantivet to ganger. Første gang er i avsnittet 1:20-28, der vi kan lese at Mattias erstattet Judas plass blant de 12 apostlene – og at det var en posisjon som tilsynseemann (ἐπίσκοπῆν), v. 20 (jf Sal 109:8). Den andre gangen er i avsnittet 20:17ff, i forbindelse med Paulus avskjedstale til *presbyterne* i Efesos, hvor *presbyterne* også omtales som tilsynsmenn for hjorden. Med andre ord blir både apostlene og *presbyterne* kalt tilsynsmenn, ifølge Acta. Det kan bekrefte ordets generelle betydning og at ordene for hyrdetjenester kunne brukes omvekslende, på samme måte som Tit 1:7 synes å kalle *presbyterne* på Kreta for tilsynsmenn (ἐπισκόπων).

I Peter 2:25 kaller Jesus for hyrde og tilsynsmann (ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον) og 1 Pet 5:1-2 sier at *presbyterne* skal være hyrder (ποιμάνετε) som fører tilsyn (ἐπισκοποῦντες) med flokken. Verbet ἐπισκοπέω (*episkopeo*), betyr å se til.

Når Paulus henvender seg til ἐπίσκοποις og διακόνους i brevet til Filipperne (1:1), kan det tolkes både som en generell beskrivelse av ledere og som en beskrivelse på konkrete funksjoner i menigheten. I 1 Tim 3:1-7 synes det å beskrive en konkret funksjon i menigheten.

6.8. Proistemi/prostates

Verbet προϊστημι (*proistemi*) i sin bokstavelige mening betyr å stå foran, og i overført betydning kan det beskrive det å lede/styre, ha autoritet over, ha ansvar/omsorg for og å beskytte. Substantivet προστάτης (*prostates*) beskriver derfor en leder-, en ansvarshavende- eller en vokter for noe eller noen.

I Athen ble en mann som var en dyktig retoriker og kunne overtale store folkemasser til sitt synspunkt, leder/president (*prostates*) for det Athenske *demos*. Som representant og leder for *demos* ser det ut til at en *prostates* hadde ansvar for å føre ordet og å introdusere de saker som skulle tas opp i folkeforsamlingen (*ekklesia*). I noen gresktalende byer kan vi lese at *prostates* ble brukt i beskrivelsen av en leder for en *phyle*,³⁶⁶ mens det i kilder fra andre byer ser ut til å

³⁶⁵ 4 Mos 4:16; 7:2; 26:18,47; 31:14; 2 Kong 11:15;18,19; 2 Krøn 34:12-13,17; Neh 11:8-9,14,18,22

³⁶⁶ For eksempel i Argos, Sparta, Tomoi, Laodikea

beskrive årlig valgte embetsmenn.³⁶⁷ *Prostates* beskriver også patroner i et patron-klient forhold,³⁶⁸ *Prostates* ble også brukt om ledere av Gymnasier (vanligst kalt *gymnasiarch*). Og det var ofte benevnelsen på ledere i frivillige foreninger, deriblant i noen tilfeller også synagoger.³⁶⁹

I LXX blir *proistemi/prostates* brukt både for å beskrive voktere (av eiendommer, eiendeler og helligdommen)³⁷⁰ og ledere.³⁷¹

I NT forekommer *proistemi*, med unntak av Rom 16:2, bare i verbal form, og det brukes i tilsynelatende ulike kontekster. I 1 Tim 5:17 hører vi om *presbytere* som er gode til å lede (προεστῶτες). Både i 1 Tess 5:12-13 og i Rom 12:8 synes προϊστάμενους å gi en generell beskrivelse av menighetens ledere. Men ut ifra konteksten er det også mulig å oppfatte det som en beskrivelse av konkrete ledere, nemlig ledere for husmenigheter, eller de som ledet en samling i en husmenighet. I 1 Tim 3:4-5,12 synes det å beskrive ledelsen i et hushold. Blant andre argumenter Verner for at en velstående husherre (οἰκοδεσπότης) også var leder for menigheten i sitt hushold, noe som åpner opp for en tolkning av at προϊστάμενον her kan peke både på rollen som *oikosdespotes* og rollen som leder for en husmenighet. Muligens har Føbe, som vi leser om i Rom 16:2, vært en kvinnelig husholder som åpnet sitt hjem for menigheten og var leder (προστάτις) for en husmenighet. I Tit 3:8,14 synes προϊστασθαι anvendt i beskrivelse av det å praktisere gode gjerninger.

Selv om det i noen av tekstene synes å kunne peke på en permanent lederoppgave, må man også ha in mente at ulike former for *proistemi* kan ha beskrevet det å lede en enkelt samling, både i hjemmene og storsamlinger – slik vi i kirkens senere historie kan lese om en *proestos* som ledet den store, ukentlige gudstjenestesamlingen.³⁷²

6.9. To andre ord for det å styre/lede

I 1 Kor 12:28 beskrives ledere i menigheten ved bruk av substantivet κυβέρνησις (*kybernesis*) –

³⁶⁷ For eksempel de seks *prostatai* i Akrai eller de 4 *prostatai* i Teos.

³⁶⁸ for eksempel patroner for utlendinger som oppholdt seg i Athen.

³⁶⁹ Bauer 2000:870, 885; Bagnall 1976:62; Chapple 1984:217-32; Hill 1990:214-16; Jones 1987:118, 123, 174, 276, 307, 375-76; Liddell and Scott 2003:1526-27; Poland 1909:54, 85, 106, 221, 232, 250, 286, 334, 342, 356f, 363-67, 371f,415f,420f,483,487,523, 543; *The world of Athens* 1984:175, 188; Tod 1946-48:35, 150-51, 183-84

³⁷⁰ 2 Krøn 24:11; 27:31; 2 Mak 3:4; Sir 45:24

³⁷¹ I 2 Krøn 8:10 kan vi lese om ledere for folket som var under Salomo og *arkontene*, i 2 Krøn 29:6 om arbeidslederne i kongens hus, i 1 Esra 2:8 om Jødernes leder Sanabassaros, og i 1 Mak 14:47 om Simon som var både yppersteprest, militærstrateg og *ethnarch* over det jødiske folk, og med det hadde ansvar (προστατήσαι) for alt. I 1 Sam 19:20 hører vi om Samuel som stod foran profetene, og i Jer 20:1 hører vi om Pashur som ledet prestene i Herrens hus.

³⁷² Rankin 1995:157

som har blitt oversatt som styrer, veileder og administrator. Verbet κυβερνάω (*kybernao*) er en gresk form av det latinske *gubernare*, å styre. I LXX anvendes *kybernesis* og *kybernao* om dem som gir råd og veileder.³⁷³ I Susanna (TH) 1:5 anvendes *kybernao* om de eldste som skulle dømme og styre folket, og noen steder i LXX og NT anvendes *kybernesis* om styrmannen på et skip.³⁷⁴

I Acta 15:22 og Hebreerbrevet 13:7,17,24 beskrives ledere i menigheten ved bruk av verbet *hegomai*. Både i LXX og i NT anvendes substantiv- og verbformer av ordet når det beskriver ledere med høy rang. I LXX beskriver det ættehøvdinger, guvernører og andre ledere med høy rang.³⁷⁵ I NT anvendes det i beskrivelsen av romerske guvernører/prokuratorer³⁷⁶ og om Jesus som Herre og hyrde,³⁷⁷ samt de gangene det beskriver ledere i menigheten – hvor de også synes å beskrive ledere med høy rang.³⁷⁸

6.10. Diakonos

Verbet διακονέω (*diakoneo*) har blitt brukt om en rekke funksjoner, for eksempel å tjene ved bordene, å ta hånd, å ha omsorg for, å administrere og å tjene. Substantivet διάκονος (*diakonos*) har derfor blitt oversatt som tjener, hjelper, assistent, og er synonymt med ὑπηρέτης (*hyperetes*). Selv om *hyperetes* og *diakonos* har så å si identisk betydning, ser det ut til at forfatterne i NT, med noen få unntak, bevisst bruker *hyperetes* når det refereres til jødiske (levittiske) tjenere – i templet, i synagogene og i byene – og *diakonos* når det refereres til tjenere i den kristne menighet. De gangene *hyperetes* brukes om kristne tjenere, er i Joh 18:36, når Jesus kaller sine disipler tjenere, og om Paulus og hans medarbeidere som Kristi tjenere, i Acta 13:5; 26:16 og 1 Kor 4:1. Paulus kaller seg selv både Kristi *hyperetes*, *diakonos*³⁷⁹ og *doulos* (slave/tjener).³⁸⁰

I 1 Kor 12:28 anvender Paulus ἀντιλήμψις (*antilempsis*), som betyr hjelper/assistent, og dette ordet har en tilsvarende betydning som *diakoneo* og *hypereteo*. *Antilempsis* forekommer kun denne gangen i NT. De gangene det forekommer i LXX, blir det ofte anvendt om det å få

³⁷³ Ord 1:5; 11:14; 12:5; 24:6; Vis 10:4;14:6

³⁷⁴ Esek 27:8,27-28; 4 Mak 7:1; Ord 23:34; Acta 27:11; Åp 18:17; Bauer 2000:573

³⁷⁵ 1 Mos 36:16-43; 2 Mos 15:15; Jos 13:21; 1 Krøn 1:51-54; 2 Krøn 5:2; Jer 28:57; 40:7,13; 41:11,16; 42:1; 43:4-5; 45:17; 51:23,28; Esek 23:6,12,23; Dan 6:3; 2 Mak 13:24

³⁷⁶ Matt 10:18; 27:2,11-27; 28:14; Mark 13:9; Luk 2:2; 3:1; 20:20; 21:12; Acta 23:24,26,33; 24:1,10; 26:30; 1 Pet 2:13-14

³⁷⁷ Matt 2:6

³⁷⁸ Bauer 2000:433

³⁷⁹ Acta 21:19; Rom 11:13; 15:25,31; 1 Kor 3:5; 2 Kor 3:6; 4:1; 5:18; 6:3-4; 11:8; Ef 3:7; Kol 1:23,25; 1 Tim 1:12

³⁸⁰ Rom 1:1; 1 Kor 9:19; 2 Kor 4:5; Gal 1:10; Fil 1:1; Tit 1:1

hjelp/assistanse.³⁸¹

Selv om *diakonos*, i likhet med *hyperetes*,³⁸² bare forekommer noen få ganger i LXX, er det interessant å merke seg at Esters bok (1:10; 2:2; 6:3,5) forteller om 7 evnukker som var tjenere (*diakonos*) for kong Ahasverus.³⁸³ Men forbildene for måten *diakonos* anvendes i NT finnes nok først og fremst i det jødiske samfunn i menighetens samtid, og da kanskje først og fremst i synagogen. Det er også mulig å spore likheter med den betydning *diakonos/hyperetes* hadde i frivillige foreninger.

I forbindelse med den kristne menighet finner vi *diakoneo/diakonos* anvendt på følgende måter i Acta og Paulus brever:

1. Som en beskrivelse av det å ha en tjeneste³⁸⁴
2. Om Paulus assistenter³⁸⁵
3. Om de 7 i Acta 6:1-4
4. Om de tjenende i Rom 12:7
5. Som en konkret tjenestefunksjon i 1 Tim 3:8-13 og Fil 1:1?

En tjenende funksjon ser også enker i menigheten ut til å ha hatt, på en lignende måte som det var vanlig at enker i antikken kunne stille seg til rådighet for å tjene de vanskeligstilte i samfunnet på ulike måter.³⁸⁶

³⁸¹ Salm 21:1,20; 82:9; 83:6; 88:19; 107:9; 1 Esr 8:27; 2 Mak 8:19; 11:26; 15:7; 3 Mak 2:33; 3:10; 5:50; Sir 11:12; 51:7; Sal 7:10; 16:1; Bauer 2000:89

³⁸² Ord 14:35; Vis 6:4; Jes 32:5; Dan 3:46

³⁸³ Forekommer også i substantiv i Ord 10:4 og 1 Mak 11:58, og i verb i 4 Mak 9:14.

³⁸⁴ Acta 1:17,25; Rom 16:1; 1 Kor 12:5; 16:15; Ef 4:12; Kol 4:17; 2 Tim 4:15

³⁸⁵ Acta 19:22; 2 Kor 8.16-20; Ef 6:21; Kol 1:7; 4:7; 1 Tim 4:6; 2 Tim 4:11

³⁸⁶ Acta 6:1; 1 Tim 5:9ff

7. Menighetene i de ulike provinsene

I dette kapitlet skal vi se nærmere på menighetene i de ulike provinsene – på det bildet som tegnes av menighetene i Jerusalem, Antiokia, Rom, Efesos, Korint, Filippi og Tessalonika.

Tilsynelatende kan det se ut til at menighetene kan ha blitt ledet på forskjellige måter på de ulike stedene. At Paulus nevner ulike titler og nådegaver i skriftene til de ulike menighetene han skriver til, kan skyldes flere ting. Som nevnt (3.2.2.) har det blitt hevdet at dette skyldes at menighetene har utviklet seg uavhengig og med ulike organiseringsmåter, sterkt preget av den kulturen de var en del av på de ulike stedene. En mer moderat forklaring tar utgangspunkt i at organiseringen så å si var lik over alt, men at ordene som beskriver de ulike funksjonene kunne variere på de ulike stedene, da de anvendte ord som var vanlige å bruke på tilsvarende oppgaver i den lokale kulturen de holdt til i. Mulige forskjeller kan også skyldes at det var ulikt antall troende på de ulike stedene – noe som i sin tur kan ses i sammenheng med innbyggertall i de ulike byene, med tilhørende provins/distrikt (med byer og landsbyer).

Når man skal anslå hvor mange troende det kan ha vært på de aktuelle stedene, må det ses i lys av demografiske beregninger (Her skal man også ha i baktanke at det kan ha bodd 10-15% jøder i byene i diasporaen³⁸⁷), hva de nytestamentlige skriftene sier om evangeliets gjennomslag på de ulike stedene, og hvor lang tid etter at en menighet ble grunnlagt et brev som bevitner forhold der, er avfattet. Hvor mange medlemmer den aktuelle menigheten har hatt på det tidspunktet et skrift er skrevet, kan ha mye å si for hvordan man skal tolke de få opplysningene de nytestamentlige skriftene gir om organisering og ledelse i menighetene.

For å unngå å legge for mye vekt på et enkelt skrift eller noen enkelte ord, har forskere påpekt viktigheten av å trekke inn alle skrifter som kan ha relevans når man skal undersøke forhold i en menighet i et bestemt område. Først brevene som er skrevet til det aktuelle stedet, innordnet etter datering, dernest de skrifter som antas å være forfattet fra det aktuelle stedet og til slutt brever som er skrevet like etter at forfatteren har hatt et langt opphold på et sted. Thomas Robinson stiller spørsmål ved om man kan lære noe om en menighet i brev fra personer som ikke hadde besøkt eller arbeidet i menigheten. Det er problemet med de brevene som er skrevet av Paulus og Ignatius til menigheten i Rom. De viser oss betraktelig mer om Paulus og Ignatius enn om Romerne, hevder Robinson. Faktisk vil disse brevene vise oss mer om Efesosmenigheten og Antiokiamenigheten enn Romamenigheten. Paulus brev var antagelig skrevet i Makedonia eller

³⁸⁷ Meeks 1983/2003:34; Robinson 1988:113-14

Akaia, like etter en lang periode i provinsen Asia, med hovedsete i Efesos.³⁸⁸

Vårt første stoppested er der det hele begynte, i Israel og jødernes hovedstad Jerusalem.

7.1. Jerusalem og Israel

Når vi skal prøve å rekonstruere hvordan menigheten i Jerusalem og Israel kan ha blitt organisert, er Acta vårt beste referansepunkt. Men også 1. Korinterbrev 15 kan gi oss noe informasjon. Om Jakobs brev er autentisk, vil det kunne stadfeste at det var lærere og *presbytere* i Jerusalem-menigheten, men også i menighetene utenfor Israel. Galaterbrevet kan bekrefte at Jerusalem-menigheten og lederne der – da spesielt Peter, Jakob og Johannes – hadde en ledende posisjon overfor alle menighetene, også utenfor Israel. *Didaché* kan beskrive forhold i menigheter spredt omkring i Israel i tiden like etter Jerusalems ødeleggelse. Og om Filipperbrevet og Efeserbrevet er forfattet i Cæsarea, vil også de kunne gjenspeile forhold i Israel.

7.1.1. Antall troende

Igjen vil jeg understreke at beregninger av antall troende er avgjørende når man skal rekonstruere hvordan menigheten kan ha blitt organisert. Når det gjelder forholdene i Jerusalem og Israel, har forskere påpekt at Acta opererer med svært høye tall, og konklusjonen er som regel at tallene er urealistisk høye.

Det første tallet Acta oppgir, er at omkring 120 av Jesu etterfølgere var samlet i bønn mellom himmelfarten og pinsedag (1:8 – 2:4). Så fortelles det om språkunderet på pinsedag, som resulterte i at 3000 ble døpt og lagt til menigheten (2:41). Neste opplysning som gis, er at tallet på menn er kommet opp i 5000 (Acta 4:4). Deretter sies det at stadig flere som trodde på Herren ble lagt til, en mengde av både menn og kvinner (Acta 5:14). At det samlet seg en mengde fra byene rundt Jerusalem (Acta 5:16), kan indikere at Lukas her vil fortelle at de troende som kom sammen til felles samlinger på tempelplassen også har tilhørt husmenigheter i byene som lå omkring Jerusalem. Når det da i fortsettelsen tales om de troende i Jerusalem, impliserer det trolig også troende fellesskap i byene omkring. I Acta 6:1,7 sies det at tallet på disipler i Jerusalem fortsatte å øke.

Også etter at menigheten hadde spredt seg, får vi høre at en mengde mennesker kom til tro (Acta 8:5ff; 9:31ff). Den siste opplysningen Acta gir om antall, er etter at Paulus er ferdig med

³⁸⁸ Robinson 1988:81-83

tredje misjonsreise, omkring 25 år etter språkunderet på pinsedag (ca år 57/58 e.Kr.), og da sies det at titusener (μυριάδες) av jøder har kommet til tro (Acta 21:20). I det siste tallet må man anta at Lukas også medregner jøder i diasporaen.

Når det gjelder antall troende i Jerusalem, har jeg så vidt nevnt at Wolfgang Reinhardt argumenterer for at Actas tall kan være pålitelige. I artikkelen “The population size of Jerusalem and the numerical growth of the Jerusalem church“, tilbakeviser Reinhardt hovedargumentet mot Actas pålitelighet, som først og fremst bygger på Joachim Jeremias sine lave kalkuleringer av Jerusalems innbyggertall, 25-30 000 omkring år 30 e.Kr.. Med støtte i nyere arkeologiske funn argumenterer Reinhardt for at innbyggertallet i Jerusalem på denne tiden har vært 100-120 000³⁸⁹ og at det kan ha vært 125 000 pilegrimer der på pinsedag.³⁹⁰

Ifølge Reinhardt er tallene 3000 og 5000 ikke usannsynlige, dersom man blant disse regner mennesker som var bosatt i Jerusalem, pilegrimer og mange av de flere tusen som hadde vært i kontakt med eller vært en del av Jesusbevegelsen i Galilea. Grunnlaget for at flere tusen kan ha sluttet seg til den kristne tro, begrunner Reinhardt teologisk og sosialt. Av teologiske faktorer legger han særlig vekt på ”the powerfull working of the spirit and of the word empowered by him, and the attracting power of the church as the escatological people of God.”³⁹¹ Når det gjelder de sosiale forholdene, trekker han inn forskningen til Theissen, som peker på noen sosiologiske faktorer som kan ha sørget for stor vekst for Jesusbevegelsen og kristendommen.³⁹²

Selv om Reinhardt finner grunnlag for at Acta kan gi en forholdsvis riktig beskrivelse av antallet som kom til tro, byr tekstene i Acta på flere utfordringer, deriblant det at det sies at 3000 ble døpt og lagt til menigheten på pinsedag. Her finner forskere det vanskelig å finne en plass i eller i nærheten av Jerusalem med vann nok til at så mange kan ha blitt døpt, om dette skulle ha foregått på en dag. Det er også vanskelig å avgjøre hvorvidt de kristne har hatt samlinger i Salomos buegang og hvor mange mennesker man kunne samle på dette stedet. Om man følger tallene Acta oppgir, som kan oppfattes som over ti tusen, ville det krevd flere hundre husmenigheter.³⁹³ Man må også ha in mente at Lukas kan ha hatt litterære motiver når han nevner

³⁸⁹ Til sammenligning beregner arkeologen Magen Broshi (2001:119) innbyggertallet i Jerusalem på denne tiden til omkring 80 000.

³⁹⁰ Reinhardt i Bauckham 1995:237ff

³⁹¹ Reinhardt i Bauckham 1995:264

³⁹² Reinhardt i Bauckham 1995:264

³⁹³ Barrett 2004a:159ff, 187-92, 218, 274

tallene 120,³⁹⁴ 3000³⁹⁵ og 5000.³⁹⁶ Med andre ord kan det være vanskelig å forholde seg til opplysningen Acta gir og avgjøre hva som er historiske fakta og hva som er litterære grep.

Uansett hvordan vi forholder oss til de tallene Lukas presenterer – for eksempel i hvor stor grad man mener de kan ha vært hyperboler –, må man anta at han kan ha hatt tilgang til kilder som bevitner et stort antall troende i Israel. Her må det også påpekes at det er vanskelig å påvise eller avkrefte opplysningene i Acta, for eksempel ved hjelp av arkeologiske funn – fordi man ikke finner noe som typisk skilte jøde kristne fra andre jøder. Men kanskje de andre nytestamentlige skriftene kan gi oss litt hjelp.

Ifølge Paulus (1 Kor 15:5-9), som ikke var et førstehånds vitne, viste Jesus seg for mer enn 500 på en gang etter oppstandelsen.³⁹⁷ Denne informasjon må Paulus ha hentet fra kilder, for eksempel fra Peter eller Barnabas, som fortalte at det har vært mer enn 500 troende allerede før pinsedag. Men selv om Paulus sier at over 500 møtte den oppstandne, sier Lukas at bare omkring 120 disipler opplevde himmelfarten og pinsedag i Jerusalem (Acta 1:15). En mulig forklaring på dette kan være at mange av de 500 har blitt værende igjen i Galilea og vendt tilbake til familie og arbeid. Selv Jesu nærmeste disipler oppsøkte sitt tidligere yrke, til tross for at de hadde møtt den oppstandne, ifølge Johannes (21:1-3).³⁹⁸

Når det gjelder evangelienes opplysninger om at flere tusen kom for å høre Jesus i Galilea, kan også de gjenspeile at mange kom til tro. Det er også vanskelig å avgjøre hvor mange som kan ha hørt Jesus, men det er ikke utenkelig at mange av dem etter hvert kan ha sluttet seg til det kristne fellesskapet. Og kanskje kan tallene (for eksempel 5000 menn foruten kvinner og barn, Mark 6:44) gjenspeile hvor mange troende det var i Galilea på den tiden da (for eksempel) Markus

³⁹⁴ Tallet 120 kan ha symbolsk betydning på flere måter. Ifølge Everett Ferguson (2003:569-70) krevdes det et ledende råd i samfunnsenheter med mer enn 120 menn (*Mishnah Sanhedrin* 1:1,6), noe han knytter til utvelgelsen av Mattias. J. Bradley Chance (2007:39) mener det krevdes 120 for å legitimere en synagoge. C.K. Barrett (2004a:96) presenterer et forslag om at 120=10x12 gjenspeiler jødiske systemer med en leder for 10 personer (*IQS* 6:3; *IQSa* 2:22; *CD* 13:1f; *M. Sanhedrin* 1:6; jf 2 Mos 18:24-25).

³⁹⁵ Når det gjelder tallet 3000, har kristne jøder de senere år poengtert forskjellen på den nye og den gamle pakt i lys av pinsedagsberetningen. Da Moses kom ned fra Sinai med lovtavlene og folket danset foran gullkalven, leser vi at 3000 mennesker ble drept på grunn av ulydighet (2 Mos 32:28). På pinsedag ble 3000 mennesker ”født på ny” ved lydighet mot troen. Kanskje har Lukas hatt en lignende tanke. <http://curtis.loftinnc.com/Shavuot.htm>

³⁹⁶ Tallet 5000 kan ha blitt brukt for å poengtere at mange av dem som hadde fulgt Jesusbevegelsen i Galilea nå sluttet seg til, jf Acta 4:34 der det sies at de som eide jord eller hus, begynte å selge det. Matt 14:21; 15:28; 16:9-10; Mark 6:44; 8:9,19-20; Luk 9:14; 12:1

³⁹⁷ Kanskje er det den samme hendelsen Markus og Matteus forteller om, da de sier at Jesus sa at de 11 skulle gå til det stedet i Galilea han hadde satt dem stevne (Matt 26:32; 28:16; Mark 14:28; 16:7; Acta 13:31). De 500 kan da beskrive en utvidet sirkel av disipler som hadde fulgt Jesus de årene han stod fram (Luk 6:13; 9:1; 10:1,17; 24:1-35; Joh 4:1-2)

³⁹⁸ Luk 24:49; Acta 1:2 – 2:1; Barrett 2004a:96

skrev evangeliet.

Om vi konsentrerer oss om hva som skjedde etter at menigheten hadde spredd seg utover Israel og i diasporaen, vil en prosentvis regning illustrere hvor fort det kan ha blitt flere tusen jødekristne. Om man anser kristendommen som en liten retning innenfor jødedommen, vil 1% oppslutning ikke utgjøre mye av den totale befolkningen, men likevel et betydelig antall.

Forskere har anslått innbyggertallet i Israel (Palestina) til mellom 2 og 2.5 millioner, men i dette tallet må man også regne ikke-jøder.³⁹⁹ Om vi anslår at det har bodd 2 millioner jøder i Israel, ville 1% jødekristne utgjort så mye som 20 000 personer. I diasporaen har det blitt anslått at det kan ha bodd fire-fem millioner jøder. Av totalt seks-sju millioner jøder, vil 1% jødekristne utgjøre 60-70 000 personer.⁴⁰⁰ Med andre ord skal det ikke ha vært så mange troende på de enkelte stedene, før det til sammen kan ha utgjort noen titalls tusen.

Om man tar høyde for at opplysningene som gis i Acta er noenlunde riktige, kan det ha vært noen titalls tusen troende i Israel på 50-tallet e.Kr.. Dersom det har vært så mange tilknyttet de kristne fellesskapene, må det nødvendigvis ha vært behov for en struktur som kan ha skapt en form for oversikt. Men før vi tegner et oversiktsbilde, skal vi se litt nærmere på en mulig utvikling, i lys av det som fortelles i Acta.

7.1.2. Forslag til mulig utvikling

Det må presiseres at dette forslaget til en mulig utvikling, i likhet med annen rekonstruksjon, bygger på antagelser basert på de få opplysninger vi har tilgjengelig i Acta, samt noe supplerende opplysninger man kan få i andre kilder. Det bildet man danner seg, er også avhengig av i hvor stor grad man anser Actas framstilling som pålitelig. Tidsmessig vil jeg plassere det som beskrives i Acta 1-8 til år 32-33 e.Kr., Acta 9-12 til år 33-45 e.Kr., Acta 15 til år 49/50 e.Kr., og Acta 21 til år 57/58 e.Kr..

I Acta 1:20-26 sies det at Mattias – som trolig var en av de 72 – fikk den plass Judas hadde som apostel. Her kan de ha fulgt et jødisk ordinasjonsmønster. Det jødiske råd var delt inn i tre rader, og når en mann i rådets første rad skulle erstattes, ble en mann fra andre rad flyttet fram til rad en, og en mann fra rad tre ble flyttet fram til rad to. Ved en slik praksis kan det også være mulig at Jakob, Jesu bror, som senere fremstår som hyrde i Jerusalem, kan ha erstattet plassen til Mattias,

³⁹⁹ Jeffers 1999:213; Stambaugh 1986:83

⁴⁰⁰ Robinson 1988:112

og blitt en av de 72.⁴⁰¹

Ifølge Acta førte de 12 tilsyn i tillegg til å ha ansvar for undervisningen og bønner på tempelplassen, men det sies også at de underviste i husene.⁴⁰² De 12 kan umulig fått ansvar for hver sin husmenighet dersom antall troende var omkring 3000 etter pinsedag. Men dersom de andre, i overkant av hundre, tok ansvar for hver sin husmenighet, vil de ha hatt ansvar for 25-30 personer hver. Om man oppfatter (κατ' οἶκον) i Acta 5:42 som at de gikk fra hus til hus, kan det indikere at apostlene som tilsynsmenn (1:20) har hatt tilsynsansvar for et gitt antall husmenigheter hver, som de besøkte med jevne mellomrom.

I opplysningene i Acta 6:1-6 er det mulig å tolke det som at antall troende hadde tvunget fram en reorganisering av menigheten. Selve teksten bevitner at de første kristne var opptatt av å organisere menigheten. Og i dette avsnittet fortelles det om dem som ble valgt til å tjene ved bordene og skulle være apostlenes assistenter. Men dersom det har vært flere tusen, kan det også vært nødvendig å utvikle en mer hierarkisk struktur, for å tilegne seg mer oversikt. Om det var tilfelle, kan ansvarsfordelingen sett omtrent slik ut: 1. Leder for en husmenighet. 2. Tilsynsmann for husmenigheter. Her vil jeg foreslå at de 72 (Luk 10:1,17) kan ha fått ansvar for et gitt antall husmenigheter hver. 3. De 12 apostlene fikk det øverste tilsyn (jf 1:20).

Men også etter dette ”økte tallet på disipler i Jerusalem mye”, ifølge Acta 6:7. Så fortelles det at menigheten ble spredd over hele landet og at de forkynte over alt hvor de kom, og mange kom til tro.⁴⁰³ Her vil jeg foreslå at de 72 kan ha fått en form for tilsynsansvar for fellesskapene, fordelt på landets ulike regioner – ettersom det sies at apostlene ble værende i Jerusalem. I Acta 10:23 og 11:12 heter det: ”Og noen av brødrene fra Joppe gikk sammen med ham... Sammen med meg kom også disse seks brødrene...” En mulig tolkning her kan være at den kristne menighet, etter mønster fra Israels menighet under Moses, hadde 72 eldste fordelt på ulike regioner, med 6 eldste i hver region. Men på dette tidspunkt har Acta ennå ikke nevnt eldste (*presbyteroi*) som en tittel på ledere i menigheten, men kanskje er det disse som nevnes som de eldste i Judea, i Acta 11:29-30?

Det er altså ikke før i kapittel 11 Lukas oppgir navn på tjenester til andre enn apostlene. Da fortelles det først om profeter som kom fra Jerusalem til menigheten i Antiokia, og så om *presbyterne* i Judea som Paulus og Barnabas skulle overlevere en pengegave til (v 27-30) i

⁴⁰¹ Ferguson 1963:13-19

⁴⁰² Acta 1:20; 2:42-47; 5:42

⁴⁰³ Acta 8:5ff; 9:31ff

forbindelse med en hungersnød (år 44-48 e.Kr.). Om det er en bevisst handling av Lukas at han ikke nevner *presbyteroi* før dette tidspunkt, kan det indikere at tjenesten ikke var definert før midten av 40-tallet e.Kr..

I Kapittel 12 hører vi om en gruppe som var samlet hos en kvinne som het Maria, som ser ut til å ha vært en velstående kvinne. Trolig har Maria vært vert og leder for en husmenighet. På dette tidspunkt synes det også som Jakob, Jesu bror, har fått et slags hyrdeansvar for menigheten i Jerusalem. Muligens har Jakob først fått plassen til Mattias, og blitt en av de 72. At Jakob ikke introduseres før etter at Jakob Sebedeus ble drept av Herodes Agrippa I (41-44 e.Kr.),⁴⁰⁴ åpner opp for en tolkning av at han erstattet rollen til Jakob Sebedeus som ansvarlig for det som foregikk i Jerusalem, en rolle han kan ha fått i og med Peter og Johannes, og de andre apostlene, ser ut til å ha besøkt menighetene som var spredt omkring – men med Jerusalem som base.⁴⁰⁵

At de som var samlet hos Maria skulle videreformidle en beskjed fra Peter til Jakob og brødrene, oppfatter jeg som en beskjed til Jakob og de andre lederne. De gangene Lukas referer til brødrene, kan det synes som han beskriver lederne for menigheten.⁴⁰⁶

Det neste vi får høre om forhold i menigheten i Israel, er i kapittel 15, under det som kalles apostelmøtet i Jerusalem, ca år 49/50 e.Kr..

7.1.2.1. Apostelmøtet

Når Acta 15:2,4,22 beskriver apostlene, de eldste (*presbyteroi*) og hele menigheten (*Ekklesia*), gjenspeiles den politiske tredelingen i antikkens byer: med embetsmenn (*arkonter*), rådsforsamling (*gerousia/presbyteroi, boulè*) og folkeforsamling (*ekkllesia*). Også selve prosessen – det at saken først ble lagt fram for hele menigheten, for så å bli behandlet av apostlene og *presbyterne* (*arkontene* og rådet) som kom sammen for å drøfte saken, for deretter å legge fram det de hadde kommet fram til for hele menigheten, som vedtok forslaget – har paralleller til en politisk håndtering av saker i antikkens byer.

Men Actas presentasjon av de 12 apostlene har også allusjoner til de 12 stammehøvdingene i Israel, som noen steder i LXX blir beskrevet som *arkonter*. Og om vi leser de 72 som Lukas nevner i evangeliet (10:1,17), som de eldste (*presbyteroi*), finner vi en allusjon både til de 12 stammehøvdingene og de 72 eldste i Israel.

⁴⁰⁴ Curtis 2007:56

⁴⁰⁵ Acta 8:14-25; 9:32 - 12; 15:7; Gal 2:11; 1 Kor 9:5

⁴⁰⁶ Acta 9:30; 10:23; 11:1,12; 12:17; 15:1,22,40; 17:6,10,14; 18:18,27

Med andre ord kan man finne motiver både fra LXX og det politiske liv i gresk-romerske byer i det bildet som tegnes hos Lukas. Det at jeg finner disse motivene hos Lukas, kan gjenspeile at menigheten i Jerusalem organiserte seg etter slike modeller, men det kan også gjenspeile et idealisert bilde Lukas tegner av menigheten i Jerusalem, eller for den saks skyld – min måte å tolke Lukas på.

I motsetning til stammehøvdingene i GT, kan man i beskrivelser av *arkonter* i gresk-romerske byer lese at de hadde definerte roller – med spesifikke funksjoner og titler. En slik rollefordeling er det også mulig å lese ut av Acta 15:22,32, der vi får høre om både apostler, profeter og *presbytere* som ledende menn i menigheten.⁴⁰⁷

Om man oppfatter profeten Judas som den samme som bevitnes som en av de 12, er det mulig å tolke det som at de 12 apostlene også kunne ha andre titler, slik Paulus kaller seg både apostel og lærer. I tillegg til Judas, kan Filip, som ble kalt evangelisten, være et eksempel på det. Men sannsynligvis er verken Judas Barsabbas eller evangelisten Filip de samme som apostlene Judas og Filip. Det er også vanskelig å plassere Silas blant de 12 apostlene, om han da ikke har erstattet en av dem slik Jakob, Jesu bror, kan se ut til å ha erstattet Jakob Sebedeus. Jakob kan i tillegg til å framstå som hyrde for Jerusalem-menigheten, også bli oppfattet som en av de 12 apostlene.⁴⁰⁸

En annen mulighet å tolke dette på, er at apostlene kan beskrive et øvre lederskap som innebefattet de 12 apostlene pluss noen profeter, som var overordnet *presbyterne*, jf Ef 2:20 og 3:5.

Om man regner både apostlene og profetene som en del av et råd av eldste (*presbyteroi*), er det mulig å se en parallell til jødernes råd, der vi hører om yppersteprestene, de skriftlærde og de eldste.⁴⁰⁹

Men det er også mulig å oppfatte det som at profetene Judas og Silas var underordnet apostlene, og at de var medlemmer av et kollegium av eldste (*presbyteroi*), og at man blant de eldste også finner andre ”tjenestegaver”, jf 1 Tim 5:17 og Acta 21:8.

Beskrivelsen av profetene Judas og Silas som ledende menn blant brødrene, lærerne vi hører om i Jakobs brev og Acta 13, Jakob som en tydelig hyrdefigur, samt Filip som evangelist, åpner opp for en tolkning av at de ledende menn var et kollegium bestående av alle de 5 ”tjenestegavene” som beskrives i Ef 4:11 (som kan være skrevet i Cæsarea), og at disse var ledere

⁴⁰⁷ Campbell 1994:71; *The World of Athens* 1984:208ff,362

⁴⁰⁸ Luk 6:14,16; Joh 1:44ff; Acta 1:13; 6:15; 8:5ff; 13:1; 21:8; 1 Tim 2:7; 2 Tim 1:11

⁴⁰⁹ Luk 22:66; Acta 4:5

over de eldste (*presbyteroi*).⁴¹⁰

Uansett hvordan vi oppfatter det – 1. at de 12, i tillegg til tittelen apostel, kunne ha titler som profet, hyrde, evangelist og lærer. 2. de øverste lederne var apostler og profeter, som var overordnet de eldste. 3. de eldstes kollegium bestod av mange ”tjenestegaver” (deriblant de 12 apostlene og profetene Judas og Silas). 4. at et kollegium bestående av ”tjenestegaver” var ledere over de eldste –, ser det ut til å ha vært et øvre lederskap i Jerusalem som fattet beslutninger som hele menigheten har godkjent (trolig ved håndsopprekking). At Peter og Jakob nevnes med navn har det blitt foreslått, er fordi Peter representerer apostlene og Jakob representerer de eldste.⁴¹¹

Den siste gangen Acta nevner ledere i Jerusalem-menigheten, er i 20:17, der vi får høre at alle de eldste var hos Jakob da Paulus kom tilbake til Jerusalem, ca år 57-58 e.Kr.. I dette kapittelet hører vi også at evangelisten Filip, en av de 7, var bosatt i Cæsarea og hadde 4 døtre som profeterte. Her får vi også høre at profeten Agabus kom ned fra Judea for å advare Paulus om det som ventet ham i Jerusalem.

7.1.3. De ulike tjenestene

Som vi har sett, kan tallene Lukas bruker ha symbolsk betydning. Men man må også stille seg spørsmål om Jesu jødiske etterfølgere har hatt et bevisst forhold til slike tall, og om disse tallene representerer ulike ansvarsområder i menigheten – noe Paulus sarkastiske referanse til de tre søylene, i Gal 2:9, kan indikere. I denne avhandlingen tar jeg utgangspunkt i at de 3, 6, 7, 12, 72 representerer en eller annen form for lederansvar i menigheten i Israel.

7.1.3.1. De 12 apostlene (*shelihim*)

I Acta presenteres de 12 apostlene som de øverste lederne i Jerusalem-menigheten. Og det er trolig disse 12 – og muligens noen til – som beskrives som apostlene under apostelmøtet i Acta 15. I Acta 1:20 kan man tolke det som at en av oppgavene til de 12 var å føre tilsyn (*episkope*) med forsamlingen, først i Jerusalem og senere med alle menighetene som ble grunnlagt rundt omkring i Israel, og etter hvert utenfor Israel.

Blant de 12 ble Peter, Jakob og Johannes ansett som søylene, ifølge Paulus (Gal 2:9). Jakob, Jesu bror, har trolig erstattet Jakob Sebedeus og blitt leder for det som foregikk i Jerusalem, jf

⁴¹⁰ Acta 13:1-4; 1 Kor 12:28; Ef 4:11

⁴¹¹ Chance 2007:261-62

Luk 9:28.

I og med de 12 ser ut til gradvis å forsvinne fra Lukas fortelling, og ser ut til å ha forlatt Jerusalem, er det mulig disse har blitt erstattet av andre, muligens et råd bestående av ”hyrden” Jakob, profeter, evangelister og lærere, som stod sammen med de eldste (Acta 21:8-18), samt de apostlene som befant seg i Jerusalem til ulike tider.

Med utgangspunkt i Lightfoots teorier om at de eldste var de 12 apostlenes erstattere, foreslår Campbell at de 12 apostlene gradvis ble erstattet, og at deres erstattere fikk navnet eldste. I Acta 15 var de 12 en blanding av apostler og eldste, mens i kapittel 21 har alle de 12 apostlene blitt erstattet av 12 eldste, som symboliserte det eskatologiske Israel, hevder han.⁴¹²

7.1.3.2. De 72 eldste (*ziqneim*)

Når det gjelder de eldste, vil jeg følge en tradisjonell tolkning som foreslår at det er de samme som de 72 som Lukas nevner i evangeliet (10:1,17).⁴¹³ Videre vil jeg foreslå at de 72 har fått tilsynsansvar for fellesskapene som ble dannet over hele Israel – ettersom apostlene ble værende i Jerusalem –, med tilsynsansvar for ulike regioner, med 6 eldste i hver region, jf Acta 10:23 og 11:12, og at det er disse som nevnes som Judas eldste i Acta 11:29-30. Når så Lukas sier at alle de eldste var samlet hos Jakob (21:18), oppfatter jeg det derfor som alle de 72 som var bosatt på forskjellige steder i landet. På en lignende måte som representanter i datidens Sanhedrin, kan eldste fra byer i ulike regioner kommet sammen til råd i Jerusalem med jevne mellomrom. Om vi følger Campbell i at det var 12 eldste i Jerusalem, vil jeg foreslå at 12 av 72 kan ha vært bosatt der, jf Juda og Levi stamme, men at de resterende var spredd utover landet.

Det har også blitt foreslått at det var de 7 som etter hvert fikk tittelen eldste.⁴¹⁴ Men de 7 knytter jeg til diakontjenesten.

7.1.3.3. De 7 ”diakonene” (*hazzan*)

“På denne tiden, da tallet på disipler stadig økte, kom de gresktalende jødene med klager mot de hebraisktalende fordi deres egne enker ble tilsidesatt ved den daglige utdelingen. De tolv kalte da sammen alle disiplene og sa: «Det ville være galt om vi forsømte Guds ord for å gjøre tjeneste ved bordene (διακονεῖν τραπέζαις). Se ut blant dere, brødre, sju

⁴¹² Bauckham 1995:427ff; Campbell 1993:512ff; Witherington 1998:388

⁴¹³ Hastings 1908/2003:661

⁴¹⁴ Campbell 1993:512

menn som har godt ord på seg og er fylt av Ånd og visdom; som vi kan sette til denne oppgaven, så vi kan fortsette i bønner og ordets tjeneste (ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσομεν).» Dette forslaget ble tatt godt imot av hele forsamlingen. Og de valgte Stefanus, en mann fylt av tro og Hellig Ånd, og Filip, Prokoros, Nikanor, Timon, Parmenas og Nikolaus, en proselytt fra Antiokia. Disse ble ført fram for apostlene, som ba og la hendene på dem.” Acta 6:1-6

Selve teksten er et vitnesbyrd om at de første kristne var opptatt av å organisere menigheten. Prosessen som beskrives har elementer i seg, når det gjelder utpeking og innsettelse, både fra jødiske- og gresk-romerske samfunnsforordninger, da vi får høre at: De 12 kalte sammen alle disiplene og ba dem se ut blant seg sju menn som kunne settes til denne oppgaven. Dette forslaget ble tatt godt imot av hele forsamlingen. Og de valgte sju som ble ført fram for apostlene, som ba og la hendene på dem.⁴¹⁵

Det er vanskelig å avgjøre om noen av de 7 kan ha blitt valgt blant de 12, de 72 eller noen av de 500. Dersom Filip er den samme som den som nevnes som en av de 12, har han muligens hatt en ledende rolle blant de 7. Men normalt blir denne Filip oppfattet som en annen enn apostelen – siden disse 7 skulle innsettes i tillegg til de 12 og at Lukas presiserer at evangelisten Filip var en av de 7. Men hvilken oppgave hadde de 7?⁴¹⁶

Det har blitt foreslått at de 7 – som alle bærer greske navn – ble ledere for den gresktalende forsamlingen i Jerusalem, ved siden av de 12, som etter dette konsentrerte seg om de hebraisktalende. Det har videre blitt foreslått at Lukas her introduserer leseren for de 7 evangelistene, som spredte evangeliet til hedningene. Dette finner man bevis for ved at tallet 12 symboliserer jødene, og bevitner at de 12 apostlene skulle forkynne for jødene, likeledes symboliserer tallet 7 hedningene, og bevitner at de 7 ”evangelistene” skulle forkynne for hedningene. Paulus blir ved en slik fortolkning ansett å ha fulgt i Stefanus fotspor.⁴¹⁷

Disse forklaringsmodellene tar utgangspunkt i et anstrengt forhold mellom jødekrister og hedningkrister og Paulus ord om at han skulle gå til hedningene, mens Peter og Johannes skulle gå til jødene (Gal 2). Jeg finner det problematisk å følge en slik forklaring, da et varig anstrengt forhold mellom jødekrister og hedningkrister er vanskelig å påvise, men også fordi Peter og de andre apostlene synes å ha gjestet de hedningkrister menighetene utenfor Israel. Å hevde at de 7 var ledere for de gresktalende fordi de bar greske navn, er også problematisk. Flere av de 12 bar

⁴¹⁵ Johnson 1992:254-57

⁴¹⁶ Bromiley 1995: Volume three 833-34

⁴¹⁷ Barrett 2004:52, 94, 305

også greske navn – Filip, Andreas og Bartolomeus.

Men jeg er ikke fremmed for tanken om at de 7 etter at menigheten ble spredt, kan ha hatt en sentral rolle i å evangelisere på de stedene de kom til, og at disse kan ha hatt en evangelists gave – i henhold til det bildet Lukas tegner av Filip. Men det utelukker ikke at de først var utpekt som apostlenes assistenter i Jerusalem, med blant annet ansvar for en daglig utdeling av mat.

Mange forskere finner det problematisk å anse disse assistentene som de første som var i besittelse av diakontjenesten. Dette begrunnes med at Lukas ikke nevner substantivet *diakonos*, men bare verbet *diakonein*. Og fordi man betviler at embeter kan ha eksistert på denne tiden, blir det oppfattet som en bevisst handling av Lukas ikke å bruke substantivet *diakonos* – som forstås som et embete.⁴¹⁸ Men her må det presiseres at et ”embete” først blir en realitet når en persons oppgave blir en permanent funksjon, der det innsettes en erstatter når en person forlater denne funksjonen. Med andre ord er det derfor lettere å si at dette var de første som fikk en oppgave som lignet det som på et senere tidspunkt utviklet seg til det man definerte som menighetens diakoner. Det at de syv ser ut til å ha forlatt Jerusalem, og dermed også ansvaret for den daglige utdelingen, utelukker ikke at en lignende funksjon kan ha oppstått på de stedene det ble etablert nye kristne fellesskap. Det er heller ikke utenkelig at det etter hvert igjen har meldt seg et behov for en praktisk og administrativ funksjon i hovedmenigheten i Jerusalem. Med andre ord anser jeg de 7 som ble valgt til å tjene ved bordene og skulle være apostlenes assistenter, som fødselen til det som senere ble kjent som diakontjenesten – som i sin karakter var praktisk og administrativ.

Men hva gjorde de 7? En vanlig forklaring er at menigheten drev en form for veldedighetsarbeid for de fattige og nødlidende i Jerusalem, og at det var dette de 7 fikk ansvar for. Dette blir avvist av feministteologen Elisabeth Schüssler Fiorenza, som anser de 7 som tjenere ved et nattverdsmåltid. En slik forståelse har jeg vanskelig for å få til å harmonere med resten av det bildet Lukas tegner, spesielt når det gjelder antall troende – som sies å ha vært flere tusen. Om dette oppfattes som et fellesmåltid, er det vanskelig å forestille seg hvor i Jerusalem dette kunne skje og hvordan det kunne løses rent praktisk. Selv om man leser det som at de tjente i husene, der Lukas presiserer at de brøt brødet, vil man også få fortolkningsproblemer, om man tar hensyn til at Lukas sier at det var flere tusen troende.⁴¹⁹

⁴¹⁸ Barrett 2004:302ff

⁴¹⁹ Fiorenza 1994:165-66

En annen måte å tolke det på er å lese det i lys av det ”kommunistiske” fellesskapet som Lukas beskriver.⁴²⁰ Da er det mulig å tolke det som at de 7 har fått ansvar for den felles økonomien og derfor sørget for fordelingen av mat til de mange kristne husfellesskapene i byen, og at dette har blitt distribuert videre av enkene i menigheten. At enkene har hatt en tjenende funksjon i menigheten, kan vi finne støtte for i Acta 9:36ff og 1 Tim 5:9ff.⁴²¹

Når det gjelder tallet 7, har ofte de 7 dommerne i byene blitt foreslått som et mulig forbilde. Men når det gjelder karakteren på oppgaven de 7 hadde, finner jeg flere likheter med de 7 levittiske tilsynsmennene i templet som hadde ansvar for de økonomiske anliggender. Men også andre levittiske tjenester (*hazzan/hyperetai*) – i templet, i byene og i synagogen – kan ha tjent som forbilde.⁴²²

Med andre ord anser jeg de 7 som apostlenes assistenter, som fikk ansvar for det praktiske og administrative i Jerusalem-menigheten i den tidligste fasen, der oppgaven var å ta hånd om menighetens felles økonomi og fordele mat og andre nødvendige ting til de mange enhetene i byene. Derfor vil man kunne kalle disse de 7 diakonene, selv om det på det tidspunktet trolig ikke hadde blitt en etablert, permanent funksjon.

Etter at de 7 forlot Jerusalem, kan en lignende funksjon ha oppstått på de stedene det ble etablert nye kristne fellesskap. *Diakoner* tror jeg, på en lignende måte som en *hazzan/hyperetes* i det jødiske samfunn, kan ha beskrevet de eldstes assistenter i Jerusalem-menigheten (jf tempeltjenerne), de eldstes assistenter i menighetene i byene (jf *arkontenes* assistenter) og de som betjente husmenighetene under måltidsfellesskapet (jf synagogene).⁴²³

Om det har vært lokale menighetsledere for småbyer/landsbysentre med tilhørende landsbyer, kan også de hatt assistenter på en lignende måte som de eldste i byene.

7.1.3.4. Menighetsledere for småbyer med tilhørende landsbyer

Tidligere har jeg sannsynliggjort at det kan ha vært noen titalls tusen troende i Israel på 50-tallet e.Kr.. Dersom det har vært så mange tilknyttet de kristne fellesskapene, kan det ha vært behov for en tilsynsoppgave på et nivå mellom de eldste og husmenighetslederne – en funksjon som også kan ha vært geografisk nødvendig. Med andre ord kan det ha vært en gruppe ledere som hadde

⁴²⁰ Acta 2:44.45; 4:32-37

⁴²¹ Barrett 2004:52; 302ff, 478

⁴²² Barrett 2004:225, 312; Ferguson 2003:565, 69; Jeremias 1969:180

⁴²³ Burtchaell 1992:216ff; 246-49

tilsynsansvar for kristne fellesskap i småbyer/landsbysentre⁴²⁴ med tilhørende landsbyer – noe som innebefattet tilsynsansvar for et gitt antall husmenigheter. En slik oppgave er det ikke mulig å lese ut av Actas framstilling. Men kanskje er det tilsynsmenn (*episkopoi*) og diakoner for menigheter i småbyer med tilhørende landsbyer i Syria og Israel, om enn noe senere, vi hører om i *Didaché* (15:1)?⁴²⁵ Jeg vil forsiktig foreslå at noen fra den utvidede sirkelen av disipler (de 500) kan ha fått en slik oppgave.

Mulige forbilder for en slik tjeneste kan ha vært: 1. Ledere (*paqid = episkopoi*) for 1000, 100, 50 og 10 i GT, som synes å være underordnet de eldste. 2. En tilsynsmann for en landsby / landsbyskriver (*komogrammateis/episkopos*) som videreformidlet og ivaretok byrådsinteresser. 3. En *mevaqquer* for en leir hos esseerne, som var tilsynsmann og overordnet presten som ledet gruppen på 10.

Men hvem ledet de små gruppene i den kristne menighet?

7.1.3.5. Hvem ledet husmenighetene?

Når det gjelder samlingene i husmenighetene, har ledelsen av disse trolig variert fra hus til hus. Noen kan ha blitt ledet av husherrer, andre av velstående kvinner som hadde sitt eget hushold, eller av valgte ledere for husmenigheter som kom sammen i hushold der husherren ikke var troende – noe som muligens også kan ha gått på rundgang på månedlig eller årlig basis. Når det gjelder husmenigheter i Israel, nevner Lukas bare en person som synes å ha vært leder for en husmenighet – Maria, Markus mor, som ser ut til å ha vært vert og leder for en husmenighet i Jerusalem (12:13ff). Trolig har mange av de andre kvinnene som fulgte Jesus i Galilea, og var til stede på pinsedag (1:14), også vært ledere og/eller verter for husmenigheter.

7.1.4. En mulig struktur

Ut ifra det bildet som har blitt tegnet i det foregående, er det mulig å lese følgende relasjonellhierarkiske struktur i menigheten i Israel, slik det kan ha sett ut på 50-tallet e.Kr..

I Jerusalem var Jakob hyrde, og ved sin side kan han ha hatt vandrende apostler, profeter, evangelister og lærere, som bare tidvis var innom Jerusalem, men som da de var der, kan ha fungert som rådgivere for Jakob og de eldste. Men hovedsakelig dro disse vandrerne rundt for å

⁴²⁴ (κωμοπόλεις, *komopolis*) Mark 1:38

⁴²⁵ Niederwimmer i Draper 1996:321

inspirere menigheter i og utenfor Israel.

De daglige, månedlige og årlige rutiner som etter hvert kan ha blitt etablert, har blitt tatt hånd om av Jakob og bofaste eldste. Jeg har foreslått at det var til sammen 72 eldste i Israel, hvorav 12 kan ha vært bosatt i Jerusalem, mens de andre har vært bosatt i andre byer og hatt tilsynsansvar for regioner, 6 eldste i hver region. Alle de eldste har trolig kommet sammen i Jerusalem med jevne mellomrom, jf Acta 21:18.

Videre har jeg foreslått at de eldste kan ha hatt under seg ledere for småbyer/landsbysentre med tilhørende landsbyer, tilsynsmenn som hadde ansvar for husmenigheter og fungerte som rådgivere og beskyttere for husmenighetslederne.

Om vi følger denne ansvarsfordelingen, kan en geografisk ledelsesstruktur basert på et relasjonelt hierarki sett omtrent slik ut:

1. Leder for menigheten i Jerusalem, med ansvar for oppfølgingen av de 72 eldste i byene, kanskje med tittelen Poimen (*Ra`ah*) eller Episkopos (*Paqid*).
2. Ledere i byer med tilhørende region, med ansvar for tilsynsmenn for småbyer og landsbyer, kanskje med tittelen *Presbyteroi* (*Ziqneim*).
3. Tilsynsmenn for småbyer/landsbysentre med tilhørende landsbyer, med ansvar for husmenighetsledere, kanskje med tittelen *Episkopoi* (*Paqid/Mevaqqer*)
4. Husmenighetsledere, kanskje med tittelen *Proistamenoï* (*rosh kneset*)

Jeg vil også foreslå at det kan ha vært en form for diakoner på alle nivåene.

7.2. Antiokia og provinsen Syria-Kilikia

Antiokia var provinshovedstad i Syria-Kilikia, og var en av de største og viktigste byene i imperiet, bare Rom og Alexandria var større. Når det gjelder innbyggertall, varierer beregninger fra 150 000 til 500 000.⁴²⁶ Samtidig som byen lå strategisk til, var den hjemmet til et stort og livskraftig jødisk samfunn. Og Acta sier at en stor mengde kom til tro der, også hellenister.⁴²⁷

Både Acta og Galaterbrevet bevitner at menigheten i Antiokia stod i nær kontakt med Jerusalem-menigheten.⁴²⁸ Men kanskje viktigst i vår sammenheng, det var denne provinsen

⁴²⁶ Hill 1990:48; Jeffers 1999:57; Robinson 1988:108-09; Stark 1996:131

⁴²⁷ Acta 11:21-26; jf Gal 2:12

⁴²⁸ Acta 11:22-30; 12:24 - 13:1-3; Gal 2:1-16

Paulus var fra, og det var i denne provinsens regioner han virket de første 12-14 årene etter at han kom til tro. Paulus fikk etter hvert en sentral plass i menigheten i provinshovedstaden, Antiokia, og Acta sier at det var herfra han og Barnabas dro ut på den første misjonsreisen.

Om man anser det som står i Galaterbrevet 2 som identisk med det som står i Acta 11:29-30 og 12:25, er det mulig at Paulus og Barnabas, samtidig som de skulle levere en pengegave, dro opp til Jerusalem for å fortelle at de ville dra ut og forkynne for folkeslagene (έθνη) i de andre provinsene – noe de tre ”søylene” anerkjente. Etter å ha kommet tilbake til Antiokia, og vært der en stund, har de søkt Gud i bønn og faste sammen med noen profeter og lærere, som la hendene på dem før de sendte dem ut.⁴²⁹

Disse profetene og lærerne ser sammen med Barnabas og Paulus, ut til å ha hatt en framtreddende posisjon og vært blant de øverste lederne i Antiokiamenigheten, ifølge Acta. Men når det gjelder ledere i Antiokia, er det kun disse profetene og lærerne vi hører om i de nytestamentlige skriftene. At Paulus har hatt en ledende posisjon i menigheten, kommer til uttrykk i Gal 2:10-16, der det sies at han irettesatte Peter. Samtidig bekrefter det at Peter var i Antiokia noe Acta bevitner, nemlig at menigheten i Jerusalem sendte folk til Antiokia og hadde et overordnet ansvar for menigheten.⁴³⁰

Når det gjelder organiseringen av menigheten i Antiokia og menighetene rundt om i provinsen Syria-Kilikia, får vi først høre om det i postnytestamentlige skrifter.

Om *Didaché* er skrevet mellom 70-100 e.Kr., og stammer fra et kristent miljø i småbyer og landsbyer i Syria og Israel,⁴³¹ kan det bekrefte at profeter og lærere hadde en framtreddende posisjon i menighetene i Syria-Kilikia i det første århundret, og at disse vandret rundt og besøkte menighetene i provinsens regioner. Men det kan også fortelle oss at *episkopoi* og *diakonoï* ledet menigheter i provinsens småbyer og landsbyer. Videre kan det fortelle oss at de lokale lederne ble støttet av omreisende utsendinger (ἀπόστολοι),⁴³² profeter og lærere, som i noen tilfeller kunne slå seg ned og bosette seg i et område de besøkte.⁴³³

"Velg dere derfor tilsynsmenn (έπισκόπους) og diakoner (διακόνους) som er Herren

⁴²⁹ Acta 11:27-30; 12:24 - 13:1-3; Gal 2:1-16

⁴³⁰ Acta 11:22-30

⁴³¹ Se Niederwimmer i Draper 1996:321f

⁴³² Når det tales om apostler, snakkes det trolig om utsendinger fra andre menigheter eller fra menigheten i Antiokia, som sammen med vandrende profeter og lærere gjestet menighetene.

⁴³³ *Didaché* 10:7; 11; 13; 15:1

verdige, tålsomme menn som ikke er glad i penger, som er troverdige og har stått sin prøve. Se ikke ned på dem, for de er også deres liturger på samme måte som profetene og lærerne er liturger (ὁμῖν γὰρ λειτουργοῦσι καὶ αὐτοὶ τὴν λειτουργίαν τῶν προφητῶν καὶ διδασκάλων)." *Didaché* 15:1

Ut ifra *Didaché* kan det se ut til at vandrende utsendinger (ἀπόστολοι), profeter og lærere har ledet liturgien da de besøkte menighetene. Men også tilsynsmennene og diakonene, som var lokale (valgte) ledere, har ledet liturgien, ifølge *Didaché* 15:1. I første omgang refereres det trolig til samlinger der hele menigheten kom sammen, men trolig har både vandrere og de lokale lederne ledet brødsbrytelsen da de gjestet husmenighetene.⁴³⁴

Man skal merke seg at *presbyteroi* ikke blir nevnt i dette skriftet. Som vi har sett, er det vanlig å forklare dette med at *presbyteroi* og *episkopoi* er synonymer som beskriver den samme funksjonen. I avsnittet om menigheten i Israel foreslo jeg at *presbyteroi* var en beskrivelse av lederne i byene, som også var en del av et råd som kom sammen i Jerusalem med jevne mellomrom, mens *episkopoi* ble knyttet til lederne for menigheter i småbyer og landsbyer. Dersom *Didaché* gjenspeiler forhold i småbyer og landsbyer,⁴³⁵ kan det forklare hvorfor *presbyteroi* ikke nevnes.

Uansett synes ἐπισκόπους καὶ διακόνους i *Didaché* å skille seg fra det bildet som tegnes i brevene til Ignatius (ca 110.e.Kr.), som var *episkopos* i Antiokia på begynnelsen av det andre århundret. Mens *Didaché* forteller om flere *episkopoi*, fortelles det hos Ignatius om en enkelt *episkopos* som var overordnet *presbyteroi* og *diakonoï*.⁴³⁶ En vanlig forklaring på dette er at Ignatius henvender seg til en bestemt menighet, mens *Didaché* henvender seg til mange menigheter – og at begge derfor taler om den samme funksjonen, nemlig en ”monarkisk biskop”. Men dersom Ignatius henvender seg til en hovedmenighet i en region og *Didaché* henvender seg til mindre fellesskap i småbyer og landsbyer i en region, kan det beskrive to ulike funksjoner – nemlig den øverste lederen i en by med tilhørende region (hos Ignatius) og underordnede ledere med tilsynsansvar for småbyer og landsbyer (i *Didaché*). En annen forskjell er at Ignatius ikke nevner de vandrende profetene og lærerne – noe som har ledet forskere til den konklusjon at det ikke lenger var vandrende profeter og lærere på Ignatius tid.

Men at Ignatius bare definerer *episkopos*, *presbyteroi* og *diakonoï*, er ikke ensbetydende med at

⁴³⁴ *Didaché* 10:7; 11; 13; 15:1

⁴³⁵ Se Niederwimmer i Draper 1996:321f

⁴³⁶ Ign Ef 1:3; 2:1-2; 3:2; 4:1; 5 - 6; 20:2; Ign Magn 2; 3:1; 4; 7:1; 6; 13:1-2; 15; Ign Trall 1:1; 2:1-3; 3:1-3; 7:2; 12:2; 13:2; Ign Rom 2:2; 4:3; Ign Fil 1:1; 2:1; 3:2; 4:1; 5:1; 7:1:2; 10; 11; Ign Smyr 8; 9:1; 12:2; Ign Pol 5:2; 6:1

det ikke fantes andre overordnede eller underordnede tjenester. I brevet til Magnesierne (13:2) sier Ignatius at de skal være biskopen og hverandre undergitt. Og i kapittel 6 i det samme brevet, skimter vi muligens en beskrivelse av husmenighetsledere, idet det sies at de skal danne en enhet med biskopen og med dem som leder (προκαθημένου). Med andre ord kan *episkopos*, *presbyteroi* og *diakonoï* være en beskrivelse av de øverste lederne i menigheter i store byer, som har hatt andre i underordning.

Men når og hvordan kan dette trefoldige lederskapet ha oppstått i Antiokia?

Følger man Burtchaells tanker, kan dette ha skjedd ganske tidlig, i og med han ser det sannsynlig at menighetene har organisert seg etter mønster fra synagogene. Burtchaell anser derfor trefoldet *episkopos*, *presbyteroi* og *diakonoï* i den kristne menighet som en videreføring av *arkjesynagogos*, *presbyteroi* og *hyperetes* i synagogene – da han tar det som en selvfølge at det fantes råd av eldste (*presbyterion/gerousia*) i synagogene.⁴³⁷

Men som vi har sett (4.4.), er det vanskelig å påvise at det var et råd av eldste i synagogene. Men man finner bevis for at det jødiske *politeumata*⁴³⁸ i ulike byer, trolig også Antiokia, ble ledet av et råd av eldste (*gerousia*), noe som inkluderte alle dets synagoger, ifølge Sandra Walker-Ramisch, som også påpeker at det kan se ut som at disse rådene hadde en overordnet myndighet over jødiske samfunn i de omkringliggende, rurale områdene.⁴³⁹ På en lignende måte som vi hører om en leder for rådet – *arkjegerousiarkjos* og *gerousiarkje* – i kilder fra andre byer, foreslår Meeks at en inskripsjon fra det første århundret e.Kr., der vi hører om en enkelt *arkon* for jødene i Antiokia, kan referere til lederen for *gerousia* i det jødiske *politeumata*.⁴⁴⁰

Det er altså mulig at menigheten i Antiokia etter hvert har organisert seg etter mønster fra det jødiske *politeumata* og de jødiske synagogene. Men det er også mulig at de har tatt etter den måten ting ble organisert i Jerusalem-menigheten – med en ledende hyrdefigur, et råd av *presbyteroi*, samt *diakonoï* –, og at disse menighetene ble ledet nokså likt allerede på 50-tallet e.Kr.. Om vi ser Ignatius brever i lys av det som sies i Acta og *Didaché*, kan det se ut som de karismatiske tjenestegavene gradvis har forsvunnet – noe som muligens kan skyldes at folk med slike gaver ble mer bofaste og samtidig valgt til ”embeter”, jf Pol Mar 16:2.

At Ignatius beskriver biskopen som Hyrden (ποιμήν) i brevet til Filadelfierne (2:1), kan

⁴³⁷ Burtchaell 1992:276,283,339,344-45

⁴³⁸ *politeumata* var en selvstyrt avdeling i en by, basert på nasjonalitet.

⁴³⁹ Walker-Ramisch 1996:138

⁴⁴⁰ Meeks 1983/2003:35,38

indikere at det hadde vært praksis i menighetene i Asia å beskrive denne funksjonen som (ποιμήν), jf Ef 4:11. Men muligens prøver Ignatius å unngå denne tittelen på den øverste lederen i en by, fordi han forbinder denne tittelen med Gud som alles hyrde og Jesus som menighetens hyrde, jf Ign Rom 9:1. Muligens har flere menigheter tatt etter denne praksisen og begynt å beskrive denne lederen for *episkopos*, fordi de anså bare en som hyrde for menigheten, nemlig Jesus. Kanskje gjenspeiles dette i 1 Pet 2:25, der Jesus kalles (ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον), jf Pol Mar 19:2.

I brevet til Romerne skal man også merke seg at Ignatius ikke henvender seg til eller nevner noen *episkopos*, og heller ikke *presbyteroi* og *diakonoï*, muligens fordi han ikke kjente til hvordan ting ble organisert der.

7.3. Rom

Imperiehovedstaden Roma var ikke bare imperiets maktsentrum, det var også den største byen i imperiet, med kanskje så mange som 1 000 000 innbyggere, eller i det minste 650 000.⁴⁴¹ Man vet ikke eksakt når og hvem som grunnla menigheten, men det anslås at den var grunnlagt en tid før år femti e.Kr., idet det tas høyde for at Claudius utvisning av jøder fra Roma i 49 e.Kr. var et resultat av en åpen konflikt mellom jøder og kristne (på grunn av en *Chrestus*).⁴⁴²

Om Paulus i sitt brev til menigheten i Rom på slutten av 50-tallet nevner alle husmenighetene i sin slutthilsen, kan det høyst vært noen hundre troende der på det tidspunktet. Men en slik slutning er spekulativ, da han trolig bare nevner navnene på dem han kjente til – personer som trolig hadde blitt landsforvist under Claudius og kan ha vært en del av paulinske menigheter i Makedonia, Akaia og Asia, men som nå hadde vendt tilbake til Rom. Men heller ikke i innledningen av brevet, der han henvender seg til alle de troende i Rom og sier at det i hele verden blir talt om deres tro, gir han oss inntrykk av om det kan ha vært mange troende i Roma.

Romerbrevet er det eneste nytestamentlige skriftet som er adressert menigheten i Roma, og som på den måten kan fortelle oss noe om hvordan menigheten ble organisert der. Men som Robinson påpeker, kan tekstene om nådegaver i Romerbrevet like gjerne gjenspeile forhold i Korint og/eller Efesos. Robinson synes først og fremst å tenke på at Paulus gjenspeiler forhold på disse stedene. Men her må man også ha in mente at de som vendte tilbake til Rom fra provinsene på

⁴⁴¹ Hill 1990:48; Jeffers 1999:57; Robinson 1988:108-09; Stark 1996:131

⁴⁴² Acta 18:2; Suetonius, *Claudius* 25:4; Robinson 1988:78

østsiden av middelhavet, kan ha tatt etter menighetene i øst i måten å organisere menigheten på.

I tillegg til de personlige hilsenene i Romerbrevet 16, kommer det fram i teksten at de troendes fellesskap i Roma var basert på husmenigheter. Vi hører om menigheten som kom sammen i Priska og Akvilas sitt hus, om dem som hører til Aristobulus' hus og om dem av Narkissus' hus som er i Herren – som alle på hver sin måte synes å reflektere kristne grupper som kom sammen i ulike hushold. Men også hilsenen til Asynkritus, Flegon, Hermes, Patrobas, Hermas, og brødrene hos dem, samt hilsenen til Filologus og Julia, Nereus og hans søster og Olympas, og alle de hellige hos dem, synes å beskrive husmenigheter.

Men ut av denne slutthilsenen får vi ingen indikasjoner på om det kan ha vært noen storsamlinger eller et øvre lederskap for alle husmenighetene i byen. Kanskje var Andronikus og Junia,⁴⁴³ som det sies var prominente/enestående/velsett (ἐπίσημοι) blant apostlene, noen av de øverste lederne i menigheten. Det er vanskelig å avgjøre om Andronikus og Junia selv var apostler, eller om de bare var “høyt ansett av apostlene“. Om det menes at de selv var apostler, kan de muligens hatt en sentral rolle i plantingen av menigheten i Roma, og sammen med blant andre Priska og Avilas, som ble utvist av Roma under Claudius,⁴⁴⁴ ha vendt tilbake til Roma igjen etter at Nero hadde kommet til makten. De kan også ha vært vandrende apostler eller en menighets utsendinger som oppholdt seg i Roma på det tidspunktet Paulus skrev brevet. Uansett hvordan vi tolker det, er opplysningene for vage til å finne noe grunnlag til å kunne hevde hvilken rolle Andronikus og Junia kan ha hatt i menigheten i Roma.⁴⁴⁵

Det er altså vanskelig å se noe øvre lederskap i Romamenigheten ut ifra Paulus brev, om da ikke noen av nådegavene i kapittel 12:6-8 beskriver slike ledere. Men disse nådegavene synes mer å beskrive gaver som kom til uttrykk i husmenigheter, og som James Dunn sier: ”the talk is of prophesy rather than prophets and of the one who teaches rather than teachers.”⁴⁴⁶ Altså kan disse synes å skille seg fra de apostler, profeter og lærere som beskrives som de første i menigheten, i 1 Kor 12:28 og Ef 4:11. Og muligens sier Paulus (προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως,) profeti i henhold til troen, fordi det her er snakk om en annen nådegave enn de vandrende profetene (προφήτας). Jeg oppfatter altså nådegavene som beskrives i Rom 12 som funksjoner som kom til uttrykk i husmenighetssamlinger.

⁴⁴³ Jeg kommer ikke til å drøfte spørsmålet om Junia(s) var mann eller kvinne.

⁴⁴⁴ Acta 18:2; Suetonius, *Claudius* 25:4

⁴⁴⁵ Moo 1996:916ff

⁴⁴⁶ Dunn 2006:566

”For slik som en kropp har mange lemmer, og ikke alle lemmer har samme funksjon, slik er også vi, enda vi er mange, en kropp i Kristus. Men hver for oss er vi hverandres lemmer. Og etter den nåde som er gitt, har vi fått ulike nådegaver. Enten det er profeti i henhold til troen, eller en tjener som betjener (bordene), eller en som underviser en lære, eller en veileder som veileder, eller en som gir med oppriktighet, eller en som leder med iver, eller en som med glede viser barmhjertighet.” Rom 12:4-8

Som vi har sett (4.6.), kan den som leder (προϊστάμενος), identifiseres med husherren, og peker trolig på den som ledet en samling i en husmenighet. 2. Å vise barmhjertighet (ἐλεῶν) har paralleller til morsrollen, og peker trolig på dem som på en spesiell måte utviste omsorg.⁴⁴⁷ 3. Å veilede/formane/oppmuntre/trøste (παρακαλῶν) peker trolig på dem som hadde en særskilt evne til å rettlede og oppmuntre. 4. Å tjene (διακονίαν) har paralleller til hustjenerne, og i denne sammenheng refereres det trolig til dem som betjente husmenigheten under måltidene. 5. Å lære (διδάσκων) har paralleller til huspedagogen, og her pekes det trolig på dem som hadde evnen til å undervise og/eller forklare læremessige spørsmål. 6. Å gi (μεταδίδους) refererer til dem som på ulike måter bidro økonomisk. 7. Når det tales om å profetere, refereres det trolig til dem som hadde evnen til å høre Åndens tale og gi medlemmene vise råd om framtiden.

Når det gjelder et øvre lederskap for menigheten i Roma, er det mulig det kan gjenspeiles i Filipperbrevet, Efeserbrevet og 1 Timoteus – om de er forfattet i Rom –, 1. Peter og det postnytestamentlige skriftet 1. Klemens brev. Momentene i disse brevene blir kommentert i omtale av menighetene de er adressert til.⁴⁴⁸

7.4. Paulus virksomhet i provinsene

Paulus ser alltid ut til å ha jobbet i team. Ifølge Acta gav han seg først fullt og helt til forkynnelsen etter at medarbeiderne hadde ankommet de aktuelle stedene. Da Paulus dro videre, lot han medarbeidere bli igjen for å se til menigheten som hadde blitt grunnlagt. Etter at de gjenværende medarbeiderne også dro videre, og de nye menighetene hadde blitt overlatt til seg selv og lokale ledere, sendte Paulus jevnlig sine medarbeidere for å føre tilsyn og lære dem. Eksempler på slike medarbeidere, som ofte figurerer i Acta og de paulinske brevene, er Titus og

⁴⁴⁷ Muligens kan dette også innebære et utadrettet barmhjertighetsarbeid, på en lignende måte som de som hadde ansvar for barmhjertighetsarbeidet i synagogene. Levine 1996:394; 2000:421-22,46-47

⁴⁴⁸ Robinson 1988:81-83

Timoteus.⁴⁴⁹

Når Paulus nevner apostler, profeter, evangelister, hyrder og lærere som først ble gitt til menigheten, nevner han muligens seg selv og sine medarbeidere, samt andre omreisende predikanter som hadde karismatiske ”tjenestegaver”. Eksempler på dette kan være Silas (profet), Apollos (lærer?) og Timoteus (hyrde og/eller evangelist?). Men det utelukker ikke at det kan ha vokst fram noen i de ulike provinsene som har ment å være i besittelse av slike ”tjenestegaver” – og at disse kan ha fått en viktig posisjon i sin provins. Men når det gjelder lokale ledere, forbindes de oftest med begreper som *presbyteroi*, *episkopoi*, *diakonoi* og *proistamenoï*.

Som vi har sett (3.1.), har noen forskere hevdet at Paulus ikke utpekte og innsatte lokale ledere, og at han ikke var opptatt av å organisere menighetene, men at menigheten kun var ledet av Ånden. Men som Luke Timothy Johnson og Daniel Harrington påpeker, er det viktig å unngå å få det inntrykket at Paulus ikke hadde interesse for den lokale organiseringen, da selv de udiskuterte brevene hans tar opp slike temaer gjentatte ganger.⁴⁵⁰

I det følgende skal vi se nærmere på hvordan karismatiske ”tjenestegaver” og lokale tjenester kommer til uttrykk i brevene til menigheter i provinsene Makedonia, Akaia og Asia.

7.5. Makedonia

I Makedonia etablerte Paulus kristne fellesskap først i Filippi, ifølge Acta og 1 Tess 2:2, og det var først noen måneder senere han kom til provinshovedstaden Tessalonika. Selv om det oppstod kristne fellesskap først i Filippi, kan 1 Tess 1:7-8 og 4:10 indikere at menigheten i Tessalonika fikk en ledende posisjon for menighetene i Makedonia. Men de knappe opplysningene brevet gir og tidspunktet det er skrevet på, gir lite grunnlag for å hevde at menigheten i Tessalonika på det tidspunkt ble oppfattet som ledende overfor de andre menighetene i provinsen.

7.5.1. Tessalonika

Paulus brev til menigheten i Tessalonika, som trolig er det tidligste kristne skriftet, er av stor betydning i vårt henseende, fordi det sier oss noe om lederskap i menigheten – og da om lokale ledere. Som nevnt (2.4.2.1.) er brevet trolig skrevet innen ett år etter at menigheten ble grunnlagt,

⁴⁴⁹ Acta 17:14-16; 18:15,24-27; 19:1,22; 20:4; Rom 16:21; 1 Kor 1; 3:4-22; 4:6,17,19; 9:5; 16: 10-12; 2 Kor 1:19; 2:13; 7:6,13-16; 8:6,23-24; 12:18; Gal 2:1,3; Fil 1:1; 2:19-30; Kol 1:1,7; 4:7; 1 Tess 1:1; 3:2,6; 2 Tess 1:1; Filem 1:1; 1 Tim 1:2-3; 2 Tim 4:10-21; Tit 1:4ff; 3:13; Heb 13:23

⁴⁵⁰ Johnson 1992:256

og i det som sies om ledere, får vi høre at menighetens medlemmer skal ”verdsette dem som arbeider blant dere og forestår dere i Herren og formaner dere”. (εἰδέναι τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν καὶ προϊσταμένους ὑμῶν ἐν κυρίῳ καὶ νοουθετοῦντας ὑμᾶς) 1 Tess 5:12

Ettersom Paulus, Silas og Timoteus ikke lenger var hos menigheten i Tessalonika, må ”de som arbeider blant dere og er over dere i Herren og formaner dere” refererer til lokale ledere for menigheten, sier Judith Lynn Hill. Hun sier videre at: I og med alle tre partisipper er forbundet med en enkelt artikkel, peker det i retning av at det beskriver en enkelt gruppe mennesker som hadde ansvar for å lede menigheten. Arbeidet lederne gjorde, blir ikke beskrevet i detalj av Paulus, noe som indikerer at det var godt kjent for menigheten hva dette arbeidet innebar.⁴⁵¹ Dette kan bety at Paulus her gir en generell beskrivelse av menighetsledere. Men det kan også beskrive en spesifikk funksjon, for eksempel ledere for små grupper som samlet seg i hjemmene.⁴⁵²

Selv om byen og omegnen hadde mange innbyggere – beregninger varierer fra 75 000 til 200 000⁴⁵³–, er det vanskelig å lese ut fra Paulus brever om mange har kommet til tro i menighetens første leveår. Men ifølge Acta (17:4) var det en liten gruppe jøder, en stor mengde ”gudfryktige” grekere, og en god del av de fremste kvinnene som sluttet seg til det kristne fellesskapet. Om det bare var noen hundre som kom til tro i Tessalonika – og det i 1 Tes 5:12 ikke er snakk om ledere for de kristne i hele provinsen –, er det stor sannsynlighet for at ”de som arbeider, forestår og formaner” refererer til husmenighetsledere. Om det har vært en større mengde troende, inkludert andre grupperinger i provinsen, er det mer sannsynlig at det her er en generell beskrivelse av dem som på ulike måter ledet menigheten.

Men hva sies det om ledelse i Filippi?

7.5.2. Filippi

Filippi skilte seg fra de andre byene Paulus etablerte menigheter i, i det den primært var mer et senter for jordbruk enn handel, sier Wayne Meeks. De italienske kolonistene ble spredt i landsbyer i landskapet omkring, og landbruk rundt landsbyene var basis for den økonomiske utviklingen av området. Men Acta 16 bevitner at det også fantes innflyttere som primært var engasjert i handel og håndverk. Selve byen forble alltid liten – omkring 10 000 innbyggere – og

⁴⁵¹ Hill 1990:214ff

⁴⁵² Hill 1990:214ff; Chapple 1984:217ff

⁴⁵³ Hill 1990:48; Jeffers 1999:57

befolkningen i hele kolonien blir anslått til mellom 50-100 000.⁴⁵⁴

Når det gjelder antall, har det trolig kommet relativt få til tro i begynnelsen, om man tolker ut ifra det som sies i Acta 16 – noe som også kan sees i sammenheng med at det høyst sannsynlig var få jøder i byen.⁴⁵⁵ Om det har vært mange troende på det tidspunktet brevet til menigheten er skrevet, er vanskelig å lese ut av brevet. Men siden området var relativt lavt befolket, er det ikke utenkelig at menigheten i dette området forble liten i antall – selv om den trolig vokste og spredte seg utover kolonien i årene etter at den ble etablert. Derfor har de lokale lederne – tilsynsmenn (ἐπισκόποις) og menighetstjenere (διακόνους) – vi får høre om i Fil 1:1, trolig hatt ansvar for en relativt liten gruppe mennesker.

Om Paulus brev til menigheten ble skrevet i Roma, har det trolig blitt forfattet 10-14 år etter at menigheten ble grunnlagt – og kan derfor gjenspeile en veletablert måte å organisere menigheten på.

Det er mulig å tolke *episkopois kai diakonois* som en generell beskrivelse av dem som på ulike måter førte tilsyn og tjente menigheten. Men det kan også peke på spesifikke funksjoner i menigheten.

Allan Chapple mener det virker sannsynlig at *episkopois kai diakonois* refererer til to ulike funksjoner. I fraværet av direkte bevis mener han svaret på dette spørsmålet må være gjetning, men kanskje det mest sannsynlige forslaget er at *episkopois* var verter og ledere av husmenigheter, mens *diakonois* var assistenter for *episkopois* og tjenere i menigheten.⁴⁵⁶

Ut ifra mitt tidligere forslag om at *episkopoi* kan forbindes med ledere som hadde ansvar for det som foregikk i mindre byer og landsbyer, vil jeg også her foreslå at *episkopoi* kan referere til tilsynsmenn for troende i de mange landsbyene som lå omkring byen, med ansvar for hvert sitt område og et gitt antall husmenigheter (og ledere) hver, og at disse ved sin side hadde en assistent – *diakon* – som tok hånd om praktiske og administrative oppgaver.

Men hvorfor nevnes ikke *presbyteroi* i dette brevet?

Den vanligste forklaringen er at *episkopoi* er synonymt med *presbyteroi*, og at de som nevnes som *episkopoi* i Paulus brev, er den samme funksjonen som blir kalt *presbyteroi* i Polykarps brev til menigheten, ca 50 år senere – der vi får høre at de troende må ”underordne seg *presbyterois* og *diakonois*” (5:2 – 6:1). Men er det nødvendigvis den samme funksjonen Polykarp referer til?

⁴⁵⁴ Meeks 1983/2003:46; Oakes 2001:45-46

⁴⁵⁵ Oakes 2001:59

⁴⁵⁶ Chapple 1984:562

Marvin Vincent påpeker at det ikke kan bevises at det ikke var *presbytere* i Filippi da Paulus skrev til menigheten der, men han mener at hvis de hadde hatt en rang identisk med *episkopoi*, ville de sannsynligvis ikke vært utelatt.⁴⁵⁷ Men skriftets taushet gjør at vi ikke kan ta stilling til om det for eksempel kan ha vært *presbytere* i byen som var ledere over *episkopoi* og *diakonoi*. Men hva med opplysningene vi får i Polykarps brev, der vi bare får høre om *presbyteroi* og *diakonoi*,⁴⁵⁸ hvordan skal vi tolke dem? Kan det bety at han kun henvender seg til de øverste lederne som holdt til i byen, og at han utelater å nevne underordnede tilsynsmenn (*episkopoi*) med ansvar for menigheter spredt omkring i kolonien? Om det ikke var ledere kalt *presbyteroi* på den tiden da Paulus skrev sitt brev til menigheten, kan slike overordnede ledere blitt til som en konsekvens av at menigheten i området hadde vokst på disse årene? Eller kan det være at den funksjonen som ble kalt *episkopoi* på det tidspunktet Paulus skrev brevet, på et senere tidspunkt fikk tittelen *presbyteroi*?

Uansett hva vi foreslår eller vil argumentere for, er opplysningene for knappe til at vi kan slå noe fast når det gjelder organiseringen av menigheten i Filippi. Det samme kan vi si om menigheten i Tessalonika. Men noe som synes klart, er at *prositamenous* i 1 Tess 5:12 og *episkopois kai diakonois* i Fil 1:1 refererer til lokale menighetsledere.

Hva med Akaia og menigheten i Korint, får vi høre om lokale ledere og/eller et relasjonelt hierarki der?

7.6. Korint og provinsen Akaia

Korint var en romersk koloni og provinshovedstad i Akaia, og anslås å ha hatt 80-100 000 innbyggere i vår periode. Både størrelsen på Korint og at det ser ut til å ha bodd mange jøder i byen, taler for at det kan ha kommet mange til tro her. Og byen synes utvilsomt å ha fått stor strategisk betydning for Paulus misjonsvirksomhet. At Paulus brukte mye tid i byen, kan både tale for at byen hadde stor strategisk betydning, og at det kan ha kommet mange til tro.⁴⁵⁹

I Acta 18:4,8-10 fortelles det at både jøder og grekere ble overbevist av Paulus forkynnelse. Videre sies det at synagogeforstanderen Krispus kom til tro på Herren sammen med alle i sitt hus, og at mange andre i Korint som hørte ham, kom til tro og ble døpt. Og i det angivelige synet Paulus fikk av Herren, der det ble sagt: ”for i denne byen har jeg et tallrikt folk”, indikeres det at

⁴⁵⁷ Vincent 1897/1968:47

⁴⁵⁸ Man skal også merke seg at det kan synes som det ikke har vært noen monarkisk biskop i Filippi.

⁴⁵⁹ Stark 1996:131; Thiselton 2008:17

menigheten vokste seg stor etter hvert (v10).

Hvorvidt mange hadde kommet til tro på det tidspunktet 1. Korinterbrev ble skrevet, omkring 3-5 år etter at menigheten ble grunnlagt, er vanskelig å lese ut av brevet. Men i hilsenen kan det synes som at Paulus, i tillegg til å hilse til de som holdt til i byen også hilser til kristne fellesskap på de andre stedene i provinsen (1 Kor 1:2-3). Dette vil i så fall samsvare med 2 Kor 1:1 (jf 2 Kor 11:10), der det sies at brevet er til menigheten i Korint, sammen med alle de hellige i hele Akaia. Med andre ord kan det bevitne at menigheten i Korint var hovedmenighet for mange menigheter i provinsen, men også at de troende var ivrige i misjoneringen, og at mange kom til tro.

Om vi tar utgangspunkt i 1 Kor 1:10-16 og 3:4ff, der det refereres til partier i menigheten, kan det tilsynelatende virke som at det ikke har vært et overordnet lederskap i Korint på det tidspunktet brevet ble skrevet. Men selv i perioden som 1. Klemens brev er skrevet, omkring 40 år senere, da det ifølge Klemens (42:4) skal ha vært etablert et overordnet lederskap en stund, får vi høre om splittelser i menigheten – men da som følge av krangel om avsettelse og innsettelse av tilsynsmenn (*episkopoi*).⁴⁶⁰ Med andre ord er ikke et overordnet lederskap en garanti mot splittelse, og det at det bevitnes splittelse, er heller ikke et bevis for at det ikke har vært et overordnet lederskap på den tiden da Paulus skrev 1. Korinterbrev.

Klemens bevitner at apostlene helt i begynnelsen hadde innsatt tilsynsmenn (*epikopous*) og diakoner (*diakonous*) i menighetene (42:4) – noe som kan oppfattes som en generell beskrivelse av lokale ledere, og nødvendigvis ikke referer til spesifikke funksjoner. I og med Klemens brev er skrevet mer enn førti år etter at menigheten ble grunnlagt, og det er usikkert i hvor stor grad han har kjent til menigheten i Korint, er det med stor forsiktighet man må forholde seg til de opplysningene som framkommer i dette brevet. Både når det gjelder den tidligste tiden og når det gjelder forholdene på den tiden da Klemens skrev sitt brev (ca 96 e.Kr.), får vi en lite detaljert beskrivelse, og det som sies, kan oppfattes som tvetydig. Selv om det er mulig å lese et trefoldig hierarki (biskop, presbytere og diakoner) hos Klemens, er det ikke eksplisitt uttrykt hos ham. Robinson mener at vi ikke er på et stadie i *1 Klem* hvor det er en trefoldig tjeneste. Dette begrunner han med at det ser ut til å ha vært flere "overseere" (eller biskoper) og diakoner. Presbytere, som en distinkt gruppe, skilt fra biskop og diakoner, er heller ikke synlig. Han påpeker også at biskoper og presbytere synes å brukes omvekslende.⁴⁶¹

⁴⁶⁰ *1 Klem* 1:3; 37- 44; 54:2; 57:1-2

⁴⁶¹ Robinson 1988:69-77

Men vi får ikke høre om ”*episkopos, presbyteros* eller *diakonos*” i Paulus brever til menigheten, men i 1 Kor 12:28 hører vi om noe som kan ligne, ved synonymene *Kyberneseis* (styrere, veiledere, administratorer) og *antilempseis* (hjelpere/assistenter), som trolig referer til lokale ledere. Men hva mer kan vi få vite i 1 Kor 12?

7.6.1. Kommentar til 1 Kor 12

Kapittelet uttrykker et universelt syn på menigheten, der det innledningsvis, i vers 4-6, kan synes som at Paulus har hatt en oppfatning av at den øverste åndelige forordning var Guddommen, og at det var en rollefordeling mellom Den Hellige Ånd, Jesus – menighetens Herre – og Gud Fader. Samtidig synes disse versene å fungere som en innledning til tre temaer som blir tatt opp i resten av kapittelet, idet vi får høre at: 1. det er forskjellige nådegaver, men Ånden er den samme. 2. det er forskjellige tjenester, men Herren er den samme. 3. det er forskjellige virkemåter (*ἐνεργημάτων*), men det er den samme Gud som virker (*ἐνεργῶν*) alt i alle.

Åndens nådegaver kan knyttes til vers 7-11, der vi får høre at Ånden manifesterer seg gjennom den enkelte når Han selv vil. De ulike tjenestene kan knyttes til vers 12-27, der vi får høre at hver enkelt lem har fått en funksjon på Kristi kropp. De ulike virkemåtene kan knyttes til vers 28-31, der vi får høre om ulike virkemåter i menigheten. I det følgende vil hovedfokus være rettet mot den siste delen, som jeg mener må sees i lys av det som sies om Åndens manifestasjoner og om Kristi kropp.

a. Hvordan virker Ånden?

I evangeliene kan man lese at Den Hellige Ånd kom over Jesus etter at Han hadde blitt døpt, og at Jesus etter dette fikk kraft til å utføre sin tjeneste og at Ånden virket gjennom Han på ulike måter. Ifølge Paulus virker Ånden på samme måte gjennom menigheten, som er Kristi fortsatte inkarnasjon. I tillegg til å gi de troende kraft og inspirasjon til i å utføre den oppgave/funksjon de har fått på Kristi kropp (v13), utfører Ånden sin gjerning ved å virke gjennom den enkelte ved forskjellige manifestasjoner. Åndens manifestasjoner/nådegaver synes ikke å være permanente tjenester, men manifestasjoner som Ånden virker gjennom hver enkelt ettersom Han selv vil.

”Men Åndens åpenbaring/manifestasjoner gis hver enkelt til det felles beste. For ved denne Ånd blir det gitt visdomsord, kunnskapsord, en ekstraordinær tro, nådegaver til å helbrede, kraftgjerninger (= undergjerninger), profeti (profetisk tale), evnen til å bedømme ånder, tungetale / ulike språk (*γένη γλωσσῶν*) , og oversettelse/tydning av

tungetale. Alt dette virker den ene og samme Ånd, som deler ut til hver enkelt ettersom han selv vil.” v7-11

Jeg ser ikke noe poeng i å forsøke å klassifisere disse manifestasjonene i ulike grupper, slik noen kommentatorer har gjort. Jeg kommer heller ikke til å kommentere hva som kan ligge bak hvert enkelt uttrykk / hver enkelt manifestasjon.⁴⁶² Men det kan være interessant å merke seg at med unntak av tungetale og tyding av tungetale kommer alle manifestasjonene til uttrykk i Jesusfortellingen i evangeliene. Et viktig poeng her er altså at Ånden nå virker gjennom menigheten – Kristi kropp.

b. Hvordan virker Kristus?

Om man leser vers 12-27 i lys av vers 5, kan man lese kroppens ulike funksjoner (lemmer) som et uttrykk for ulike tjenester i menigheten, der kroppens Herre er Jesus. Kristus virker altså gjennom ulike tjenester i menigheten. At menigheten beskrives som én kropp, bestående av både jøder og grekere, slaver og frie, samt fokuset på at kroppen består av mange lemmer, kan indikere at Paulus i denne metaforen mener å påpeke at menigheten i Korint var en del av en universell enhet av troende. Dette bekreftes i vers 27, der det sies at de er Kristi kropp og lemmer på en del (ὁμοίως ὅτι ἐστε σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους). Videre påpeker han at et mangfold av tjenester er satt i menigheten, og at alle funksjonene på kroppen er like viktige for at kroppen skal fungere. Spesielt de som kan synes lite viktige, påpeker han at har en viktig funksjon. I tillegg til å virke gjennom Åndens manifestasjoner, virker altså Gud gjennom de ulike tjenestene på Kristi kropp som hvert enkelt medlem utfører.

c. Hvordan virker Gud alt i alle?

I lys av de foregående avsnittene, kan det altså tolkes som at Gud virker både gjennom tjenester på Kristi kropp og ved Åndens manifestasjoner. Dette kommer også til uttrykk i v 28-31, der vi får høre at:

”Gud satte i menigheten først noen til apostler, for det andre profeter, for det tredje lærere, deretter kraft (=undergjerninger), deretter nådegaver til å helbrede, så hjelpere/assistenter, ledere og ulike slag tungetale. Ikke alle er apostler, ikke alle er profeter, ikke alle er lærere, ikke alle gjør undergjerninger, ikke alle har nådegaver til å helbrede, ikke alle taler i tunger, ikke alle tolker. Men vær ivrige etter å få de største nådegavene!”

⁴⁶² For innblikk i dette, se Thiselton 2008:937ff

Her må vi ha i baktanke at Paulus nødvendigvis ikke beskriver ”alle tjenester og nådegaver” som menigheten i Korint kjente til, men at de trolig har visst hva han mente med den lista han her ramser opp. Ved en kategorisering vil jeg forsiktig foreslå at:

1. Apostler, profeter og lærere beskriver dem som gjorde det grunnleggende arbeidet, jf 1 Kor 3:4ff, og derfor var de første/øverste lederne. I og med disse beskrives i flertall, refereres det trolig til slike tjenester i menigheten som en universell enhet – uten at det utelukker at slike kan ha hatt en framtreddende plass som ledere i Korint og provinsen Akaia.
2. Kraft (undergjerninger) og nådegaver til å helbrede, beskriver manifestasjoner ved Ånden som trakk mennesker til menigheten.
3. Hjelpere (ἀντιλήψεις) kan både beskrive Paulus medarbeidere som assisterte han under reisene og lokale menighetstjenere. Ledere (κυβερνήσεις) beskriver høyst sannsynlig lokale menighetsledere. Stefanus, Fortunatus og Akaikus kan være eksempler på slike ledere. Stefanus ser i utgangspunktet ut til å ha vært leder for en husmenighet. Men det finnes også indisier i teksten som gjør at man kan oppfatte disse som representanter for et øvre lederskap i Korint, som menigheten skulle underordne seg, likesom de underordnet seg alle som arbeidet sammen med Paulus, 1 Kor 16:15-18.
4. De som taler i tunger og de som tolker, beskriver manifestasjoner ved Ånden som ofte forekom under menighetens samlinger, jf 1 Kor 14.

I tillegg til at vi får høre om Åndens manifestasjoner/nådegaver, synes denne teksten også å uttrykke det som Harnack beskriver som karismatiske vandrere (*apostler, profeter og lærere*) og lokale embeter (her beskrevet som *antilempseis* og *kyberneseis*) – som jeg beskriver som ”tjenestegaver” og ”tjenestegjerninger”.

Når det gjelder ”tjenestegavene” – *apostler, profeter og lærere* – er det vanskelig å avgjøre om det er en beskrivelse av vandrere som hadde sitt utgangspunkt i Jerusalem, om det beskriver Paulus og hans medarbeidere, eller om det beskriver tjenester som hadde vokst fram i menigheten. Ut fra konteksten og tidspunktet brevet er skrevet på, virker de to første forslagene mest sannsynlige.

Når det gjelder *antilempseis* og *kyberneseis* synes det å være en generell beskrivelse av mennesker som på ulike måter betjente eller ledet menigheten. Om vi tar utgangspunkt i at begrepene omfatter forskjellige typer hjelpere/tjenere/assistenter og lederfunksjoner, åpner vi

også opp for at det kan ha vært en form for relasjonellhierarkisk ledelse i menigheten i Korint og Akaia. Men for at en slik modell skal ha vært en realitet, må det forutsettes at menigheten i Korint var hovedmenighet for mange menigheter i provinsen og/eller om det var mange troende i byen. Hvorvidt det har vært et øvre lederskap og en hierarkisk struktur i flere ledd, og hvordan det eventuelt kan ha sett ut, kan i beste fall bare bli gjetning. For Paulus gir oss ikke mer informasjon, noe som gjør at vi bare kan anta hva som ligger bak disse ordene.

At en hierarkisk struktur på flere nivåer har vokst fram etter hvert, er likevel ikke utenkelig. Det kan være en slik struktur Klemens uttrykker i sin analogi:

“Ikke alle er provinsledere (ἐπαρχοι), eller tribuner (χιλίαρχοι), eller centurioner (ἐκατόνταρχαι), eller femtimannsførere (πεντηκόνταρχοι), eller andre rangeringer, men enhver i de ulike avdelingen må utføre det som Keiseren (βασιλέως = kongen) og lederne (ἡγουμένων) befaler. De store kan ikke eksistere uten de små, og heller ikke de små uten de store. Det er en viss blanding av begge deler, og dette er nyttig." *I Klem 37:1-3*

Bildet Klemens tegner, stemmer ikke helt i forhold til den romerske hærordning. Nivåene kan vi få til å passe, men vi kjenner ikke til avdelinger på 50 i den romerske hær. Kan denne ”feilen” være der fordi denne analogien også gjenspeiler en organisasjonsform i menigheten – i og med man også får høre at menighetens medlemmer skal underordne seg hverandre i henhold til den nådegaven den enkelte har fått (38:1).⁴⁶³ Dette vil i så fall kunne passe i forhold til den organiseringen jeg har foreslått for menigheten.

1. Kongen (βασιλέως) kan peke på Kristus, menighetens Herre, beskytter og øversteprest.
2. Provinslederen (ἐπαρχος) kan peke på hyrden/biskopen i provinshovedstaden.
3. Tribuner/tusenmannsførere (χιλίαρχοι) kan peke på *presbyterne* i byene.
4. Centurioner/hundremannsførere (ἐκατόνταρχαι) kan peke på tilsynsmenn (*episkopoi*) i småbyer/landsbyer/bydeler, som hadde tilsyn med husmenigheter.
5. Femtimannsførere (πεντηκόνταρχοι) kan peke på husmenighetsledere – dersom de største husmenighetene har huset så mange.

Om dette gjenspeiler en hierarkisk organisering av menigheten på Klemens tid (96 e.Kr.), kan det ikke begrenses til Italia og/eller Akaia, men også gjelde andre provinser, i og med det tegnes et universelt/imperialt bilde. Dette vil i så fall bekrefte at både forfatterne i NT og de postnytestamentlige forfatterne tegner et ufullstendig bilde av tjenester i menigheten, og at det

⁴⁶³ Legg også merke til at det sies at det var andre rangeringer. I menigheten kan diakoner være et eksempel på det. Vi får også høre at de ”store” og de ”små” er gjensidig avhengig av hverandre.

derfor gjør det vanskelig å dra slutninger ut ifra de sparsommelige opplysninger som gis i de ulike skriftene.

Men hva med skriftene som henvender seg til menigheten i Efesos, får vi høre om et relasjonelt hierarki i dem?

7.7. Efesos og provinsen Asia

Asia var den mest folkerike provinsen i Lille Asia, og provinshovedstad Efesos anses som Romerrikets fjerde eller femte største by. Innbyggertallet i Efesos har blitt anslått til 150 000 på det laveste og 500 000 på det høyeste. Men en rekke andre byer i Asia som NT bevitner kristen virksomhet i, var også store – Smyrna 75 000-200 000, Pergamum 120 000 og Sardes 100 000.⁴⁶⁴

Det er en anerkjent oppfatning at provinsen Asia var det mest suksessfulle området i den tidlige kirkes misjonsekspansjon, sier Robinson. Å anslå antall kristne er vanskelig, og kalkuleringene varierer mye. Robinson antar forsiktig at selv om de kristne skulle oppnådd liten misjonssuksess i Asia, ville området hatt atskillige tusen ved inngangen til det andre århundret.⁴⁶⁵

At en stor mengde kom til tro i Efesos og provinsen Asia som helhet, bekreftes både i Acta og av Paulus. I 1 Kor 16:9 sier Paulus at ”en dør har åpent seg for meg i Efesos, stor og virksom.” Og Actas fortelling om bøker for 50 000 sølvpenger som ble brent (19:19), understreker at mange hadde kommet til tro.

Ifølge Acta 19:9-10 fikk hele Asia høre ordet gjennom Paulus virksomhet i Efesos – en tekst som implisitt sier at de som hørte Paulus undervisning, gikk ut og forkynte i byer og steder i provinsen. De kristne menighetene som bevitnes i Pergamum, Troas, Smyrna, Kolosæ, Laodikea, Hierapolis, Tyatira, Sardes, Filadelfia, Magnesia og Tralles, er trolig et resultat av denne virksomheten. Robinson mener Acta her bevitner betydningen menigheten i Efesos hadde i området, og hvordan evangeliet ble spredt derfra til hele provinsen Asia, men han synes ikke å oppfatte menigheten i Efesos som overordnet menighetene i resten av provinsen i et salgshierarkisk nettverk.⁴⁶⁶

Robinson påpeker også at antall troende har betydning for hvordan man rekonstruerer organiseringen av kirken på bynivå – et poeng som tidligere har blitt viet lite oppmerksomhet. Robinson mener at dersom det var et hundretalls husmenigheter i en by som Efesos i overgangen

⁴⁶⁴ Hill 1990:48; Jeffers 1999:57; Robinson 1988:108-09; Stark 1996:131-32; Witherington 1998:562ff

⁴⁶⁵ Robinson 1988:93ff

⁴⁶⁶ Robinson 1988:93ff

til det andre århundret, vil det gi oss en ramme for behovet for en hierarkisk organisering.⁴⁶⁷ Men i motsetning til Robinson, mener jeg at behovet for en hierarkisk organisering har meldt seg på et mye tidligere tidspunkt, og at dette gjaldt både på bynivå og for hele provinsen, noe jeg tror vi kan finne indikasjoner på i den nytestamentlige litteraturen.

I det følgende skal vi se litt nærmere på hva som sies i Efeserbrevet, 1. Timoteus og i Acta. Som nevnt (2.4.2.2) daterer jeg Efeserbrevet og 1. Timoteus til midten av 60-tallet e.Kr., ca 10 år etter at menigheten ble etablert, noe som gjør at de kan gjenspeile en veletablert måte å organisere menigheten på. Jeg tar også høyde for at det på dette tidspunkt kan ha vært flere tusen troende i området.

7.7.1. Efeserbrevet

”... én kropp, én Ånd, slik dere fikk ett håp da dere ble kalt, én Herre, én tro, én dåp, én Gud og alles Far, han som er over alle og gjennom alle og i alle. Til hver enkelt av oss er nåden gitt, alt etter som Kristi gave blir tilmålt... Og det var han som ga noen til å være apostler, noen til profeter, noen til evangelister og noen til hyrder og lærere, for å utruste de hellige til tjenestegjerning, for å bygge opp Kristi kropp, inntil vi alle når fram til enhet i troen og kjennskap til Guds Sønn, til manns modenhet, til aldersmålet av Kristi fylde... og i ett og alt vokse opp til ham som er hodet, Kristus. Ut fra ham blir hele kroppen sammenføyd og holdt sammen av hvert bånd og ledd, alt etter den oppgave hver enkelt del har fått tilmålt, så kroppen vokser og bygges opp i kjærlighet.” Ef 4:3-16

Denne teksten har mange likheter med 1 Kor 12, idet vi får høre om noe som kan oppfattes som en rollefordeling i Guddommen, at den synes å uttrykke et universelt syn på menigheten, at menigheten beskrives som Kristi kropp med mange ulike funksjoner, og ved beskrivelsen av tjenester som er gitt til menigheten. Men i tillegg til apostler, profeter og lærere, som beskrives som de første i 1 Kor 12:28, får vi også høre om evangelister og hyrder.

Som i 1 Kor 12:28 uttrykkes det at apostler, profeter, evangelister, hyrder og lærere hadde en særskilt posisjon i menigheten. Men her får vi høre litt mer om noen av oppgavene disse hadde. For det første sies det at de skulle utruste de Hellige til tjenestegjerning (πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων εἰς ἔργον διακονίας). Dette indikerer at det også var andre oppgaver i menigheten, noe som synes å bekreftes i vers 16, der vi leser at hver enkelt del har fått tilmålt en oppgave.

⁴⁶⁷ Robinson 1988:119-20

Hvorvidt de 5 gavene som var gitt til menigheten, som jeg definerer som ”tjenestegaver”, har hatt en sentral rolle i å innsette de troende til en ”tjenestegjerning” på Kristi kropp, kommer ikke eksplisitt fram av teksten, men kanskje uttrykkes dette implisitt i setningen ”for å bygge opp Kristi kropp” εἰς οἰκοδομήν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Men setningen εἰς οἰκοδομήν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ kan også være et uttrykk for at de fem ”tjenestegavene” sammen med dem som ble utrustet til ”tjenestegjerninger” sørget for at Kristi kropp ble bygget opp.

Ut av teksten leser jeg altså at de 5 ”tjenestegavene” hadde en sentral rolle i det grunnleggende arbeidet, men vi får ikke noe innblikk i hvilke ”tjenestegjerninger” de Hellige skulle bli utrustet til å gjøre. Muligens er det slike gjerninger vi møter på i 1. Timoteus, der vi får høre om *presbyteroi, episkopoi, diakonoi og proistamenoι*; slike som Harnack kalte lokale embeter, men som jeg har valgt å kalle lokale tjenester eller ”tjenestegjerninger” – som i hovedsak hadde en bevarende/omsorgs funksjon.

Men før vi ser nærmere på ”tjenestegjerninger”, må vi se litt nærmere på hvem de 5 gavene – *apostler, profeter, evangelister, hyrder og lærere* –, som det sies at er gitt for å utruste de Hellige til ”tjenestegjerning”, beskriver.

I og med teksten har et universelt preg refereres det trolig til alle *apostler, profeter, evangelister, hyrder og lærere*, som var gitt til menigheten som en global enhet, noe som gjør at det kan innbefatte både vandrere med utgangspunkt i Jerusalem, Paulus og hans medarbeider, men også mennesker som holdt til i provinsen – enten vandrere som ble værende i Asia eller at det har vokst fram noen i provinsen som har ment å være i besittelse av slike gaver. At slike ”tjenestegaver” holdt til i Asia og var blant de ledende i menigheten der, kan 1 Tim 5:17 indikere.

7.7.2. Første brev til Timoteus

Οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν, μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ, 1 Tim 5:17

De fleste Bibelovertøsettelser oversetter denne teksten omtrent slik: ”De eldste som leder på en god måte, skal aktes verdig dobbel ære, særlig de som arbeider med ord (tale, tanke, tekst) og lære (undervisning)”, med den betydning at det refereres til ledende menn som var en del av *presbyteriatet* – et øvre råd for menigheten, jf 4:14. Men i lys av 5:1 er det også mulig å oppfatte

det som at det her tales om ”eldre menn som utviser god framferd”, eller ”eldre menn som leder på en god måte”.

Om det her tales om medlemmer av *presbyteriatet* (alternativ 1) som leder på en god måte, er det mulig å tolke det som at noen av disse medlemmene var i besittelse av det som i Efeserbrevet blir beskrevet som en lærergave. Da vil det også ligne noen byråd i gresk-romerske byer, hvor *arkontene* og byrådet ser ut til å beskrives som en enhet, der noen av medlemmene i rådet var *arkonter* – som hadde spesifikke oppgaver.⁴⁶⁸

At ”tjenestegaver” ble innlemmet i de eldstes kollegium, i hvert fall på et senere tidspunkt, kan Polykarp Martyrium 16:2 bevitne, der det sies at ”Polykarp var en apostolisk og profetisk lærer, biskop over den allmenne kirke i Smyrna. I det minste kan denne teksten bekrefte at de ”karismatiske vandrerne” – apostel, profet og lærer – etter hvert ble en del av lokale menighetsråd bestående av en biskop og eldste.

Om vi ut ifra 1 Tim 5:17 tolker at de 5 gavene har vært innlemmet i *presbyteriatet*, hvordan skal vi da oppfatte dem som beskrives som *hyrder* i Ef 4:11? En mulighet kan være at det refererer til en som var den øverste leder i *presbyteriatet*, på en lignende måte som ypperstepresten var den øverste lederen av det jødiske Sanhedrin i Jerusalem. Er det i så fall en slik figur som fremstår som monarkisk biskop på et senere tidspunkt, i brevene til Ignatius?

Ved en mindre strikt distinksjon av ”tjenestegaver” og ”tjenestegjerninger”, er det også mulig å tolke *hyrder* som en beskrivelse av ulike hyrdefunksjoner i menigheten. Da kan det både beskrive de øverste lederne i de ulike byene, forskjellige tilsynsoppgaver og ledere for husmenigheter – som Akvillas og Priskilla (1 Kor 16:19).

Men det er også mulig å tolke det som at de 5 ”tjenestegaver” var ledere over *presbyterne* –, slik jeg foreslo at Jakob som hyrde i Jerusalem ved sin side kan ha hatt vandrende apostler, profeter, evangelister og lærere, som bare tidvis var innom Jerusalem, men som da de var der, kan ha fungert som rådgivere for Jakob og de eldste. På en lignende måte kan det synes som Timoteus har hatt et slags hyrdeansvar i Efesos. Og om man oppfatter Οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν, μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ som at det tales om ”eldre menn som leder på en god måte (eller utviser god framferd) og som arbeider med undervisning”, er det også mulig å tolke det som at disse eldre mennene var lærere som stod over *presbyteriatet*. På den andre side det at en *presbyter* underviste, må nødvendigvis ikke bety

⁴⁶⁸ Dmitriev 2005:32-33, 119, 121

at han ble betraktet som å være i besittelse av ”tjenestegaven” lærer.

Men har det i det hele tatt vært et *presbyteriat* i Efesos? I 1 Tim 4:14 sies det til Timoteus: ”Forsøm ikke den nådegaven som er i deg, som ble gitt deg ved profetiske ord og ved håndspåleggelse av *presbyteriatet* (πρεσβυτερίου).” Her må man ta stilling til om det er snakk om et *presbyteriat* i Efesos eller om denne hendelsen har skjedd et annet sted – for eksempel i Jerusalem. Om det var et *presbyteriat* i Efesos som la sine hender på han, kan det da være snakk om å innsette Timoteus som hyrde/biskop for menigheten i Efesos – med den tilhørende provinsen Asia?

I så fall kan det være problematisk i forhold til det som står i 1 Tim 3:1-7, om dem som ønsker seg en tilsynsgjerning – som av noen kommentatorer oppfattes som menn som ønsket å bli monarkisk biskop i Efesos. Men trolig beskriver ikke disse versene noen monarkisk biskop i Efesos. Ved måten det framstilles på, kan det synes å beskrive en oppgave som mange utførte. Og det er både mulig å tolke det som en generell beskrivelse av ulike tilsynsoppgaver, og som en beskrivelse av en spesifikk tilsynsoppgave.

”... Om noen strekker seg mot en tilsynstjeneste, er det en viktig/god gjerning han ønsker seg (Εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ). En tilsynsman må derfor være (δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον)... (moralske krav)... dyktig til å undervise (διδασκτικόν)... lede sitt eget hus på en god måte, og ha barn i underordning, med all ærbarhet (τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον, τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ, μετὰ πάσης σεμνότητος). For om en person ikke vet hvordan han skal lede sitt eget hus, hvordan kan han da ha omsorg for Guds menighet? (εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστῆναι οὐκ οἶδεν, πῶς ἐκκλησίας θεοῦ ἐπιμελήσεται;)...” 1 Tim 3:1-7

At det krevdes at vedkommende hadde et godt ord på seg blant dem som stod utenfor, kan indikere at denne oppgaven hadde en offentlig karakter. Som vi har sett, har mange forskere forklart *episkopon* som et synonym til *presbyteros*, noe man kan finne belegg for i Acta 20:17-28, der de eldste også beskrives som tilsynsmenn. I så fall kan de som beskrives som *episkopon* i 3:1-7, være mennesker som har tilsluttet seg det som beskrives som *presbyterion* i 4:14 og *presbyteroi* i 5:17. At de eldste har hatt en tilsynsoppgave, finner jeg sannsynlig, men det er ikke like sannsynlig at alle som hadde en tilsynsoppgave har blitt kalt eldste – da det kan ha vært forskjellige tilsynsoppgaver. I dette tilfellet vil jeg foreslå at tilsynsoppgaven som beskrives i 3:1-7, som synes å referere til en spesifikk oppgave, er en annen funksjon enn den tjenesten de eldste hadde. En mulighet kan være at det beskriver en leder over de eldste i menighetene i de ulike byene i provinsene – slike som vi kan lese om i Ignatius brever. Men det kan også ha vært snakk

om noen som har vært underordnet de eldste. Men jeg finner det vanskelig at det kan beskrive en leder for en husmenighet – da det kan synes som at de som skulle ha en slik tilsynsoppgave, måtte ha ledet sin husmenighet på en god måte.

Beskrivelsen av det å lede sitt eget hus på en god måte, og ha barn i underordning, synes i første omgang å beskrive en husherre (οἰκοδεσπότης). Men som vi har sett (6.8.), kunne en husherre også være leder for menigheten som kom sammen i hans hus, noe som åpner opp for en tolkning av at *proistamenon* her kan peke både på rollen som *oikosdespotes* og rollen som leder for en husmenighet – og at barna de hadde i underordning ikke bare beskrev kjødelige barn, men også åndelige barn. Derfor er det mulig å tolke det som at de som skulle ha en tilsynsoppgave, måtte først ha vært ledere for en husmenighet.

Om vi tolker det som at det var ledere for husmenigheter som skulle få et nytt ansvarsområde, vil jeg foreslå at oppgaven de gikk inn i, var å føre tilsyn med flere husmenigheter, og at disse tilsynsmennene var underordnet *presbyteriatet* (4:14).

I Israel foreslo jeg at menigheten kan ha hatt et *presbyteriat* som møttes med jevne mellomrom i Jerusalem, og at dette rådet bestod både av eldste som var bosatt i Jerusalem og eldste som var bosatt i andre byer og hadde tilsynsansvar for hver sine regioner. Under disse eldste foreslo jeg at det kan ha vært tilsynsmenn for småbyer og landsbyer, med tilsynsansvar for husmenigheter. Jeg tror det kan være et lignende bilde som gjenspeiles i 1. Timoteus – noe som kan passe både i forhold til det store antallet som synes å ha kommet til tro og at menigheten spredte seg utover til alle provinsens regioner.

Videre vil jeg henvise til en gammel debatt omkring Acta 20:18-31, der det ble diskutert hvem de eldste som Paulus kalte til seg i Milet kunne være – om det kun var eldste for den lokale menigheten i Efesos, eller om det også innebefattet eldste fra andre byer i provinsen.⁴⁶⁹ Som i forslaget om menigheten i Israel, tror jeg det her kan være snakk om eldste som hadde lederansvar for menigheter i byene i provinsen, inkludert Efesos, og at disse kunne komme sammen med de eldste i hovedstaden til felles råd med jevne mellomrom. Med andre ord tror jeg det her snakkes om alle de eldste for provinsen Asia, som hadde sitt hovedsete i Efesos.

Jeg har altså foreslått at menighetene i byene hadde noen tilsynsmenn som ble kalt *presbytere* og at *presbyterne* hadde ansvar for ulike regioner, og at det under disse fantes tilsynsmenn i småbyer/landsbyer/bydeler som hadde tilsynsansvar for husmenigheter og husmenighetsledere. I

⁴⁶⁹ Buck 1838:365

tillegg til disse får vi også høre om noen som hadde en spesifikk oppgave, som blir beskrevet som *diakonois*, i 1 Tim 3:8-14.

Det sies ikke konkret hva oppgaven gikk ut på, men det at det sies at det krevdes at de var pålitelige/trofaste i alt (πιστὰς ἐν πάντιν), kan indikere at oppgaven var av praktisk og administrativ karakter. Muligens kan det være snakk om *presbyternes* assistenter. Jeg kommer ikke til å drøfte videre hva denne oppgaven kunne innebære, men heller stille noen åpne spørsmål ut ifra denne teksten. 1. Indikerer vers 11 at kvinner også kunne ha en slik tjeneste? 2. Når det i vers 12 sies at den som skal bli diakon, må ”lede sine barn og sine hus på en god måte (τέκνων καλῶς προϊστάμενοι καὶ τῶν ἰδίων οἴκων)”, kan det da bety at den som skulle ha denne tjenesten, hadde hatt tilsynsansvar for flere husmenigheter?

7.7.3. Sammenfatning

Apostler, profeter, evangelister, hyrder og lærere, i Ef 4:11, synes først og fremst å referere til tjenester som var gitt til menigheten globalt. Trolig har alle disse tjenestene hatt en forbindelse til Efesos, både i form av vandrere med utgangspunkt i Jerusalem, Paulus og hans medarbeidere, men også ”tjenestegaver” som holdt til i provinsen.

Trolig har Timoteus vært en av dem som ble værende i Asia, og i følge 1. Timoteus brev kan det synes som han har hatt hyrdeansvar for menigheten på det tidspunktet brevet ble skrevet. Det at det synes som han har hatt en oppgave med å innsette mennesker i lokale ”tjenestegjerninger”, 1 Tim 3:1-14 og 5:22, kan bekrefte at de fem ”tjenestegavene” hadde en sentral rolle i det grunnleggende arbeidet, både når det gjaldt å utruste og å innsette mennesker til ”tjenestegjerninger” i menigheten.

Noen ”tjenestegjerninger” kan synes å ha vært utpekte og innsatte ”embeter”, som hadde en offentlig karakter og ble kalt *presbyteroi*, *episkopoi*, *diakonois*. Men trolig beskriver ikke de utpekte *presbyteroi*, *episkopoi*, *diakonois* alle ”tjenestegjerningene” som fantes i menigheten, man må også medregne husmenighetsledere og andre tjenester som kom til uttrykk i samlingene i hjemmene – som man kan lese om i brevene til menigheter på andre steder, brev som er skrevet i- eller like etter at Paulus har oppholdt seg i Efesos.⁴⁷⁰

Ut ifra det bildet som jeg leser ut av de ovenfor nevnte tekstene, vil jeg foreslå følgende lederstruktur i Efesos og provinsen Asia.

⁴⁷⁰ Robinson 1988:98-100, 103-07

I Efesos kan Timoteus ha blitt oppfattet som hyrde (biskop), og ved sin side kan han ha hatt vandrende apostler, profeter, evangelister og lærere, som bare tidvis var innom Efesos, men som da de var der, kan ha fungert som rådgivere for Timoteus og de eldste.

De daglige, månedlige og årlige rutiner har blitt tatt hånd om av Timoteus og bofaste eldste. De eldste kan beskrive dem som hadde lederansvar for menigheter i byene i provinsen, inkludert Efesos, som kom sammen til felles råd i Efesos med jevne mellomrom. Videre har jeg foreslått at de eldste hadde ansvar for ulike regioner, og at det under disse fantes tilsynsmenn i småbyer/landsbyer/bydeler som hadde tilsynsansvar overfor husmenigheter og husmenighetsledere. I tillegg hører vi om en spesifikk oppgave kalt *diakonois*, som trolig refererer til de eldstes assistenter, som tok hånd om praktiske og administrative oppgaver.

7.8. Et sammenlignende perspektiv

I dette kapittelet har vi sett nærmere på det bildet som man ut ifra de nytestamentlige skriftene og de apostoliske fedre kan danne seg av menighetene i ulike provinser. At de nytestamentlige skriftene tilsynelatende beskriver forskjellige måter å lede menigheten på, på de ulike stedene, har vi sett at kan skyldes flere ting. Her har vi lagt vekt på: 1. Hvor lang tid etter at menigheten ble grunnlagt et skrift ble skrevet. 2. Om den aktuelle menigheten kan ha hatt mange medlemmer på det tidspunktet skriftet ble skrevet. 3. At de ulike skriftene ikke gir et helhetlig bilde. 4. At det kan anvendes ord som var vanlige å bruke i den lokale kulturen i området skriftet var adressert.

Men her har ikke fokuset vært å forsøke å finne forskjeller, men å finne ut hva som kan ha vært likt på de ulike stedene. Og ut ifra de kildene vi har tilgjengelig, er det mulig å lese en forholdsvis lik måte å organisere menigheten på i Israel (Jerusalem), provinsen Syria-Kilikia (Antiokia) og provinsen Asia (Efesos).

I alle disse områdene kan vi spore en hyrdefigur i hovedstaden, som ved sin side har hatt vandrende apostler, profeter, evangelister og lærere, som da de var innom hovedstaden, kan ha fungert som rådgivere for hyrden og *presbyterne* – og muligens har noen av disse vært en del av de *presbyrnes* råd. Videre har vi funnet indisier på at de daglige, månedlige og årlige rutiner har blitt tatt hånd om av hyrden og bofaste *presbyterne*. Når det gjelder *presbyterne*, kan det beskrive dem som hadde lederansvar for menigheter i byene i provinsen, inkludert hovedstaden. Disse kan ha kommet sammen til felles råd i hovedstaden med jevne mellomrom. Videre har vi funnet indisier på at det under *presbyterne* i byene, kan ha vært tilsynsmenn i småbyer/landsbyer/bydeler

som hadde tilsynsansvar for husmenigheter og husmenighetsledere. I tillegg hører vi om en spesifikk oppgave kalt *diakonois*, som trolig refererer til de eldstes assistenter, som tok hånd om praktiske og administrative oppgaver. Men det finnes også indisier på at det kan ha vært en form for diakoner på alle nivåene – som *presbyternes* assistenter, som assistenter for tilsynsmennene i småbyene og som mennesker som tjente i husmenighetssamlinger.

Også i Korint hører vi om apostler, profeter og lærere. Men det bevitnes også lokale ledere og hjelpere/assistenter, av Paulus beskrevet som *Kyberneseis* og *antilempseis*, som kan oppfattes som synonyme til *episkopoi* og *diakonoi*, som Klemens sier at apostelene helt i begynnelsen hadde innsatt i menighetene. Dette kan oppfattes som generelle beskrivelser av mennesker som på ulike måter betjente eller ledet menigheten. Selv om begrepene kan omfatte forskjellige typer lederfunksjoner og hjelpere/tjenere/assistenter, er det vanskelig å se for seg en utviklet hierarkisk organisering på det tidspunktet Paulus skrev sitt brev (3-5 år etter at menigheten ble grunnlagt). Men militæranalogien i *1 Klem 37* kan indikere at det etter hvert har utviklet seg en hierarkisk struktur på flere nivåer i Akaia. Men om analogien til Klemens gjenspeiler en hierarkisk organisering av menigheten, kan det ikke begrenses til Akaia og/eller Italia, men også gjelde andre provinser, i og med det tegnes et universelt/imperialt bilde.

Vi får ingen indikasjoner på om det har vært et øvre lederskap for alle husmenighetene i Roma på det tidspunktet Paulus skrev sitt brev til menigheten der, men vi får et detaljert bilde av nådegaver som kom til uttrykk i husmenighetene – i det vi hører om dem som: leder, viser barmhjertighet, underviser, profeterer, veileder, gir og betjener (under måltidet). Men i og med Paulus ikke hadde vært i Roma, kan dette like gjerne beskrive husmenigheter i Akaia, Makedonia og/eller Asia – da brevet er skrevet i Korint etter at han hadde vært i Asia og Makedonia.⁴⁷¹

I Filippi finner vi indisier på at *episkopoi* kan referere til tilsynsmenn for troende i de mange landsbyene som lå omkring byen, med ansvar for hvert sitt område og et gitt antall husmenigheter hver, og at disse ved sin side hadde en assistent – *diakon* – som tok hånd om praktiske og administrative oppgaver. I Tessalonika hører vi om noen som ledet (*prositamenous*), som jeg har foreslått kan referere til husmenighetsledere.

Ut ifra det bildet som har blitt tegnet i dette kapittelet, er det mulig å lese menigheten i følgende hierarki, med Gud på toppen:

⁴⁷¹ Robinson 1988:81-83

1. Gud Fader, universets Herre, som er over alle og virker alt i alle.
2. Jesus, menighetens Herre.
3. Apostler, profeter, evangelister og lærere, som virket i flere provinser.
4. Hyrden i provinshovedstaden.
5. *Presbytere* i byene.

Disse hadde ved sin side *diakoner* som tok hånd om praktiske oppgaver.

6. Tilsynsmenn i småbyer og landsbyer.

Disse kan ha hatt ved sin side *diakoner*, som tok hånd om praktiske oppgaver.

7. Husmenighetsledere – som ved sin side hadde noen som: viste barmhjertighet, underviste, profeterte, veiledet, gav og tjente.

I lys av Paulus brever har jeg også foreslått hvordan Paulus kan ha forestilt seg hvordan Gud virker gjennom menigheten på ulike måter, gjennom forskjellige nådegaver. I tekstene beskrives først ”tjenestegavene” som har gjort det grunnleggende arbeidet, og utrustet de troende til ”tjenestegjerning”. ”Tjenestegjerningene” kan oppfattes som lokale tjenester – som tok hånd om menighetens daglige virke. I tillegg til ”tjenestegavene” og ”tjenestegjerningene” hører vi om Åndens manifestasjoner, som gis av Ånden til hvem Han vil, når Han vil. Ved en kategorisering av nådegaver i menigheten som beskrives i de Paulinske brevene, kan vi tegne følgende bilde:

1. ”Tjenestegaver” – apostler, profeter, evangelister, hyrder og lærere.
2. ”Tjenestegjerninger”, som beskriver:
 - a) innsatte ”embeter” – *presbyteroi* (eldste), *episkopoi* (tilsynsmenn) og *diakonoi* (diakoner).
 - b) Funksjoner i husmenighetene, som var de som: leder, profeterer, tjener, underviser, formaner, gir og viser barmhjertighet.
3. Åndens manifestasjoner – visdomsord, kunnskapsord, tro, nådegaver til å helbrede, kraft til å gjøre undergjerninger, profetisk tale, evnen til å prøve ånder, ulike slags tunger og tyding av tunger.

8. Konklusjon

I denne avhandlingen har vi sett hvor vanskelig det kan være å tolke de knappe opplysningene om menighetsorganisering som gis i Det nye testamentet, og hvor bestemte de premissene forskere legger til grunn har vært for hvordan de rekonstruerer ledelsesstrukturer i de tidligste menigheter. Også rekonstruksjonen i denne avhandlingen er et resultat av de premissene som har blitt lagt til grunn for tolkningen av de nytestamentlige tekstene. Når det gjelder modellen som jeg tok utgangspunkt i, har jeg i stor grad kommet fram til de samme svarene. Derfor må det erkjennes at jeg etter å ha fullført prosjektet, har blitt enda mer klar over hvor mye de fordommer og de prioriteringer som er gjort i forkant av prosjektet, kan ha å si for det resultatet man kommer fram til.

Utgangspunktet for dette prosjektet var en (for)forståelse av at de tidligste kristne oppfattet seg selv som en global enhet av troende som holdt sammen i et relasjonellhierarkisk nettverk. Ved å se den tidligste kirke i lys av den kulturfæren den vokste fram i, med de gresk-romerske og jødiske modellene som kan ha påvirket måten den organiserte seg på, har jeg forsøkt å trenge inn i de nytestamentlige tekstene.

Fra tidligere forskning har jeg funnet støtte for noen av mine antagelser hos Karl Holl og James Tunstead Burtchaell, som hevder at menigheten var en universell enhet, underlagt Jerusalem-menigheten i en eller annen form for hierarkisk nettverk. Burtchaell ser et jødisk hierarki som en naturlig ramme for hvordan de kristne menighetene organiserte seg. Han ser det som en teoretisk mulighet at alle synagogene i en stor by, og i småbyene og landsbyene som hørte til, var underordnet en "førstesynagoge". I tillegg til at mindre synagoger kan ha vært underlagt en hovedsynagoge i et område, hevder han at alle jødiske fellesskap utenfor Jerusalem, i Israel og diasporaen, oppfattet Jerusalem som mor for alle jødiske fellesskap, og at alle synagogene så på det store rådet der som en ultimat autoritet i et hierarki, som gikk oppover gjennom småbyer, byer og metropolis til Jerusalem.

På en lignende måte argumenterer jeg for at det har vært kristen virksomhet på ulike nivåer i det romerske imperiet, og at menighetene var knyttet sammen i et relasjonellhierarkisk nettverk som gikk oppover fra landsbyer, småbyer, byer og provinshovedstader til Jerusalem.

Jeg har funnet sterke indiser i de nytestamentlige skriftene på at det var kristen virksomhet på alle disse nivåene. I Actas presentasjon fortelles det at menigheten spredte seg fra Jerusalem og ut over hele Israel, til byer og landsbyer. Et lignende bilde tegner Lukas av Paulus misjon, som tok

utgangspunkt i ”strategiske” byer og provinshovedstader hvorfra evangeliet ble spredt utover til de tilhørende byer og landområder. Dette er også mulig å lese ut fra de paulinske brevene.

Når det gjelder en hierarkisk ledelsesstruktur, bevitner Acta og de paulinske brevene at Paulus forholdt seg til det som ble besluttet av de øverste lederne i Jerusalem-menigheten, at de paulinske menighetene stod i et relasjonelt avhengighetsforhold til Paulus og hans medarbeidere, og at menighetens medlemmer stod i et relasjonelt avhengighetsforhold til hverandre – i en global enhet. Videre har vi funnet bevis for at omreisende apostler, profeter og lærere hadde høyere rang enn de lokale lederne. Vi har også funnet gode indisier på at det i de lokale menighetene i byene kan ha vært et lederskap som var overordnet ledere for husmenighetene. Og vi finner bevis for et mangfold av tjenester i husmenighetene.

Med andre ord *finnes det grunnlag for å hevde en relasjonellhierarkisk struktur i de tidligste menigheter, der det skjelnes mellom tjenester på ulike nivåer i et slikt hierarki.*

På dette grunnlaget har jeg altså foreslått at de tidligste kristne fellesskapene stod i relasjonell avhengighet til hverandre i et hierarkisk nettverk, fra Jerusalem og ned til den minste husmenighet i en landsby i provinsene – på en lignende måte som det romerske imperiet, som var spredt over et stort geografisk område. Jeg har funnet indisier på følgende geografiske ledelsesstruktur:

1. Apostler – hadde sitt utgangspunkt i Jerusalem og hyrdeansvar for flere provinser.
2. Hyrder i provinshovedstadene.
3. *Presbytere* i byene.
4. Tilsynsmenn i småbyer og landsbyer.
5. Husmenighetsledere.

Ut ifra det vi kan lese om tjenester og nådegaver i NT, har jeg foreslått følgende organisering på de ulike nivåene: Menighetene i provinshovedstadene ble ledet av en hyrde, som ved sin side hadde vandrende apostler, profeter, evangelister og lærere, som da de var innom hovedstaden, fungerte som rådgivere for hyrden og *presbyterne*. Apostler, profeter, evangelister og lærere synes først og fremst å referere til tjenester som var gitt til menigheten globalt. Trolig har alle disse tjenestene hatt en forbindelse til provinshovedstadene, både i form av vandrere med utgangspunkt i Jerusalem, Paulus og hans medarbeidere, men også ”tjenestegaver” som holdt til i provinsen – som kan ha vært en del av *presbyternes* råd. Videre har vi funnet indisier på at de daglige, månedlige og årlige rutiner har blitt tatt hånd om av hyrden og bofaste *presbytere*.

Når det gjelder *presbyterne*, har jeg foreslått at det kan beskrive dem som hadde lederansvar for menigheter i byene i provinsen, inkludert hovedstaden, som kom sammen til felles råd i hovedstaden med jevne mellomrom. Videre har vi funnet indisier på at det under *presbyterne* i byene kan ha vært tilsynsmenn i småbyer/landsbyer/bydeler, som hadde tilsynsansvar for husmenigheter og husmenighetsledere. I tillegg hører vi om en spesifikk oppgave kalt *diakonois*, som trolig refererer til de eldstes assistenter, som tok hånd om praktiske og administrative oppgaver. Men det finnes også indisier på at det kan ha vært en form for diakoner på alle nivåene – som *presbyterne* assistenter, som assistenter for tilsynsmennene i småbyene og som mennesker som tjente i husmenighetssamlinger. I tillegg til husmenighetslederen og den som tjente ved bordene hører vi om fem andre funksjoner som kom til uttrykk i husmenighetene – de som: profeterer, underviser, formaner, gir og viser barmhjertighet.

Det bildet som her har blitt tegnet, har også relevans for lesningen av Rom 12:4-8, 1 Kor 12:28 og Ef 4:11. Ved å lese disse tekstene i lys av hverandre og de andre tekstene i NT som sier noe om tjenester i menigheten, kan det synes som Paulus har forestilt seg at Gud virker gjennom menigheten på ulike måter, gjennom forskjellige typer nådegaver. I tekstene beskrives først ”tjenestegavene” som har gjort det grunnleggende arbeidet, og utrustet de troende til tjenestegjerning. Disse ”tjenestegjeringene” kan oppfattes som lokale tjenester, som tok hånd om menighetens daglige virke. I tillegg til ”tjenestegavene” og ”tjenestegjeringene” hører vi om Åndens manifestasjoner, som gis av Ånden til hvem Han vil, når Han vil. Ved en kategorisering av nådegaver i menigheten som beskrives i de paulinske brevene, kan vi tegne følgende bilde:

1. ”Tjenestegaver” – apostler, profeter, evangelister, hyrder og lærere.
2. ”Tjenestegjeringer”, som beskriver:
 - a) Innsatte ”embeter” – *presbyteroi* (eldste), *episkopoi* (tilsynsmenn) og *diakonois* (diakoner).
 - b) Funksjoner i husmenighetene, som var de som: leder, profeterer, tjener, underviser, formaner, gir og viser barmhjertighet.
3. Åndens manifestasjoner – visdomsord, kunnskapsord, tro, nådegaver til å helbrede, kraft til å gjøre undergjerninger, profetisk tale, evnen til å prøve ånder, ulike slags tunger og tyding av tunger.

Forkortelser og oversettelser

Ant: Josefus Flavius – Antikken

Krig: Josefus Flavius – Krig

GT: Det gamle testamentet

NT: Det nye testamentet

LXX: Septuaginta – Den greske oversettelsen av Det gamle testamentet

NB 88: Bibelen: Den hellige skrift: Det gamle og Det nye testamentes kanoniske bøker, Norsk Bibel, Oslo 1988.

NO 78/85

Den Hellige skrift Bibelen: Det gamle og Det nye testamente med de apokryfiske skrifter, Det Norske Bibelselskap, Oslo 1994.

NT-05: Det nye testamentet, Det Norske Bibelselskap, Oslo 2005.

Ved henvisninger til Bibelavsnitt og avsnitt fra De apostoliske fedre brukes de samme forkortelsene som i de norske oversettelsene. Dersom ikke annet er oppgitt, er tekstgjengivelsene egne oversettelser. I tekstarbeid har jeg brukt BibleWorks 6 –Software program for exegesis and exposition.

Litteratur:

Abbott, Frank Frost and Allan Chester Johnson:

Municipal administration in the Roman empire, Russell and Russell, New York 1968

Aland, Barbara, Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini, and Bruce M. Metzger,

THE GREEK NEW TESTAMENT, Deutsche bibelgesellschaft, 5. printing, Stuttgart 2001

Applebaum, S:

“The organization of the Jewish communities in the Diaspora“, i *The Jewish People in the first century – Historical Geography, political history, Social, cultural and Religious Life and Institutions*, bind 1, S. Safrai and M. Stern (red), Van Gorcum, Assen 1974-1976

Ascough, Richard S:

Pauls Macedonian Associations: the social context of Philippians and 1 Thessalonians, Mohr Siebeck, Tübingen c2003

Baasland, Ernst:

”Ledelsesstrukturer i den eldste kirke”. i *Reform og embete: festskrift til Andreas Aarflot på 65-årsdagen den 1. juli 1993*. Per-Otto Gullaksen: Universitetsforlaget, Oslo 1993

Baasland, Ernst og Reidar Hvalvik:

De apostoliske fedre, Luther Forlag, Oslo 1984

Bagnall, Roger S.:

The administration of the Ptólemaic possessions outside Egypt, Brill, Leiden 1976

Bakke, Odd Magne:

"Concord and peace": a rhetorical analysis of the First Letter of Clement, Mohr Siebeck, Tübingen 2001

Barrett, David B. and Todd M. Johnson:

World Christian Trends Ad 30-AD 2200 – Interpreting the annual Christian megacensus, William Carrey Library, Pasadena 2001

Barrett, Charles Kingsley:

International critical commentary – Acts 1-14, T & T Clark, London 2004

Barrett, Charles Kingsley:

International critical commentary – Acts 15-28, T & T Clark, London 2004

Bauer, Walter:

GREEK-ENGLISH LEXICON OF THE NEW TESTAMENT AND OTHER EARLY CHRISTIAN LITERATUR (1957), third edition, revised and edited by Frederick William Danker, The University of Chicago Press, Chicago 2000

Bauer, Walter:

Orthodoxy and heresy in earliest Christianity, translated from *Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum* (1926), edited by Robert A. Kraft and Gerhard Krodel, Pa.: Sigler Press, Mifflintown 1996

Bauckham, Richard:

The Book of Acts in its Palestinian setting, Eerdmans Grand Rapids, Michigan 1995

Best, Ernest:

Ephesians, T & T Clark, London 2004

Bingham, Joseph:

Origines ecclesiasticæ: The antiquities of the Christian church, Volume 1, Covent Garden, London 1856

Bintliff, J.L.:

- “Towns and Chora of Tespiae in the imperial age”, i *Roman rule and civic life: Local and regional perspectives*, Luuk de Ligt, Emily A. Hemelrijk and H.W. Singor, J.C. Gieben, Amsterdam 2004
- Blois, Lukas de and Robartus J. van der Spek:
An introduction to the ancient world, Routledge, London 1997
- Boatwright, Mary Taliaferro, Daniel J. Gargola and Richard J.A. Talbert:
The Romans: from village to empire, Oxford University Press, Oxford 2004
- Broshi, Magen:
Bread, Wine, Walls and Scrolls, Sheffield Academic Press, London 2001
- Bromiley, Geoffrey W.:
International standard bible Encyclopedia. Eerdmans Grand Rapids, Michigan 1995
- Bruce, Frederick Fyvie.:
The new international Greek testament commentary: The epistle to the Galatians, Eerdmans Grand Rapids, Michigan 1982, reprinted 2002
- Burtchaell, James Tunstead:
From synagogue to church: public services and offices in the earliest Christian communities, Cambridge University Press, Cambridge 1992
- Buck, Charles:
A theological dictionary: containing definitions of all religious terms, Thomas Cowperthwait & co., Philadelphia 1838
- Campbell, R. Alastair:
“The elders of the Jerusalem Church”, i *The journal of theological studies* 44:2, 1993, p 511-28
- Campbell, R. Alastair:
The elders: seniority within earliest Christianity, T & T Clark, Edinburgh 1994
- Chance, J. Bradley:
Acts, Smyth and Helwys Publishing, 2007
- Chancey, Mark A.:
Greco-Roman culture and the Galilee of Jesus, Cambridge University Press, Cambridge 2005
- Chapple, Allan:
Local leadership in the Pauline Churches: theological and social factors in it`s development: a study based on 1 Thessalonians, 1 Corinthians and Philippians, University of Durham 1984
- Choi, Agnes:
The Travelling Peasant and Urban-Rural Relations in Roman Galilee, University of Toronto 2005, philipharland.com/travel/TravelChoiGalilee.pdf (20.04.2010)
- Clarke, Andrew D.:
Serve the community of the church: Christians as leaders and ministers, Eerdmans Grand Rapids, Michigan 2000
- Cwiekowski, Frederick J.:
The beginnings of the Christian church, Gill and Macmillan, New Jersey, 1988
- Curtis, Adrian and Herbert Gordon May:
Oxford Bible atlas, Oxford University Press, New York 2007
- Davids, Peter H.:
The new international Greek testament commentary: The first epistle of Peter, Eerdmans Grand Rapids, Michigan 1990

- Davids, Peter H.:
The new international Greek testament commentary: The epistle of James, Eerdmans
 Grand Rapids, Michigan 1982
- Dmitriev, Sviatoslav:
City government in Hellenistic and Roman Asia Minor, Oxford University Press, New
 York 2005
- Draper Jonathan A:
The Didaché in modern research, E.J. Brill, Leiden 1996
- Dunn, James D.G.:
*Unity and diversity in the New Testament: an inquiry into the character of earliest
 Christianity*, 3. edition, SCM Press, London 2006
- Dunn, James D.G.:
The epistle to the Galatians, Cambridge University Press, Cambridge 1993
- Dunn, James D.G.:
The Theology of Paul the Apostle, Eerdmans Grand Rapids, Michigan 1998, reprinted
 2006.
- Esler, Philip Francis:
*Community and Gospel in Luke-Acts. The social and political motivations of Lucan
 Theology*. Cambridge University Press, Cambridge 1987, reprinted 1996
- Ferguson, Everett:
Backgrounds of early Christianity, Eerdmans Grand Rapids, Michigan 2003
- Ferguson, Everett:
 "Jewish and Christian ordination", i *Harvard Theological review* 56, 1963
- Finegan, Jack:
*The archeology of the New Testament: the mediterranean world of the early Christian
 apostles*, Westview press, Boulder Colorado 1981
- Finger, Reta Halteman,
Roman house churches for today: a practical guide for small groups, Eerdmans Grand
 Rapids, Michigan 2007
- Fiorenza, Elisabeth Schüssler:
In memory of her: a feminist theological reconstruction of Christian origins, Cossroad,
 New York 1994
- Fung, Ronald Y.K.:
The epistle to the Galatians, Eerdmans Grand Rapids, Michigan 1988
- Furuhagen, Hans:
Hellenernes verden, Cappelen verdenshistorie, Oslo 1982
- Gabel, John B. and Nicola Denzey:
The Bible as literature: an introduction, Oxford University Press, New York 2006
- Gilje, Nils og Harald Grimen:
*Samfunnsvitenskapenes forutsetninger: innføring i samfunnsvitenskapenes
 vitenskapsfilosofi*, Universitetsforlaget, Oslo 1995
- Gill, David W.J. and Conrad Gempf:
The book of Acts in it`s Graeco-Roman setting, Eerdmans Grand Rapids, Michigan 1994
- Goldsworthy, Adrian:
In the name of Rome: the men who won the Roman Empire, Phoenix, London 2003
- Grant, Robert McQueen:
Augustus to Constantine: the rise and triumph of Christianity in the Roman world, 1970,

- reprinted Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky 2004
- Green, Gene L.:
The letters to the Thessalonians, Eerdmans Grand Rapids, Michigan 2002
- Grenholm, Carl-Henric:
Att förstå religion: metoder för teologisk forskning, Studentlitteratur, Lund c2006
- Gregory, Andrew F. and Christopher Mark Tuckett:
Trajectories through the New Testament and the Apostolic Fathers, Oxford University Press, Oxford 2005
- Gundry, Robert H.:
A survey of the New Testament, Zondervan, Grand Rapids, Michigan 2003
- Hanssen, Ove Conrad:
”Gud er sannelig blant dere”, i *Ad Acta, studier til Apostlenes gjerninger: tilegnet professor Edwin Larsson på 70-årsdagen!* Reidar Hvalvik og Hans Kvalbein (red), Verbum, Oslo 1994.
- Harding, Mark:
What are they saying about the Pastoral epistles?, Paulist Press, New York 2001
- Harper, George McLean:
Village administration in the Roman province of Syria, Yale University Press, New Haven 1928
- Harrington, Daniel J. and Benjamin Fiore:
Sacra Pagina: The Pastoral Epistles – first Timothy, second Timothy, Titus, Liturgical Press, Collegeville 2007
- Hartin, Patrick J.:
James, First Peter, Jude, Second Peter, Liturgical Press, Collegeville 2006
- Hastings, James and John A. Selbie:
Encyclopedia of Religion and Ethics, Part 16, 1908, reprinted Kessinger Publishing, Whitefish, Montana 2003
- Hezser, Catherine:
The social structure of the Rabbinic movement in Roman Palestine, Mohr Siebeck, Tübingen 1997
- Hill, Judith Lynn:
Establishing the church in Thessalonica, Duke University, Durham 1990
- Horsley, Richard A.:
Paul and empire: religion and power in Roman imperial society, Trinity Press International, Harrisburg, Pennsylvania 1997
- Hvalvik, Reidar:
Fra Jerusalem til jordens ender – hovedtrekk i Apostlenes gjerninger, Genesis forlag, Oslo 2002
- Hvalvik, Reidar og Terje Stordalen:
Den store fortellingen – om Bibelens tilblivelse, innhold, bruk og betydning, Det Norske Bibelselskap, Oslo 1999
- Humphries, Mark:
Early Christianity, Routledge, Taylor and Francis Group, New York 2006
- Jeffers, James S.:
The Greco-Roman world of the New Testament era: exploring the background of early Christianity, InterVarsity Press, Downers Grove 1999
- Jeremias, Joachim:

- Jerusalem in the time of Jesus. An investigation into Economic and Social conditions during the New Testament period*, SCM Press, London 1969
- Joint Association of Classical Teachers' Greek course:
The World of Athens: an introduction to classical Athenian culture: background book, Cambridge University Press, Cambridge 1984
- Jones, Nicholas F:
Public organization in ancient Greece: a documentary study, Philadelphia 1987
- Johnson, Luke Timothy:
The Writings of The New Testament – an interpretation, SCM Press, London 2002
- Johnson, Luke Timothy and Daniel J. Harrington:
The Acts of the Apostles, Sacra pagina series; Vol. 5, Liturgical Press, Collegeville, Minnesota 1992
- Jossa, Giorgio:
Jews or Christians?: the followers of Jesus in search of their own identity, Mohr Siebeck, Tübingen 2006
- Judge, E. A.:
The first Christians in the Roman world: Augustan and New Testament, Mohr Siebeck, Tübingen 2008
- Justnes, Årstein (red.):
Dødehavsrullene: deres innhold, historie og betydning, Høyskoleforlaget, Kristiansand 2009
- Kartveit, Magnar (red.):
DET GAMLE TESTAMENTET: analyse av tekstar i utval, 3. utgave, Samlaget, Oslo 2003
- Kjeldstadli, Knut:
Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget, Universitetsforlaget, Oslo c1992
- Klauck, Hans-Josef:
The religious context of early Christianity: a guide to Graeco-Roman religions, translated by Brian McNeil, T&T Clark, Edinburgh 2000
- Kloppenborg, John S. and Stephen G. Wilson:
Voluntary associations in the Graeco-Roman world, Routledge, London 1996
- Le Bohec, Yann:
The imperial Roman army, B.T. Batsford, London 1994
- Le Glay, Marcel, Jean-Louis Voisin and Yann Le Bohec:
A history of Rome: translated by Antonia Nevill; preface and new material by David Cherry; additional material by Donald G. Kyle, Blackwell, Malden Massachusetts 2005
- Levine, Lee I.:
“Synagogue Officials: The Evidence from Caesarea and its Implications for Palestine and the Diaspora”, i *Caesarea Maritima; a Retrospective after Two Millennia*, Avner Rabat and Kenneth G. Holum (red), E.J. Brill, Leiden 1996
- Levine, Lee I.:
Ancient Synagogue: The First Thousand Years, Yale University Press, New Haven 2000
- Liberati, Anna Maria and Fabio Bourbon: *Rome: splendours of an ancient civilization*, Thames and Hudson, London 2001
- Liddell, Henry George and Robert Scott:
A Greek-English lexicon: revised and augmented throughout by Henry Stuart Jones; with the assistance of Roderick McKenzie and with the co-operation of many scholars; with a

- supplement Logos Bible Software: Bellingham 2003
- Marshall, I, Howard:
Acts, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 1980, reprinted 2002
- Marshall, I, Howard:
I Believe in the Historical Jesus, 1977, reprinted Regent College Publishing, Vancouver 2004
- Mason, Steve:
Josephus and the New Testament, Hendrickson Publishers, Peabody, Massachusetts 2003
- Mason, Steve:
Life of Josephus: translation and commentary, Hendrickson Publishers, Peabody, Massachusetts 2001
- McLean, Bradley H.:
Origins and method: towards a new understanding of Judaism and Christianity: essays in honour of John C. Hurd. Sheffield Academic Press, Sheffield 1993
- Meeks, Wayne A.:
The First Urban Christians. The Social World of the Apostle Paul, Yale University Press, New Haven 1983/2003
- Metzger, Bruce M.:
Historical and Literary studies: Pagan, Jewish, and Christian, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 1968
- Millar, James David:
The pastoral letters as composite documents, Cambridge University press, Cambridge 1997
- Miller, Fergus:
The Roman near east, 31 B.C. – A.D. 337, Harvard University press, Cambridge, Massachusetts 1993
- Mommsen, Theodor:
The provinces of the Roman empire, The European provinces, The University of Chicago Press, Chicago 1968
- Morris, Leon; *The first and second epistles to the Thessalonians*, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 2009
- Moo, Douglas:
The New International Greek Testament Commentary: The epistle to the Romans, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 1996
- Moo, Douglas:
The pillar New Testament Commentary: The letter of James, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 2000
- Moss, C. Michael:
1, 2 Timothy and Titus, College Press Publishing Company, Joplin, Missouri 1994
- Murray, John:
The Epistle to the Romans, republished, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 1997
- Nicoll, William Robertson:
The expositor, Volume 2, republished, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 2008
- Oakes, Peter:
Philippians: From People to Letter, Cambridge University Press, Cambridge 2001
- O'Brien, Peter Thomas:
The Epistle to the Phillipians: a commentary on the Greek text, Eerdmans, Grand Rapids,

- Michigan 1991
- Ong, S. H.:
A strategy for a metaphorical reading of the Epistle of James, University Press of America, Boston 1996
- Poland, Franz:
Geschichte des griechischen Vereinswesens, B. G. Teubner, Leipzig 1909
- Potter, David S.:
A companion to the Roman empire, Blackwell, Malden, Massachusetts 2006
- Priest, John F:
 “MEBAQQER, PAQID, AND THE MESSIAH”, JBL 81, 1962
- Rankin, David:
Tertullian and the church, Cambridge University press, Cambridge 1995
- Ravnå, Per-Bjarne Ravnå:
Gresk og romersk politisk historie, Cappelen akademisk forlag, Oslo 2006
- Reed, Jonathan L.:
Archaeology and the Galilean Jesus: A re-examination of the evidence, Trinity Press International, Harrisburg, Pennsylvania 2000
- Reinhardt, Wolfgang:
 “The population size of Jerusalem and the numerical growth of the Jerusalem Church“, i *The Book of Acts in its Palestinian setting*, Richard Bauckham, Erdmans, Michigan 1995
- Reumann, John:
 “Church office in Paul, especially in Philippians!” i: *Origins and method: towards a new understanding of Judaism and Christianity: essays in honour of John C. Hurd*. Bradley H. McLean, Sheffield Academic Press, Sheffield 1993
- Robertson, A.T.:
Luke the historian in the light of research, utgitt første gang på Scribner press, New York 1920, republisert av Google books 2008
- Robinson, Thomas A.:
The Bauer thesis examined: the geography of heresy in the early Christian church, E. Mellen, Lewiston, N.Y. 1988
- Rostovtzeff. Michael Ivanovitch:
The social and economic history of the Roman empire, Clarendon press, Oxford 1926
- Safrai, Shmuel, Menahem Stern and David Flusser:
The Jewish people in the first century: historical geography, political history, social, cultural and religious life and institutions, Van Gorcum, Assen 1974-1976
- Sartre, Maurice:
The Middle East under Rome, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2004
- Schiffman, Lawrence H. and James C. VanderKam:
Encyclopedia of the Dead Sea scrolls, Oxford University Press, Oxford 2000
- Sekunda, Nick and Angus McBride:
The army of Alexander the great, Osprey publishing, Oxford 1984
- Senior, Donald and Daniel J. Harrington:
Sacra Pagina: 1 Peter, Jude and 2 Peter, Liturgical Press, Collegville 2003
- Simson, Wolfgang:
Houses that Change the World – The Return of the House Churches, C&P Publishing, Emmelsbull 1999
- Skarsaune, Oskar:

- Kristendommens Jødiske rødder*, Credo Forlag, København 1996
- Skarsaune, Oskar:
Kristendommens Jødiske rødder II, Credo Forlag, København 1998
- Smith-Gahrsen, Carl og Tor Vegge:
Innføring i boka om Evas ætt: Bibelkunnskap, 2. utgave, Høyskoleforlaget, Kristiansand 2000
- Stambaugh, John E, and David I. Balch:
The New Testament Environment, The Westminster Press, Philadelphia, Pennsylvania 1986
- Stark, Rodney:
The rise of Christianity: a sociologist reconsiders history, Princeton University Press, New Jersey 1996
- Stecker, Georg:
HISTORY of NEW TESTAMENT LITERATURE, Trinity Press International, Harrisburg, Pennsylvania, 1992/1997
- Tenney, Frank and Thomas Robert Shannon Broughton:
An Economic Survey of Ancient Rome – volume 4, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1938
- Theissen, Gerd:
Sociology of early Palestinian Christianity, translated by John Bowden, Fortress, Philadelphia 1978
- Thiselton, Anthony C.:
The New International Greek Testament Commentary: The first epistle to the Corinthians, Eerdmans Grand Rapids, Michigan 2008
- Tod, Marcus Niebuhr:
A Selection of Greek historical inscriptions, bind 2, Clarendon Press, Oxford 1948
- Towner, Philip H:
The New International Greek Testament Commentary: The letters to Timothy and Titus, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 2006
- Thomsen, Rudi:
Høykulturer tar form: 1200-200 f.Kr. Aschehougs verdenshistorie bind 2, Knut Helle (red.), Oslo 1983
- Vegetius, Renatus Flavius:
Epitome of military science, translated with notes and introduction by N.P. Milner: Liverpool University Press, Liverpool 1996
- Verner, David C.:
The Household of God: The Social World of the Pastoral Epistles, Scholars Press, Chico, California 1983
- Vincent, Marvin R.:
A critical and exegetical commentary on the epistles to the Philippians and to Philemon (1897), T & T. Clark, Edinburg 1968
- von Campenhausen, Hans:
Ecclesiastical Authority and Spiritual Power in the Church of the First Three Centuries, translated from *Kirchliches Amt and geistliche Vollmacht* (1953), edited by J. A. Baker, Adam & Charles Black, London 1969.
- Picirilli, Robert E. and Paul V. Harrison:
The Randall House Bible Commentary: James, 1, 2 Peter, Jude, Randall House

- Publications, Nashville 1992
- Quinn, Jerome D. and William C. Wacker:
The first and second letters to Timothy, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 2000
- Wallace, Richard and Wynne Williams:
The three worlds of Paul of Tarsus, Routledge, London New York 1998
- Walker-Ramish, Sandra:
“Graeco-Roman voluntary associations and the Damascus document”, i *Voluntary associations in the Graeco-Roman world*, John S. Kloppenborg and Stephen G Wilson, London 1996
- Wiltshire, Susan Ford:
Greece, Rome, and the Bill of Rights, University of Oklahoma Press, Norman, Oklahoma 1992
- Witherington, Ben:
The Acts of the Apostles: a socio-rhetorical commentary, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 1998
- Woodhead, Linda and Paul Heelas:
Religion in modern times: an interpretive anthology, Blackwell Publishers Ltd, Oxford 2000